

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

ÁRVÍZ – 1970
FÉJA GÉZA: EGY HÍVŐ NAPLÓJÁBÓL
CSABAI LÁSZLÓ ÉS KOVÁTS JUDIT ÍRÁSAI

2020

I.

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI
SZEMLE

TÁRSADALOMTUDOMÁNY • IRODALOM • MŰVÉSZET

A MEGYE ÖNKORMÁNYZATÁNAK FOLYÓIRATA

MEGJELENIK NEGYEDÉVNKÉNT

55. ÉVFOLYAM, 2020. I. SZÁM

Főszerkesztő:

Karádi Zsolt

Szerkesztőség:

Antal Balázs, Babosi László,
Marik Sándor, Nagy Zsuka

Tördelőszerkesztő:

Fekete József

Kiadja:

Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár,
Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Felelős kiadó:

Tomasovszki Anita igazgató

A szerkesztőség címe: Nyíregyháza, Szabadság tér 2.

Levél cím: 4401 Nyíregyháza, Pf. 23. Telefon: (42) 598-888, fax: 404-107

E-mail: szabolcsi.szemle@gmail.com

<http://mzsk.hu/szemle>

ISSN: 1216-092X

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.

Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bermelyik postáján,
Budapesten a Hírlap ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál.

Évi előfizetési díj 2000 Ft.

Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni a Szabolcs-szatmár-beregi Szemle nevet!

A folyóirat Nyíregyházán megvásárolható

a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtárban,
Budapesten az Írók Boltjában, VI. kerület Andrassy út 45.

Nyomda: IMI Print Kft., Nyíregyháza

Tartalom

ÁRVÍZ – 1970

- SZLÁVIK LAJOS
Az 1970-es szamosközi árvíz-katasztrófa 3

IRODALOM

- GRÓH GÁSPÁR
A magyar kultúra napján 40
- TAKÁCS PÉTER
Két magyar nemzeti tragédia egy Reményik-versben 45

SZELLEMTÖRTÉNET

- FÉJA GÉZA
Egy hívó naplója (részlet) 57

TÖRTÉNELEM

- BARKÓ SZABOLCS
Minden nap egy ünnepnap 70

FILM

- HAMAR PÉTER
A történelmi film 77

INTERJÚ

- MARIK SÁNDOR
Az erdők világának tudósa
Beszélgetés Bartha Dénessel, a Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar
intézetigazgató professzorával 90

SZÉPIRODALOM

MAGYAR JÓZSEF

Szívemben segítsd világra, Leszek sziget és liget, Legyőzzük a pokoli
zajt, Torony, A hajnali széllel feltámadsz 105

CSABAI LÁSZLÓ

Böske és Bözsi 107

KOVÁTS JUDIT

A Karbunkulus, avagy miért kezd egy regényíró mesét írni? 113

HARMATI MINKA

Nagykállói képeslapok 117

SZEMLE

Szatmár vármegye a XX. század eleji politikai viharokban (KUJBUSNÉ
MECSEI ÉVA) 120

Tanulmányok a Bessenyei családról a *Nemesi és Polgári Füzetek*ben
(RESZLER GÁBOR) 126

A francia-magyar irodalmi kapcsolatokról (SZILÁGYI ILDIKÓ) 129

„...megmaradni magyarnak itt, Kárpátalján” (MÁRIÁS JÓZSEF) 132

SZLÁVIK LAJOS

Az 1970-es szamosközi árvíz katasztrófa

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az ember ősidők óta együtt él a folyókkal, egyaránt megszenvedti áradásaikat és az aszályos időkben vizük hiányát, kritikus kisvízeiket. A Tisza, Szamos, Túr és Kraszna az elmúlt évezredekben bebarangolta a tájat, az egykori folyómedrek nyomai a kiterjedt árterületen mindenütt megtalálhatók. A XVIII. század végére, XIX. század elejére az ismételten jelentkező árvizek elleni helyi védelem már nem volt elégséges – összefüggő árvízvédelmi rendszereket kellett kiépíteni. Ezt követelte meg a gazdaság, a közlekedés fejlődése, a népesség növekedése. A XX. század első évtizedeire elkészültek azok a létesítmények, amelyek napjainkban is a térség árvízvédelmének gerincét alkotják. Ugyanakkor, a területfejlesztések, az éghajlati tényezők változásai, de ezek az árvízvédelmi létesítmények maguk is befolyásolták és befolyásolják az árvizek szintjét – újabb és újabb magasságokba szöktek és szöknek a levonuló árvizek vízállásai; előfordultak jelentős károk, haláleseteket okozó elöntések.

Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz a folyó feljegyzett árvizei közül mind a tetőző értékek, mind pedig a tartósság tekintetében az addigi legnagyobbnak bizonyult. Különösen állt ez a Felső-Tiszára, a Szamosra és a Túrra. Példátlan méretű és hevességű árvíz tört ekkor a Tisza-Szamos közére, súlyos árvíz katasztrófa következett be. A továbbiakban a fél évszázada történt rendkívüli helyzet kialakulásának és lefolyásának eseményeit foglaljuk össze.

A Szamos, a Túr és a Kraszna vízgyűjtő területe

A Szamos vízgyűjtőterülete 15881 km², meghaladja a Tisza Szamos torkolatáig tartó vízgyűjtőterületének nagyságát és a Tisza-medence területének kerekén 10%-át teszi ki. Vízgyűjtőjének mindössze 2%-a (306 km²) van Magyarországon. A Szamos főága 415,1 km hosszú, melyből 51,5 km a magyar szakasz. A Szamos ősi folyónév, amely a római korban a latin Samum alakban bukkan fel. Töve talán a francia Somme folyónévvel van kapcsolatban. A magyar nyelvbe szláv közvetítéssel kerülhetett át. Anonymus „fluvius Zombus”-nak nevezte.

A Túr vízgyűjtőterülete 1262 km², amelynek 9%-a (112 km²) van Magyarországon. A folyó teljes hossza az eredettől a torkolatig 95 km, ebből 30 km esik magyar területre. A folyó neve szláv eredetű, az ósszláv „tur” („östulok”) főnévből alakult Turj („östulok patakja, östuloké”) rejlik benne.

A Kraszna vízgyűjtőterülete 3142 km², ebből 28% (887 km²) van Magyarországon. A folyó teljes hossza az eredettől a torkolatig 193 km, ebből 46 km esik magyar területre. Neve szláv eredetű szó, amelynek jelentése „szép (víz, folyó)”.

A folyószabályozások előtt a Szamos a Tiszába való beömlése előtt pár kilométerrel vette fel a Krasznát, amely az Ecsedi-láp nyugati részéről igyekezett feléje. Medrének szabályozása óta azonban a Kraszna ma már nem a Szamosba, hanem annak torkolata alatt a Tiszába folyik. A Túr eredetileg a Szamos jobb parti mellékfolyójaként Panyolánál torkololt belé.

A szamosközi terület ármentesítése

Vizeinket a letűnt évszázadokon keresztül, de leginkább az utolsó kétszáz év alatt olyan mértékben szabályozták, hogy ma már elképzelni is alig tudjuk a korabeli állapotokat. A szabályozási munkák megkezdésekor az elsődleges feladat a külvizek kizárását célzó tevékenység volt, mely a folyó szorosabban vett szabályozását, a töltések építését, valamint a belvízi csatornahálózat kiépítését jelentette.

A Szamos folyónak előbb a bal, majd a jobb partján a XVIII. század végétől a községek és magánosok – felismerve a vizek okozta veszélyeket – kizárólag a településeket védő, azonban eltérő magasságú töltésszakaszokat építettek ki, amelyeket később összekötöttek. Az első átfogó és műszakilag is összehangolt terv azonban csak a XIX. század vége felé készült el a Szamos mindkét partjára. Az elképzelés tehát már megvolt, de nem voltak meg az ármentesítő társulatok, hogy ezt a feladatot végrehajtsák. Pedig az 1888. évi árvíz a kiépítetlen, gyenge töltéseket 26 helyen, összesen 1690 m hosszban szakította át.

Az árvízvédelmi fejlesztési terv végrehajtásának feltétele volt a folyószabályozási munkák elvégzése a Szamoson, amely állami feladat volt. 1890-ben elkészült a Szamos új torkolati szakasza mintegy 1300 m hosszban, amelynek eredményeképpen a Szamos nem Jánd községgel szemközt, hanem jó két kilométerrel lejjebb, Gergelyi-ugornyával szemben torkollik a Tiszába. A további mederátvágások tervszerű végrehajtását az 1895. évi XLVIII. törvény biztosította. Így épült meg – többek között – a sályi, a porcsalmi, a rápolti, a tunyogi, a kéri, a kérésmejnői, a szamoszegi és ezek között a legjelentékenyebb, a cégény-matolcsi 8 km hosszú átvágás, amely 25 km hosszú kanyarulatsorozatot iktatott ki. A Szamoson összesen 22 átmetszés készült, 26 km hosszban. A folyó hossza a torkolat és a határ között 51,5 km-re csökkent.

A munkák fontosságát felismerve a Szamos bal partján az érdekeltek 1894-ben megalakították az Ecsediláp Lecsapoló és Szamos bal parti Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulatot. A már meglévő töltések kiépítését viszonylag rövid idő alatt, 1899-re fejezték be a korábban jóváhagyott műszaki tervek alapján. A jobb parton a Szamos jobb parti és Tisza bal parti Töltésfenntartó Érdekeltség igyekezett a bal parti töltés megépülte által előállott veszélyesebb helyzetet orvosolni a töltés megépítésével, de a kérdés teljes megoldása már az 1914-ben megalakult Tisza-Szamos közti Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulatra maradt. Ez a társulat a háborút követő

években a Szamos jobb parti és Tisza bal parti árvédelmi töltéseit végleges méretben kiépítette, s külvizeit a Túr szabályozásával (a Túr-csatorna megépítésével) elvezette, belvizeit pedig a belvízcsatorna-hálózat megépítésével még az 1920–1930-as években rendezte.¹

A már kiépített töltés a folyó alsó szakaszán 1932-ben kapta az első jelentős árvizet. Olcsva és Tunyogmatolcs között a vízállás átlag 1 m-rel haladta meg az 1888. évi tényleges árvízszintet. A környező településeket nagy erőfeszítések árán csak nyúlgátak² építésével tudták megvédeni. A társulatok ezt a problémát felismerve, az 1932. évi árvízszintek figyelembevételével az alsó 20 km-es szakaszon a töltéseket tovább fejlesztették, most már átlagosan 1 m-es magassági biztonsággal. A II. világháború kitörése a megkezdett fejlesztéseket megakasztotta. A folytatásra 1948–1954 között, majd az 1960-as évek második felében került sor.

A Szamos, Túr és Kraszna árvízvédelmi műveinek kiépítettsége

1970-ben a Szamos jobb parton, román területen az 1888-as árvízszint felett 88–100 cm-rel, a magyar területen a jobb és a bal parton ugyancsak az 1888-as árvízszint felett 88–150 cm-rel volt kiépítve a töltés. A Szamos árvízvédelmi töltésének akkori jellemző méreteit és az azóta történt fejlesztéseket a 3. ábra szemlélteti.

1970-ben a Túr töltései magyar területen mindkét parton a számított akkori 100 éves gyakoriságú árvíz (Garbolc – 600 cm) fölött 50 cm-rel voltak kiépítve. Hasonló volt a kiépítettsége a jobb parton a szovjet és a bal parton a román csatlakozó töltésszakaszoknak. A Kraszna jobb parti töltés román területen az 1919-es árvíz fölé 70 cm-rel, a magyar területen ugyancsak az 1919-es árvízszint fölé, de 100 cm-rel volt kiépítve. A Kraszna bal partján – néhány hasonló kiépítettségű községi körgát kivételével – nyílt ártér volt.

Tisza-Szamos-Kraszna köz ármentesített területének (2110 km²) kereken fele (1068 km²) esik magyar területre. A magyar területeket 1970-ben – négy védelmi szakaszra tagolva – összesen 208,7 km árvízvédelmi töltés védte.

A térség településhálózata

Szabolcs-Szatmár megye – az 1950-es megyerendezés keretében – 1950. március 16-án alakult meg.³ A megye területén 1970-ben 232 települést tartottak számon. Az alföldi megyék településsűrűségi mutatóiban (a 100 km²-re jutó települések számában) lényeges különbség mutatkozik Szabolcs-Szatmár (3,9) és a további öt további alföldi megye között (1,2–1,5).

¹ VÁMOSI SÁNDOR: A vízgazdálkodási társulatok válogatott bibliográfiája (1807–1992). Budapest, 1992. VTOSZ.

² Nyúlgát: ideiglenes, 1 m-nél alacsonyabb gát. („Nyúl is átugorhatná.”). Árvízvédelmi töltések koronáján az annak szintjét meghaladó árvizek visszatartására építik (földből, homokkal töltött árvízvédelmi zsákokból, pallókból, rőzséből).

³ A megye újabb, Szabolcs-Szatmár-Beregbe történő átnevezése csak 1990-ben történt, ezért a továbbiakban az 1970. évi állapotnak megfelelő elnevezést használjuk.

Szabolcs-Szatmár megye településsűrűségi mutatója valamivel nagyobb, mint az országos átlag (3,4), s a dombvidéki megyék értéke felé közelít. Nagy az eltérés a megye keleti és nyugati területei között. Ebből adódik, hogy Szabolcs-Szatmár megye településhálózata egyrészt az alföldi típusú (nagy határú, nagy lélekszámú), másrészt a dombvidéki (aprófalvas) településstruktúrával mutat rokonságot. Ennek a különbségnek az okai mindenképp történelmi: a török által kevésbé háborgatott Tiszaháton, Erdőháton és Szamosháton jórészt megmaradhatott a középkori aprófalvas településstruktúra. De természeti tényezők hatására itt, a megye keleti részein sem egyenletes a településsűrűség: az Ecse-di-láp nagy területen lehetetlenné tette települések létrejöttét, ugyanakkor a Szamos mentén, az árvízmentes hordalékkúp területén a települések egymást érő füzére alakult ki.⁴ Ezt a viszonylag sűrű aprófalvas térséget sújtotta az 1970. évi árvíz. A közvetlenül érintett 45 település lélekszáma nem érte el az 50 ezret (3. táblázat).

Az 1970. évi árvíz hidrometeorológiai előzményei, kialakulása

Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz előidézésében már az 1969. november végével kezdődő időszak időjárási viszonyai is jelentékeny szerepet játszottak. A hosszú őszi szárazságot november végén és december elején csapadékban gazdag időszak követte, és csapadékos maradt az időjárás egész decemberben, sőt januárban is. Januártól ápriliséig váltakoztak a meleg- és hideghullámok, de az időjárás folyamatosan csapadékos maradt. Februárban a folyókon két árhullám is kialakult, majd a lehülés következtében a vízgyűjtőn jelentékeny hótömegek halmozódtak fel. A tavasz beköszöntését március első felében kisebb, a hónap végén már tekintélyes hóolvadási árhullám jelezte, és mivel az ismétlődő áradások miatt a medrek nem tudtak kiürülni, az árhullámok mind magasabb kezdeti szintről indultak. Áprilisban ugyan nem volt újabb számottevő áradás, de változatlanul csapadékos volt az időjárás, a vízfolyások viszonylag magas vízszintje állandósult.

A májusban bekövetkezett rendkívüli esőzések ezek után szükségképpen vezettek a rendkívüli hidrológiai és árvízvédelmi eseményekhez. Az időjárás csapadékos jellege májusban is folytatódott, sőt megerősödött. A Felső-Tisza és mellékfolyói vízgyűjtőjén május 4–8. között lehullott kiadós előkészítő esők után a május 9–10-én kialakult közép-európai ciklon következtében Kárpátalja és Erdély egész területét bőséges zivatarok árasztották el. A fenti ciklon hatásaként 11-én az Észak-Adria, a Tirrén-tenger térségében alakult ki aztán az a ciklon, amely északkeleti irányban haladva másnap középpontjával Erdély fölött helyezkedett el és végeredményben az árvízkatasztrófát kiváltotta. Egyértelmű, hogy a tartós és nagy mennyiségű előkészítő esők nélkül a május 12–13-án lehullott hatalmas csapadékmennyiségek sem okoztak volna katasztrófát.

A mérőállomások adatai szerint a csapadékmaximum Ráglán 179,5 mm, Szinérváralján 156,5 mm volt. A csapadékíró műszerek adataiból utóbb kitűnt, hogy a roppant vízmennyiség – bár két naptári nap között oszlott meg – voltaképpen 20–27 óra alatt hul-

⁴ SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: Szabolcs-Szatmár településföldrajzi vázlata. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974. 2. sz. 87–104.

lott le, mialatt hevedése 3–10 mm/óra között váltakozott. A gyors és rendkívüli méretű lefolyás – a rendelkezésre álló adatok szerint – csak esőből keletkezhetett.⁵ A csapadéköna kiterjedése a Tisza, Szamos vásárosnaményi szelvényére vonatkozó 29000 km² nagyságú vízgyűjtőjének közel kétszerese volt: több mint, 50000 km² kiterjedésű és 2,5 milliárd m³ víztömeget adó csapadékmező.

A Tisza erdélyi vízgyűjtőjén május 10. és június vége között, az egész évi átlagos csapadéknak csaknem a fele, összesen 300–320 mm eső hullott, amelynek túlnyomó része a korábbi esőzések által telített talajon lefolyt, beszivárgás alig volt, a lezúduló víz a medrekben összpontosult és heves, nagy áradást, ismétlődő, egymásra futó és összegződő árhullámokat váltott ki. A szélsőséges csapadékot előidéző fő tényezőhöz még hozzá kell számítani bizonyos genetikai tényezőket is, amelyek összekapcsolódtak és a katasztrofális vízhozamot létrehozták. Ilyen járulékos tényező volt, hogy a csapadékfront mozgási iránya egybeesett a folyóhálózat víztömegének mozgási irányával; a párolgás jelentéktelen volt a viszonylag alacsony hőmérséklet miatt, valamint az, hogy a növénytakaró május elején még nem fejlődött ki. E tényezők együttes hatására igen heves áradás indult a Felső-Tiszán és a Túron, a Szamoson és a Krasznán is.

Az árvíz lefolyása – Az árvízkatasztrófa bekövetkezése

Szabolcs-Szatmár megyében az árvízi helyzet szinte néhány óra alatt alakult ki. Május 13-án a reggeli órákban még semmi sem mutatott arra, hogy a Felső-Tisza vízgyűjtő területén leesett csapadék hatására komoly árvízzel kell számolni. A VITUKI Országos Vízjelző Szolgálat a szomszédos országokból beérkezett táviratok alapján május 13-án 8:50-kor rendkívüli csapadékjelentésben tájékozatta az árvízvédelem országos irányítását a fenyegető helyzetről és 11 órakor már valamennyi érdekelt szervezetet géptávíron küldött információ útján értesítette a levonuló nagy árvíz lehetőségéről. A területi szervek tehát tudtak a megindult árhullámról, de váratlanul érte őket az áradás rendkívüli hevedése. A védekezésre való felkészülésre a folyók felső szakaszán (a Felső-Tiszán, a Túron és a Szamoson) gyakorlatilag nem volt idő.

A csapadékról a Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság (FETIVIZIG) védelemvezetése május 13-án délben értesült. Ennek alapján a Tisza, a Túr és a Szamos határ menti vízmércéihez tartozó védelmi szakaszokra az árvédelmi készültséget haladéktalanul elrendelték, s ezzel mozgásba hozták az egész árvédelmi szervezetet, megindult a küzdelem az Igazgatóság védelmi vonalain. A veszélynek megfelelően megalakult az Árvízvédelmi Területi Bizottság, mely összefogta az árvízvédekezésben együttműködő szervezeteket.

A Felső-Tisza bal parti mellékvízein (a Visón és az Izán) és a Nagy-Szamoson már 13-án délben bekövetkezett a tetőzés, valamennyi mércén a korábbi legnagyobb víz (LNV)⁶ szintje fölött. A Tisza tiszabecsi vízmércéjén a vízállás 1970. május 13-án 12

⁵ SZEIFERT GYULA: Árvízvédelem a Tisza-Szamos-Kraszna közben. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 75–94. [Szeifert, 1971]

⁶ LNV – legnagyobb víz: egy vízmércén a vizsgált évig bezárólag előfordult legmagasabb vízállás.

órákor – az I. fokú készültség elrendelésekor – 250 cm volt és 18 óra alatt, május 14-én 6 órára 430 cm-t emelkedett és 680 cm-rel tetőzött, 107 cm-rel meghaladva az addigi LNV-t (1. táblázat). Ez a vízszint megegyezett a töltés koronaszintjével. Az áradás leghevesebb szakaszában a vízszintemelkedés mértéke 2 óra alatt 106 cm (!) volt.⁷ A Szamos dési vízmércéjén este 7 órákor érte el a vízállás a maximumát 882 cm-rel – példátlan mértékben, 317 cm-rel az LNV fölött. Ez a vízállás szinte hihetetlennek tűnt!

Folyó	Vízmérce	1970 előtti LNV (cm)	Ideje	1970. évi LNV (cm)	Ideje	Különbség (cm)
Tisza	Tiszabecs	573	1947. XII.	680	1970.VI.13.	+ 107 cm
Túr	Garbolc	560	1966. III.	640	1970.V.14.	+ 80 cm
Szamos	Csenger	743	1888. III.	902	1970.V.14.	+ 159 cm
Kraszna	Ágerdő	650	1919. V.	651	1970.V.14.	+ 1 cm

Tetőző vízállások az 1970-es árvíz idején a Felső-Tisza vidék folyóin
1. táblázat

Magyar területen elsőként a Túr tetőzött. A Túr áradásának hevesége 168 cm/2 órás rekordot jelentett. 14-én hajnali 3 órákor – a készültség elrendelése után 15 órával – a Túr garbolci mércéjén 640 cm-t olvastak le, az addigi maximumnál 80 cm-rel többet. A Túron 22 km-en kellett meghágás⁸ ellen védekezni, nyúlgátak építésére került sor. A Túr bal parti határszelvényében – ahol a töltés az országhatárral járó korlátozás miatt kézzel épült – nem sikerült eredményesen védekezni és a töltés átszakadt mintegy 15 m hosszban, részben magyar (7 m), részben román területen (8 m). Román területen mindkét parton bekövetkezett egy-egy további szakadás, valamennyi töltésmeghágás következtében. A román területen bekövetkezett töltésszakadásokat a román védelem először május 14-én 7:26-kor jelentette, a vízállás adatok közlésével egyidejűleg. Ugyanekkor jelezték először a Szamos rendkívüli árvizét is.

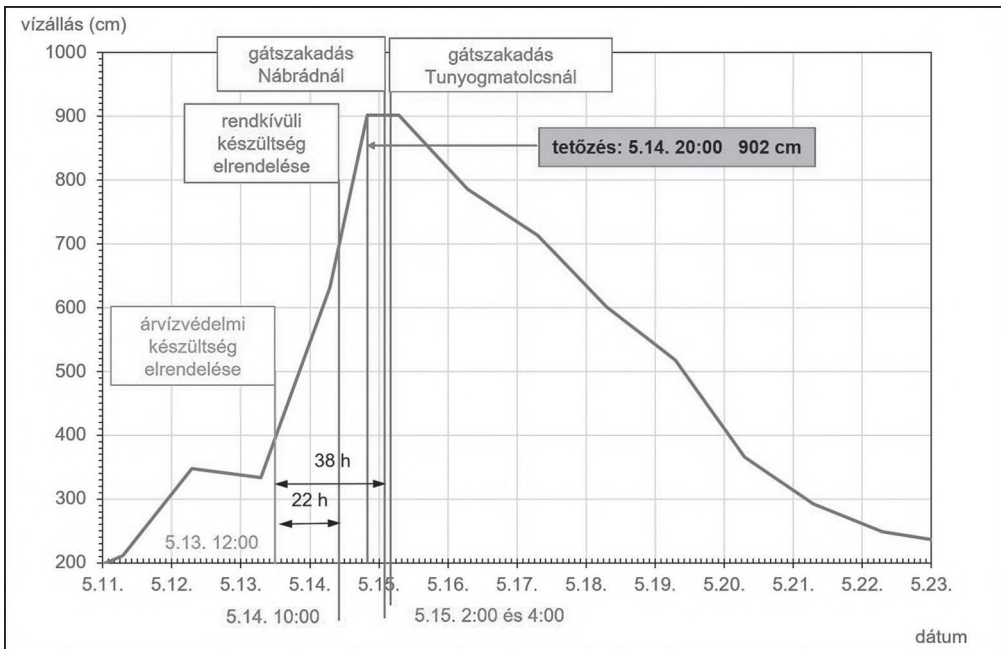
A Túr bal parti gátszakadások vizei ellen Garbolc és Nagyhódos megvédésére megfeszített munkával két napig sikeres védekezés folyt egy régi gát és a kövesút emelésével. Ez jelentős árvízvédelmi eredmény volt, de csak átmeneti siker. A második napon a Sárégeren érkező nagymennyiségű és magas víz azonban a Sáréger csatorna jobb parti természetes

⁷ A vízállás leolvasása a vízmércéken árvízi időszakban általában kétóránként történik.

⁸ Töltésmeghágás: az árvíz átömlése az árvízvédelmi töltés koronáján. A meghágás elleni védekezés ideiglenes töltésmagasítás homokzsáksor (ok) felrakásával, nyúlgáttal, jászolgáttal történik.

magas vonulatát mintegy 400 m-en meghágyva május 16-án 20 órakor a védekezési vonalak mögött tört a töltésekkel körülzárt Kishódosra és Nagyhódosra és építményeik 80 százalékát órák alatt elpusztította. Az emberek a fák csúcsára, az összeomló házak tetejére mászva várták a csónakokat, hogy a puszta életüket mentse, minden ingóságukat elnyelte a víz; állataik az áradásba fulladtak. Így itt csak Garbolcot sikerült megvédeni.

Május 12-éről 13-ára 24 óra alatt a Szamoson Szatmárnémetinél 363 cm-rel, Csenger-nél 298 cm-rel emelkedett a vízszint. Az árhullámok legmeredekebb ágáról még ezeknél is nagyobb értékek olvashatók le. Ez a heves áradás alig hagyott időt a védekezésre.

A Szamos 1970. májusi árhullámképe Csenger-nél
1. ábra

A Szamos árhulláma Csenger-nél május 14-én 20 órakor, az I. fokú árvízvédelmi készütség elrendelésétől számított 32 óra múlva, a rendkívüli készütség elrendelése után 10 órával, az addigi LNV-nél (1888. évi 743 cm) 159 cm-rel magasabban, 902 cm-es vízállással tetőzött (1. ábra). Annak ismeretében, hogy a Szamoson 1932 óta számottevő nagyvíz nem volt, valamint, hogy az eddigi LNV 82 évvel korábban, 1888-ban állt elő, a kialakult helyzet valóban rendkívülinek minősíthető. A vízszint sok helyen 10–30 cm-rel, sőt egyes helyeken 40–50 cm-rel haladta meg a töltés koronaszintjét. A védekezők gigászi küzdelemmel órák alatt építettek ki több mint 20 km hosszban nyúlgátat. A koronán átszaporító víz fokozatosan gyengítette a töltés szelvényét. A rendkívüli erőfeszítések ellenére május 15-én hajnali 2 és 4 óra között előbb Nábrádnál, a jobb parton keletkezett két szakadás (220 és 160 m hosszú), majd a bal parton Tunyogmatolcsnál keletkezett egy újabb (108 m-es) szakadás.

A Szamosköz tragédiáját azonban nem csak ezek a nábrádi gátszakadások okozták, hanem döntően a folyó romániai szakaszán történt események. Ott ugyanis május 14-én 17–20 óra között a folyó jobb parti gátja Szatmárnémeti térségében 8 helyen átszakadt, e gátszakadások együttes hossza 543 m volt, egy kilencediknél azonban a folyó 650 méter hosszón mosta el a jobb parti gátat. Az országhatáron átömlött hatalmas víztömeg a terep lejtésvonalát követve a Szamos és a Túr közébe zúdult, elzárva a menekülés és a védekezés útját. A jobb parti védekezőket a felső szakaszon a román területen bekövetkezett töltésszakadásokon kiömlő víz hátba támadta, és igen nagy pusztításokat végzett a Tisza-Szamos köz felső, déli részén is.

Május 14-én 15:40-kor érkezett román közlés szerint a Szamos bal partján két helyen, Dobrácsapátinál a töltést meghágtá a víz. Mint később ismertté vált, a vízfolyások 50 és 30 m hosszú töltésszakadássá fajultak. Az ezeken kiömlő vizet a Homoród-csatorna partján folytatott eredményes védekezés fogta fel. A Szamos-Kraszna közén elterülő Ecsedi-láp terepszintje egyes helyeken 7–8 m-rel volt mélyebben, mint a kiömléseknél kialakult vízszint. Amennyiben a védekezés sikertelen lett volna, az átömlő víz rendkívüli károkat okozott volna volt lápi, illetve lápszéli községekben: Csengerújfalun, Ura, Tyukod, Tiborszállás, Nagyecsed jó része, Kocsord és Győrtelek nagy része is elöntésre került volna. Így az Ecsedi-láp csak a tunyogmatolcsi szakadásból származó elöntést kapott, mely az északi, alsó területen okozott komolyabb károkat.

A rendkívüli vízszintek és vízhozamok miatt a Túr és a Szamos határmenti térségében május 14–15-én 38 óra alatt összesen 17 gátszakadás következett be, 4 magyar, 13 pedig román területen. A gátszakadásokat – mind román, mind magyar területen – kivétel nélkül töltésmeghágás okozta. A szakadások mögött sehol sem képződött kopolya.⁹

Az új maximumokat jelentő május közepi árhullám után a Túron és a Szamoson több kisebb árhullám vonult le. Ezek közül a Szamos árhullámai, és különösen a júniusi jelentett újabb megfeszített védekezést, egyrészt az ideiglenesen elzárt töltésszakaszok biztonsága, másrészt a Románia felől veszélyeztető újabb elöntés miatt. Ennek ellenére a Szamos júniusi árhulláma újabb védekezési nehézséget már nem okozott. A Kraszna májusi árhulláma nem igényelt jelentős védekezést, de a júniusi tetőzés 1 cm-rel meghaladta az LNV-t (1. táblázat). A tartósan magas vízállás miatt a Krasznan intenzív védekezési munkákra volt szükség.

A minden idők legmagasabb árvízi tetőzése idején az utólagosan számított vízhozam¹⁰ a Szamoson Désnél 2300 m³/s, Szatmárnémetinél 3400 m³/s volt.¹¹ A számítások szerint

⁹ Kopolya: árvízvédelmi töltés szakadásán átbukó víz elragadó ereje okozta üst-szerű talajkimosás. Mélysége a talaj kötöttségétől, az átbukó víztömeg sebességétől, az áttörés irányától függhet, s kedvezőtlen esetben a 15–20 m-t is elérheti.

¹⁰ Vízhozam: adott keresztmetszéken időegység alatt átfolyó vízmennyiség (m³/s).

¹¹ Ezek az értékek a szakirodalomból származnak. Lásd pl. PODANI MIRCEA: Az 1970. évi árvíz Romániában. In: Az 1970. évi Tiszavölgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. BÖZSÖNY DÉNES. Budapest, 1972. MTA-OVH-MHT – VÍZDOK, 47–51. Megjegyezzük, hogy az ebből az időszakból származó román vízhozammérésekről nincs tudomásunk. A hazai mérések és számítások a Szatmárnémetire vonatkozó értékeket cáfolják.

a lefolyt vízmennyiség is óriási volt: Désnél 569 millió m^3 , illetve Szatmárnémetinél 1162 millió m^3 . A Szamos tetőző árvízi vízhozama Csengernél 4720 m^3/s volt, ami a korábban maximumnak tartott 2000 m^3/s -nak több mint kétszerese. (Összehasonlításul: a Duna tetőző vízhozamának addigi legnagyobb értéke 1965-ben fordult elő, 8280 m^3/s volt).

A Szamos romániai töltésszakadásainak (2. ábra) legsúlyosabb következménye Szatmárnémetit sújtotta. A kialakult árvízszint a város árvízvédelmi töltéseinek szintjét mindenütt 1–2 m-rel meghaladta, magasabb volt a városban akkor létező közúti és vasúti hídnál is. A helyi lakosok nem hitték el, hogy a meglévő városi töltéseket a víz szintje ilyen mértékben meghaladja, és a házakban maradtak.¹² A város alatt, a Szamos jobb parti töltésszakadásain kiömlő víz ráfutott a nyugatra, mintegy 3 km-re húzódó övcatorna gátjára, amely visszaduzzasztást okozott és jelentős szerepe volt a város pusztulásában. Az övcatorna töltései csatlakoztak a városba befutó vasút töltéseihez, és ily módon a város körül olyan zárt medence képződött, melyből a víz csak túlcordulás útján törhetett ki. Az övcatorna torkolata közelében bekövetkezett gátszakadás vize nem tudott a magyar határ felé kitörni és a 3 m magas gátakon a víz visszatorlódott Szatmárnémeti felé. A visszatorlódó víz ráfutott a várost kelet felől támadó két nagyméretű gátszakadás vizére, így a város nyugati fele mintegy 2–3 m-es vízborítás alá került. Lakóházak ezrei, gyárak, közintézmények kerültek víz alá. A város telefon, áram, gáz és vezetékes víz nélkül maradt. 2000 ház pusztulása és 48 ember halála volt ennek a következménye.¹³ A szatmárnémeti katlanban a vízállás addig emelkedett, míg a túlfolyás lehetősége ki nem alakult; ennek bekövetkezése után a víz akadálytalanul zúdult a Szamosköz magyar településeire.

¹² PODANI MIRCEA: Az 1970. évi árvíz Romániában. In: Az 1970. évi Tisza-völgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. BŐZSÖNY DÉNES. Budapest, 1972. MTA-OVH-MHT – VÍZDOK, 47–51.

¹³ TÁPAY LÁSZLÓ: Lokalizációk. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. füzet, Budapest. 1971. VITUKI, 259.

Árvízvédekezési munkák, az árvíz levezetése

A kitört vizekből keletkezett elöntéseket a 2. ábra, összesített adatait pedig a 2. táblázat mutatja be.

A Tisza-Szamos-Krasna köz helyszínrajza az 1970. májusi árvízkor
2. ábra

Az 1970-es szamosközi árvízkatasztrófa

	Területe (km ²)	Egyidőben legnagyobb előntött terület (km ²)	Elöntött terület, melyen a víz átvonult (km ²)
Tisza-Szamos köz (magyar terület)	651	350 km ² V. 17–18.	430 km ²
Szamos-Kraszna köz	417	87 km ² V. 18–19.	108 km ²
Összesen:	1068	437 km ²	538 km ²

Elöntések a kitért vizekből¹⁴
2. táblázat

A határon túl bekövetkezett gátszakadások víztömege május 14-ről 15-re virradó éjszaka órákon belül érkezett a határhoz, másodpercenként 1000 m³-es mennyiségben átömlött magyar területre és váratlanul érte a határmenti falvak lakosságát. Kimentésük a hajnali órákban kezdődhetett meg és ezt követően az árvíz által veszélyeztetett valamennyi községet – a víz várható érkezési idejét figyelembe véve – kiürítették. A lakosságból mintegy 13 ezer főt az árvíz méretei, hevesége miatt, a honvédség kételtű járműveivel, vízi járművekkel és helikopterekkel lehetett a befogadásra kijelölt községbe kimenekíteni. Elsőként a betegeket, gyerekeket, öregeket és nőket mentették, ill. telepítették ki, majd a munkaképes férfiakat szállították el. Több mint 35 ezer főt menekítettek ki 43 községből, 31 befogadási helyre (3. táblázat), maximálisan 45 km távolságra.¹⁵ Ez a művelet közel két napig tartott. Sem a lakosság mentésénél, sem pedig a kitelepítésénél nem keletkezett pánik.

	Települések neve	Hová települtek	Lakosszám	Áttelepültek száma
1.	Cégénydányád	Márokpapi	951	750
2.	Csaholc	Kölcse	640	400
3.	Császló	Gacsály	635	610
4.	Csegöld	Beregsurány	1058	1000
5.	Csenger	nem települt ki	4718	—
6.	Csengersíma	Pátyod-Porcsalma	608	608
7.	Csengerújfalu	Tyukod-Porcsalma-Pátyod	1377	900

A kiürítésekkel és áttelepítésekkel érintett szamosközi és befogadó települések. 1970. május 19. (8 órai állapot)¹⁶
3. táblázat

¹⁴ SZEIFERT, 1971. 85.

¹⁵ KÓKAY GYÖRGY: A polgári védelem kitelepítési és befogadási szakszolgálatának közreműködése az 1970. évi Tisza-völgyi árvízvédekezésben. Vízgazdálkodás, 1971. 2. sz. 65–70.

¹⁶ Az adatok forrása a Felső-Tiszavidéki Vízügyi Történeti Gyűjteményben található, 1970. május 19-én 8 órára datált kéziratos táblázat.

8.	Darnó	Kölcse	257	205
9.	Fehérgyarmat	Mátészalka	6676	5800
10.	Fülpösdaróc	Ökörítőfülpös-Nyírmeggyes	498	498
11.	Garbolc	Méhtelek	355	50
12.	Géberjén	Nyírmeggyes	691	691
13.	Győrtelek	Mátészalka	1645	800
14.	Gyügye	Beregdaróc	493	300
15.	Hermánszeg	Barabás	508	310
16.	Jánkmajtis	Beregsurány	1905	1445
17.	Kisar	Nyírmada	1253	1253
18.	Kishódos	Nagypalád	372	210
19.	Kisnamény	Kölcse	602	395
20.	Kisszekeres	Nyírkáta-Kölcse	683	660
21.	Kérsemjén	Vásárosnamény	435	435
22.	Komlódótfalu	Porcsalma	1100	1100
23.	Kömörő	Tiszabecs	864	720
24.	Mánd	Kölcse	366	230
25.	Nagyar	Tivadar	918	918
26.	Nagyhódos	Botpalád	477	240
27.	Nagygéc	Barabás-Beregdaróc	726	726
28.	Nagyszekeres	Gelénes	619	595
29.	Nábrád	Vásárosnamény	1146	1146
30.	Nemesborzova	Kölcse	162	100
31.	Olcsvapáti	Vitka-Olcsva	813	600
32.	Panyola	Beregdaróc	1223	1100
33.	Penyige	Tizakóród-Tizacsécse	866	860
34.	Szamosbecs	Porcsalma	504	504
35.	Szamoskér	Nagydobos	703	400
36.	Szamoszeg	Nagydobos	2791	2400
37.	Szamosályi	Barabás	1287	1090
38.	Szamosatárfalva	Porcsalma	483	483
39.	Szamosújlak	Gemzse	647	440
40.	Türricse	Kölcse	864	250
41.	Tunyogmatolcs-Tyukod-Ujtyukod	Mátészalka	3062	2400
42.	Tyukod-Pócsi tag, Tanya	Nagyecsed	370	370
43.	Ura-Tyukod	???	1292	800
44.	Vámosoroszi	Kölcse	675	210
45.	Zsarolyán	Gelénes	514	514
	Összesen:		48832	35516

3. táblázat

A polgári védelem felderítő csoportjai Jánkmajtison egy ház romjai alatt három holttestet találtak. A vizsgálat megállapítása szerint a szerencsétlen emberek elbújtak a mentést végző katonák elől, így tört rájuk az ár, amelynek áldozatául estek.¹⁷ Ettől az esettől eltekintve az árvíz által sújtott terület lakossága kivétel nélkül mind biztonságba került. Néhány száz család öntevékenyen, maga oldotta meg elhelyezését, az árvízi területtől távol lakó rokonaihoz, hozzátartozóihoz költözött.

A víz tovaterjedését a területen a 4. és az 5. táblázat adatai mutatják be. A víz levonulását a terepen lényegesen befolyásolták a különböző terepalakulatok (utak, vasút).

Község	A víz megjelenése a terepen	A romániai töltésszakadásoktól eltelt idő (1970. V. 17-én 17 órától) (óra)	
		Megjelenés	Tetőzés
Nagygéc	1970. V. 14. 23h	6	21
Komlódtótfalu	1970. V. 14. 23h	6	8
Csengersima	1970. V. 15. 3h	10	10
Csegöld	1970. V. 15. 9h	16	22
Szamosatárfalva	1970. V. 15. 9–10h	16	23
Szamosbecs	1970. V. 15. 4–5h	11	21
Császló	1970. V. 15. 12h	19	33
Jánkmajtis	1970. V. 15. 15-16h	22	25
Zsarolyán	1970. V. 15. 5h	12	22
Kömörő	—	—	61

A Szamos jobb parti romániai töltésszakadások terepen átömlött vízének levonulása¹⁸
4. táblázat

¹⁷ NÉPSZABADSÁG, 1970. máj. 20. 5.

¹⁸ SZEIFERT, 1971. 86.

Az árvízi pusztítás

Küzdelem az árral

Fehérgyarmat – 1970.05.18.

Község	A víz megjelenése	A kitört víz tetőzése
Szamos jobb part nábrádi szakadások		
Nábrád	1970. V. 15. 1 ^h	1970. V. 17. (Túr felől a határon átömlött vízből)
Kérsenjén	1970. V. 15. 2 ^h	—
Panyola	1970. V. 16. 22 ^h	1970. V. 17. 12 ^h
Olcsvaapáti	1970. V. 15. 10 ^h	1970. V. 18. 2 ^h
Szamos bal part tunyogmatolcsi szakadás		
Tunyogmatolcs	1970. V. 15. 4h	1970. V. 15. 20h
Győrtelek	1970. V. 15. du.	—
Olcsvai szivattyútelep	1970. V. 17. 2h	1970. V. 20. 6h

A Szamos hazai szakadásaiból keletkező előntések időpontjai¹⁹
5. táblázat

¹⁹ SZEIFERT, 1971. 88.

A mentési, áttelepítési munkákat irányító közigazgatási apparátusnak nem volt ideje a felkészülésre, de a rendkívüli helyzet ellenére is sikerült az érintett lakosságot áttelepíteni; elszállásolásukat, étkeztetésüket, sőt többségük ruházkodását biztosítani. Ugyanakkor az árvíz levonulását követően a lakosság visszatelepülésének feltételeit kellett gyorsan megteremteni. E munkálatoknál felmérhetetlen segítséget jelentett a honvédség, a rendőrség gyors cselekvőkészsége, a tanácsoknak a vízügyi szervekkel való szoros együttműködése. A helyi közigazgatási apparátusok öntevékeny, szervezett és tervszerű munkája elősegítette a védekezés, az élet- és vagyonmentés eredményességét.

A befogadó községek a befogadott lakosság személyi adatairól névjegyzéket készítettek és pontos tájékoztatást adtak a Megyei Tanácsnak az érdeklődő hozzátartozók számára. Az érintett tanácsok tájékoztató rendszerük kiépítésével komoly teher alól mentesítették a védelmi központot és nagyban hozzájárultak az árvíz sújtotta családok megnyugtatóhoz.

A töltésszakadásokat követően azonnal vízügyi árvízvédelmi osztagokat²⁰ vezényeltek a helyszínre és még a vízszintek kiegyenlítődése előtt megkezdődött a szakadások elzárásának az előkészítése. Az árvíz idején több védelmi osztag tagjai is részt vettek a kárelhárítási munkákban: a nyíregyházi, a székesfehérvári, a bajai és a debreceni védelmi osztag, valamint a vízügyi szolgálat központi osztaga. A töltésszakadásoknál folyamatosan nagy erővel dolgoztak, és azokat rendkívüli gyorsasággal zártak el a szakemberek. A gátszakadások helyreállítása során összesen több mint 82 ezer m³ földmunka készült el. A gátszakadások elzárása, a töltések helyreállítása június végéig gyakorlatilag befejeződött.

A vízzel elöntött területeken az élet újraindulásának és a kárfelmérés, helyreállítás megkezdésének alapfeltétele volt a vizek levezetése. A Tisza-Szamos közén 10–15 km szélességben, a Szamos-Kraszna közén 5–7 km szélességben gyűlt össze mintegy 390 millió m³-re becsült vízmennyiség. A víz visszavezetése a töltésszakadások helyén, a meglévő zsilipeken keresztül, valamint töltésmegnyitásokkal történt. A Tisza gyors apadása lehetővé tette, hogy két nappal a víz betörése után Olcsvaapátnál – a Tisza-Szamos köz legmélyebb pontjánál – az öreg Tisza zsilipjét megnyissák, és ezzel megkezdődjék a vizek levezetése. A belvízi levezetést szolgáló zsilipek és szivattyútelepek kapacitása azonban nem volt elegendő a víz visszavezetésére. Ezért a levezetés meggyorsítása érdekében május 18–20-án, 3 helyen, összesen 320 m hosszon robbantással megnyitották a Tisza bal parti töltését. A Szamos-Kraszna közeli elöntés víztelenítése érdekében átrobbantották a Szamos bal parti töltését Olcsvánál május 21-én 50 m hosszon. A Tisza és a Szamos töltésmegnyitásai 12 napon át voltak nyitva. A Túr bal parti töltését Kishódosnál május 20-án 20 m hosszon robbantották át, itt 4 napig tartott a vízvisszavezetés. Szivattyúzásra főként a Szamos-Kraszna közén került sor, ahol a csúcsban egyidejűleg 63 db szivattyú 15 m³/sec együttes teljesítménnyel működött. A visszavezetés négy hét alatt megtörtént.

A visszatelepítés több ütemben – az elöntött területek víztelenítése és a szükséges előkészítő intézkedések végrehajtása után – május 25-től június 6-ig tartott.

²⁰ Árvízvédelmi osztag: a gépesített árvíz- és belvízvédekezési, valamint vízminőségi kárelhárítási munkák ellátására a vízügyi igazgatóságokon szervezett, jól kiképzett, zárt, gyorsan mozgósítható és mozgó alakulat.

Annak ellenére, hogy a Szamoson 38 éve, 1932 óta számottevő nagyvíz nem volt, a töltések a rövidebb ideig tartó vízátbukásnak jól ellenálltak. Az árvíz után az észlelések és a helyszíni nyomok alapján megállapították a töltésmeghágások helyeit. Ezek összes hossza a szamosközi térség védvonalain 31,5 km volt. A védekezési munkák eredményeként 23 km hosszön nyúlgátakkal védekeztek. Ehhez a helyszínen található minden elképzelhető anyagot felhasználtak.

A Tisza-Szamos között, az árvíz során, május 14–19. között 7 helyen 13 lokalizációs töltést²¹ alakítottak ki 9550 m hosszön, összesen 15000 m³ föld beépítésével. A Szamos-Kraszna közti öblözetben május 15–19. között, valamint június 10–15. között 4 helyen 7 lokalizációs vonalat építettek 9400 m hosszön, összesen 18900 m³ föld megmozgatásával.

A több folyón szinte egyidejűleg jelentkező nagy erejű és heves áradás a védekezéshez szükséges erők gyors mozgósítását, a veszélyeztetett helyekre történő átcsoportosítását, összpontosítását, illetve újabb és újabb erőkkel való kiegészítését tette szükségessé. A Felső-Tisza-vidéki Vízügyi Igazgatóság összes védvonalán május 15-től egyidejűleg volt árvízvédekezés. Az alábbi adatok az igazgatóság teljes védekezésére vonatkoznak, a Tisza-Szamos közti védekezéseket nem lehetett ezekből különválasztani.

A rendkívüli feladatok miatt a FETIVIZIG saját munkaereje nem volt elegendő, ezért a helyi tanácsokhoz és az OVH központi ügyeletén keresztül a fegyveres testületekhez, illetve a társ vízügyi szervekhez fordultak a további segítség biztosítása érdekében. Már a védekezés első időszakában is az igazgatóság saját erői mellett a tiszai és dunai vízügyi igazgatóságok erőire, valamint közerőre, honvédségi és karhatalmi erők nagymérvű igénybevételére is szükség volt. Az árvíz elleni küzdelemben a lakosság legszélesebb rétegei vettek részt. Az önkéntesek az ország minden részéből jelentkeztek árvízvédelmi munkára. A védekezők létszáma csúcsban május 17-én 12379 fő volt, a nyilvántartások szerint csaknem 222 ezer munkanapot, naponta 12–16 órát dolgoztak, összesen 2 millió 810 ezer munkaórát teljesítettek. A vízügyi dolgozók és a fegyveres testületek mellett a veszélyeztetett területek lakosságából szervezett közerő és az ország minden részéből kiküldött dolgozók az összes védekezési létszámnak több mint egyharmadát tették ki.

A védekező erők elhelyezése érdekében igénybe vettek minden lehetőséget. Általában iskolákban, kollégiumokban, kultúrtermekben, tsz-központokban, a tanácsok által rendelkezésre bocsájtott egyéb helységekből, sőt magánembereknél is helyezték el őket. A védekezés során – a hosszan tartó munkák miatt – igen nagy gondot okozott a védekező erők élelemmel, főként a meleg étellel és ivóvízzel megfelelő módon történő ellátása, miközben egyidejűleg a kitelepítettek elhelyezéséről, ellátásáról is gondoskodni kellett.

A védekezést kiszolgáló szállítójárművek legnagyobb száma május 17-én 1625 db volt, ezek összesen 23 ezer munkanapot teljesítettek. A legtöbb földmunkagépet május 24-én vették igényben (247 db), ezek az építőgépek összesen 7300 munkanapot dolgoztak. A

²¹ Lokalizációs töltés: az árvízvédelmi öblözetben belüli természetes terepalakulatokat összekötő, a kitörő vizek tervszerű korlátozására és terelésére alkalmas földmű.

védekezés során felhasználtak 940000 db zsákot, 230 m³ fűrészárut, 18 tonna fóliát, 2800 t terméskövet 7500 m³ rözsét és 15000 db árvízvédelmi karót, 200 ezer liter benzint, 70 ezer liter gázolajat.

Az árvíz kártételei – Helyreállítási munkák

Az Országos Vízgazdálkodási Bizottság május 26-án az árvíz okozta károk felmérése és a helyreállítási munkák megindítása céljából Országos Helyreállítási Albizottságot hozott létre. A helyreállítási és újjáépítési feladatok végrehajtásának elősegítésére több jogszabályi intézkedésre is szükség volt. Kormánydöntés született a Szamos-Túr közötti zárógát építéséről, valamint a gátak megerősítéséről.

A védekezés időtartama alatt csupán tájékoztató jellegű kárbecslések készülhettek, a szervezett kárfelmérésre a vizek levonulása után kerülhetett sor. Árvízkárok a teljes tiszai vízgyűjtőt érintették, de a károk 75%-ban Szabolcs-Szatmár megyében keletkeztek. Az árvíz levonulását követően azonnal megszervezték az épületkárok felmérését, illetve az újjáépítés műszaki, hatósági előkészítését. Az árvíz által okozott károk nagyságát jellemzi, hogy az elöntött területen közel 5000 lakás²² teljesen romba dőlt, vagy a károk következtében lebontásra kellett, hogy kerüljenek és mintegy 4000 volt azoknak a lakásoknak a száma, amelyek kisebb-nagyobb helyreállítást igényeltek. Az árvíz által sújtott épületek nagy része vályogból épült, viszonylag avult, gyenge műszaki állapotú, jórészt elégtelen alapozású volt.

Számottevő volt a középületekben keletkezett károk nagysága is. Így többek között 16 tanterem, 19 egészségház, 10 orvosi rendelő, szociális otthonok, szolgálati lakások, óvodák, kórházak rongálódtak, illetve semmisültek meg. Nagyok voltak a károk az ipar, építőipar és a kereskedelem területén is. Több mint 430 km utat rongált meg az ár- és belvíz, kisebb-nagyobb mértékben tönkretette a terület vasútvonalait, a hírközlő berendezéseket is. Az állatállomány veszteségei: elpusztult 679 szarvasmarha, 1295 sertés, 4610 juh, 29 ló és mintegy 10000 egyéb állat, baromfi.

2010-ben, a 40. évforduló alkalmából megbecsülték az árvízkárok aktuális összegét. Az akkori számítások szerint a teljes kár a 2010. évi árakkal számítva megközelítette a 170 milliárd Ft-ot.

A Tisza-Szamos közére zúdult víz különféle anyagokkal szennyeződött. Az elöntött települések nem voltak ellátva szennyvízcsatorna-hálózattal és szennyvíztisztító-telepekkel, így az ürgödörös árnyékszékek, trágyatárolók magas szervesanyag-tartalmú, fertőző anyaggal szennyezték a vizet. Az intenzív mezőgazdasági termelés miatt nagy mennyiségű vegyi anyag volt raktározva a területen (gyomirtók, növényvédő szerek), melyek a raktárak víz alá kerülésével szennyezést okozhattak. A váratlan gyorsasággal bekövetkezett elöntés megakadályozta a veszélyeztetett területekről a vegyi anyagok elszállítását. A vizek levezetésével egyidejűleg ezért előtérbe kerültek a vízminőségvédelmi feladatok is.

²² A korabeli források a megsemmisült lakások számát illetően némileg eltérő adatokat adnak meg. Ezeket egybevetve az 5000-t megközelítő értéket fogadtuk el.

Május 24-től fokozatosan létrejöttek a visszatelepülés feltételei. Összegyűjtötték az elhullott állattetemeteket, hogy a fertőzések útját állják, hozzákezdtek a romos és életterveszélyes épületek elbontásához, fertőtlenítették a kutakat és a visszaköltözésre alkalmas épületeket, minden olyan területet, mely elöntés alatt volt. Megoldották a visszatelepültek ivóvízzel és élelmiszerrel való ellátását. Gondoskodtak az érintett lakosság és a területen működő mentőalakulatok védőoltással való ellátásáról, az egészségügyi ellátás megszervezéséről.

A nagymértékű épületpusztulás miatt gondoskodni kellett a visszatelepült lakosság és a közintézmények ideiglenes elhelyezéséről, ehhez barakkokat, sátrakat szállítottak a helyszínre. Július elején a több mint 4000-re becsült hajléktalan család közül mintegy 1700 szomszédoknál, közintézményekben lakott, 1100 család a közadományokból biztosított barakkokban, sátrakban, faházakban élt. A többieknek azonban nem sikerült ideiglenes elhelyezést biztosítani, és legtöbbször az összedőlt házából kikerülő építőanyagokból állított fel magának a legminimálisabb igényeket sem kielégítő ideiglenes épületeket a család elhelyezésére.

Átmenetileg ingyenes közétkeztetést szerveztek a területen, majd ideiglenes kereskedelmi hálózatot hoztak létre és megszervezték az élelmiszerellátást. Gondoskodtak a munkaképtelen öregek és a gyermekek elhelyezéséről. A társadalmi szolidaritás, illetve összefogás szép példájaként említhetjük, hogy az iskolai nyári szünet idejére az árvízkárosultak családjából több mint háromezer gyermeket fogadtak be megyén belüli és megyén kívüli családok, illetve intézmények, így segítve a szülőknek az újjáépítés munkálataiban. Az élet megindításához szükséges, a lakosság adományaiból származó gyorssegélyeket (pénz, ruhanemű, takaró stb.) a Magyar Vöröskereszt soron kívül a károsultak rendelkezésére bocsátotta.

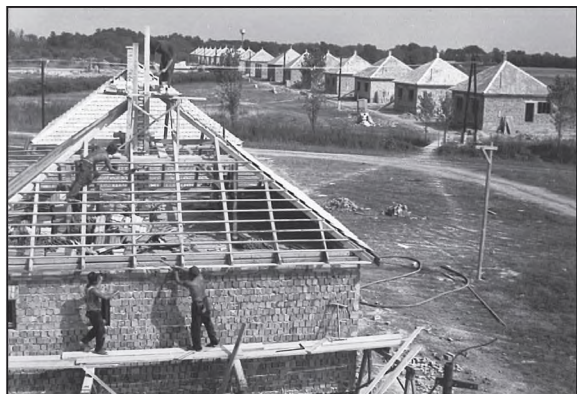
A helyreállítás és újjáépítés munkáját Szabolcs-Szatmár megyében május 26. és július 30. között a Megyei Helyreállítási Albizottság irányította. Augusztustól kezdődően az épületkárok helyreállítását külön kijelölt Kormánybiztos irányította az érdekelt tárcák és a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács által kijelölt egyszemélyi megbízottakból álló Operatív Bizottság útján.

Az Albizottság koordináló tevékenysége keretében az illetékes szervek intézkedtek: az utak, a hidak, az átereszek, a vasút helyreállításának azonnali megkezdéséről; a terület állatállományának más területre történő átirányításáról; a takarmány és vetőmag ellátásról; a honvédségnek és a polgári védelmi alakulatoknak a romok eltakarításában és a lakosság ellátásában való közreműködéséről; a járványok és megbetegedések megelőzése érdekében a fertőzési góccok lokalizálásáról és felszámolásáról; nyári ifjúsági építőtáborok megszervezéséről; a terület kárfeltérési és településrendezési munkáihoz műszaki erők kirendeléséről.

Szükségessé vált a községek általános rendezési, illetve szerkezeti-rendezési terveinek kimunkálása. 47 község rendezési terve készült el igen rövid idő alatt és ennek során született döntés Komlódtótfalu, Nagygéc, Kishódos, Nagyhódos, Garbolc árvíz sújtotta lakóházainak, gazdasági épületeinek más községek – mindenekelőtt Csenger, Csengersima és Méhtelek – területére történő áttelepítésére, illetve Csegöld részleges áthelyezésére. Ezt az intézkedést alapvetően az indokolta, hogy ezeknek a községeknek a lokalizációs zárógát megépítése után sem lehetett megfelelő védelmet biztosítani az árvíz, illetve belvíz

ellen.²³ Gondoskodni kellett az áttelepítésük műszaki feltételeinek (telekkitűzés, útépités, víz- és elektromos energiaellátás) biztosításáról. Az illetékes szervek a községek áttelepítését alapvetően közigazgatási eszközökkel igyekeztek megoldani. Ennek keretei között az áttelepülők az új helyen 400–600 négyzetméter erejéig térítésmentesen kaptak telekhelyet, a korábbi telephelyüket zárt kertként tulajdonukban tarthatták, s 5000–10000 Ft-ig terjedő differenciált örököszerzést-segélyt kaptak. E településeken gondoskodtak a közművesítési munkákról (villany, víz, utak stb.), az oktatás, az egészségügyi ellátás, a kereskedelem és a szolgáltatás biztosítása is koncentrált, fejlettebb formában történhetett.

A lakosok 5 típustervből választhattak.²⁴ Július 3-án már mintegy 500 lakóépület újjáépítése indult meg.

Folyik az újjáépítés

Az újjáépítés egyik fontos láncszeme a vízellátás korszerű megoldása volt. Ez azért is volt fontos feladat, mivel az új lakások fürdőszobával épültek, illetve jelentős részük biztonsági okokból új, ivóvízzel el nem látott területekre épült.

A tömegmértékű károk helyreállítása az anyagi eszközök nagy koncentrátságát igényelte. Az újjáépítéshez – nem számítva az útépitések anyagszükségletét – kb. 1 millió 500 ezer tonna építőanyagra volt szükség.

Falazóanyagból (kisméretű téglaegységre számolva) mintegy 135 millió darab volt szükséges, amely mennyiség előállítás, a megyébe történő szállítása, kirakása, a felhasználó helyekre való eljuttatása rendkívül nagy feladat volt és az újjáépítési munka legkritikusabb pontja volt. Naponta 600–800 vagon építőanyag fogadását és területi elosztását kellett biztosítani. A helyreállítás időszakában minimálisan 800 gépkocsi rendszeres, 14–16 órás foglalkoztatását kellett biztosítani az anyagmozgatási feladatok lebonyolítására. Építési anyagokkal megrakott teherautók az ország minden részéről érkeztek a megyébe. Közel 70 ezer vagon építőanyagot szállítottak a helyszínre.

Az újjáépítéshez biztosították a szükséges kivitelezői kapacitást. Iparvágányokat építettek a tömeganyagok fogadóállomásain, elkészítették a folyamatos szállítás programját. Ifjúsági taborokat létesítettek az építőanyag-termelés, az anyagkirakodás és a kivitelezés elősegítése érdekében.

²³ A Minisztertanács 3325/1973. sz. határozatában Nagyhódos, Kishódos, Garbolc, Nagyéc és Komlódtótfalu községekben építési tilalmat rendelt el. Az építési tilalmat 1993-ban mindenütt feloldották.

²⁴ MURAI GYULA: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz és belvíz által okozott károk és a helyreállítás. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. füzet, 181–193. Budapest, 1971. VITUKI.

Az újjáépítési munka sikere alapvetően az emberektől függött, de különösen azoktól, akik az árvíz sújtotta területen éltek. Az ő összefogásuk, kétkezi munkájuk volt az, amely a romeltakarítás meggyorsításával a helyreállítás nagy ütemű megindítását biztosíthatta, továbbá jelentős részben ezekre az erőkre kellett számítani az építőipari segédmunkaerő biztosításánál is. Ezen túl azonban megfelelő erőknek a megyébe történő csoportosítására is sor került. Az egész ország összefogott a romba dőlt falvak helyreállításához. Júniustól december végéig 7 és fél ezer ember (köztük mintegy 3000–3500 szakmunkás) dolgozott megfeszített ütemben az újjáépítésen.

Az árvíz által sújtott terület vízművesítése és annak jelentősége

A Szabolcs-Szatmár megyei Tanács 1953. október 11-i ülésén elfogadott határozatával hozta létre a Szabolcs-Szatmár megyei Vízműépítő és Kútcarbantartó Vállalatot. A vállalat 1954. január 1-ével kezdte meg működését. Megalakulásakor a megyében közüzemi víz- és csatornaszolgáltatás nem volt. Működésének első évtizedében a vállalat fő tevékenysége a megye mélyfúrású kútjainak karbantartása, új kutak fúrása volt. Ennek is óriási jelentősége volt, hiszen a megyében ezt megelőzően csupán 250 mélyfúrású kút volt.²⁵ A tevékenységi kör bővülése folytán a vállalat neve 1964. január 1-től módosult Szabolcs-Szatmár megyei Víz- és Csatornaműre (SZAVICSAV).

A megye településeiben a vízi közművek építése csak az 1950-es évek végén, az 1960-as évek elején indult meg. 1961-ben a megye egyetlen települése sem rendelkezett még központi vízművel vagy csatornaművel. Az első jelentékeny vízmű Nyíregyházán létesült 1964-ben 8700 m³/nap kapacitással.

Az 1970 májusi árvízig összesen 14 település vízművesítése valósult meg és a megye lakosságának 12%-a részesült vezetékes vízellátásban (az országos átlag 55% volt). 1970-ben, a csatornázásban részesülő népesség megyei aránya 4% volt (szemben az országos 28%-kal).²⁶ A megyei értékek országosan a legalacsonyabbak voltak. A Szamos és a Túr térség árvízzel érintett településeinek vízellátását az árvíz előtt 3 községi kisvízmű (Szamostatárfalva, Szamosbecs, Hermánszeg) és mintegy 260 db – általában 60–100 m mélységű – fúrt közkút szolgálta.

Az árvízi elöntés a 3 vízmű kútját, az épülő tunyogmatolcsi vízművet, továbbá mintegy 220 fúrt közkutat tett tönkre, illetve az átszivárgó, befolyó szennyezett talajvizek megfertőzték ezeket.

Az árvízet követő újjáépítés jelentős és különleges feladatok elé állította a vízellátással foglalkozó műszaki és közegészségügyi szakembereket. A Tisza-Szamos közti árvízkatasztrófa kapcsán az ivóvízellátással kapcsolatos szükségintézkedések, majd az azt követő helyreállítási munkák szakszerű, szervezett, koordinált végrehajtása és irányítása érdekében az

²⁵ SZAVICSAV: Negyven éve a lakosság szolgálatában (1953–1993). Nyíregyháza, 1993.

²⁶ CZIMBALMOS BÉLA: Szabolcs-Szatmár megye társadalmi, gazdasági helyzete és szerepe az ország életében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973. 4. sz. 14.

OVH Vízellátási és Csatornázási Főigazgatósága – a hazai árvízvédekezések történetében először – helyi vízellátási törzset hozott létre Nyíregyházán. Tagjai voltak: az OVH kiküldöttje, a Megyei Tanács, a Néphadsereg, a KÖJÁL,²⁷ a FETIVIZIG és a SZAVICSAV képviselői. A vízellátással összefüggő műszaki és egészségügyi feladatokat irányító törzs állandó, szoros kapcsolatot tartott fenn a Területi Árvízvédelmi Bizottsággal, valamint az OVH-val.

Az árvízi elöntéssel kapcsolatosan jelentkező vízellátási feladatok kétirányúak voltak: ideiglenes vízellátás biztosítása a visszatelepítés időszakában, a meghibásodott, elszennyeződött, esetenként fertőzött vízellátó létesítmények (vízvezetékek, kutak) helyreállítása.

A lakosság visszatelepítésével kapcsolatos átmeneti jellegű vízellátást – a visszatelepítési program ütemezésével összehangoltan – a vízügyi szolgálat és a honvédség együttesen biztosították. Az ideiglenes vízellátás biztosítása érdekében a területre folyamatosan összesen 15 db honvédségi és 6 db OVH tulajdonú víztisztító berendezést irányítottak, ezekből az OVH a berendezéseket Csehszlovákiából az árvízvédekezés időszakában szerezte be. E komplex víztisztító berendezések tervszerű telepítésével alakultak ki azok a víztermelő központok, amelyekről a tisztított és ellenőrzött ivóvizet nagy teljesítményű vízszállító tartálygépkocsik juttatták el az egyes községekbe. A víztisztító berendezések árkokból, csatornákból, holtágakból, vagy egyéb felszíni vizekből emelték ki a nyers vizet. A fúrt kutak hozama a 6–8 m³/óra teljesítményű berendezések üzemeltetéséhez általában kevésnek bizonyult.

A víz szétosztására, tárolására összesen 53 db (235 m³ együttes térfogatú) vízszállító gépkocsi és 180 db műanyag-, illetve gumitartály állt rendelkezésre, de ez csak a legszükségesebb igényeket tudta biztosítani. A gépkocsik töltése részben az árvízen kívüli területről, részben pedig a felállított honvédségi víztisztító berendezésekről történt.

A vízszállítás megszervezése nagy rugalmassággal, az állandóan változó területi igényeknek megfelelően elégítette ki az átmeneti időszakban a lakosság, a védekező és helyreállító alakulatok, továbbá az épületfertőtlenítő részlegek, a fürdető állomások és az állattartás vízigényét. A településeken belüli vízelosztás és tárolás a községek megfelelő pontjain felállított 1–6 m³-es gumírozott vászon- és műanyagtartályokban történt, amelyek védelmét a polgári védelmi alakulatok látták el. A kiszolgáltató víz minőségét az egészségügyi szervek folyamatosan ellenőrizték. A romeltakarítás beindításával a vízigény növekedett, amit már csak a fertőzött kutak fokozatos helyreállításával lehetett kielégíteni.

Miután a lakosság visszatelepítése a kutak helyreállítását és fertőtlenítését sürgette, az ezzel kapcsolatos munkákat közvetlenül az árvíz levonulásával egyidejűleg kellett elkezdeni. Ezt a munkát elsősorban a SZAVICSAV végezte a területen rendelkezésre álló 7 helyi kúthelyreállító és fertőtlenítő brigáddal. Tekintettel a visszatelepítés gyors ütemére, továbbá a mind nagyobb számban visszatérő lakosság egyre növekvő igényére, a brigádok számát sürgősen meg kellett növelni. Ennek érdekében az OVH Vízellátási és Csatornázási

²⁷ KÖJÁL – Közegészségügyi és Járványügyi Állomás: a jelenlegi ÁNTSZ (Állami Népegészségügyi és Tisztiorvosi Szolgálat) jogelőd intézménye.

si Főigazgatóság az ország különböző területéről fokozatosan még 10 vállalat szakembereit vonta be a munkákba, további 15 brigádot irányított át a területre.

A 220 tönkrement, illetve elszennyezett fúrt kútból mintegy 30 kutat fertőtlenítés után ismét üzembe helyeztek. A műszaki helyreállítást igénylő kutak száma 190-et tett ki. Ebből az OVH és a Megyei Tanács együttes felmérése alapján az I. ütemben 140-et kellett sürgősen rendbe hozni. A kúthelyreállítási program végrehajtásával kapcsolatban ugyanis a megyei vezetők és a vízügyi szakemberek azt a közös álláspontot fogadták el, miszerint a vízellátás normalizálása érdekében I. ütemben (július közepéig) minden településben – a lélekszámtól függően – legalább 1–3 jó vizet szolgáltató fúrt kutat kell üzembe helyezni. A műszaki helyreállítást tisztítószivattyúzás, kb. 48 óra időtartamú kompresszorozás, majd fertőtlenítés és újbóli szivattyúzás követte. Egy kút helyreállításának és üzembe helyezésének időtartama általában 4–5 nap volt. A további 50 közkutat – az igényeknek megfelelő ütemezésben – a megyei víz- és csatornamű vállalat a területen folyó többi helyreállítási munkával összhangban folyamatosan hozta rendbe.

A kúthelyreállító és a fertőtlenítő brigádok munkáját a Nyíregyházán működő vízellátási törzs irányította és ellenőrizte. A brigádok fokozott ütemű – általában két műszakban történő – szervezett munkájának eredményeképpen naponta átlagosan 4–5 db kút helyreállítása történt meg, és a munka június 30-ig – tehát két héttel az előirányzott határidő előtt – befejeződött. A helyreállított és fertőtlenített kutak vizének ivás céljára történő engedélyezése és közegészségügyi ellenőrzése a megyei KÖJÁL feladata volt.

A honvédségi víztisztító berendezések és kezelőszemélyzet június 9-től levonultak. Ettől kezdve már csak az OVH új, gépkocsira szerelt komplex víztisztító berendezései üzemeltek, s egészítették ki a helyreállított fúrt kutak által biztosított vízellátást, elsősorban Fehérgyarmaton a kórház, a kenyérgyár és a helyi lakosság érdekében. Az OVH víztisztító berendezéseit a honvédség által gyorsított kiképzésben részesített vízügyi személyzet üzemeltette.

Az árvíz három meglévő és egy épülő vízművet rongált meg. A vízművek kútjainak helyreállítása és a hálózatok fertőtlenítése rövid idő alatt megtörtént. Nyár közepére megtörtént a mélyfúrású kutak és vízművek helyreállítása és a vízellátás szintje elérte az árvíz előtti szintet. A lakosság vízellátása, valamint a járványveszély elhárítása érdekében kifejtett másfél hónapos küzdelem sikerrel zárult. A vízügyi és a közegészségügyi szervek, a fegyveres alakulatok, továbbá az ország különböző részeiről átírányított szakemberek jó felkészültségének, szervezett együttműködésének, sokszor emberfeletti teljesítményének köszönhető, hogy az árvíz sújtotta területen sem járványveszély, sem szórványos fertőző megbetegedés nem fordult elő.

A helyreállítás és újjáépítés egyik fontos feltétele volt a vízellátás közüzemi megoldása, tehát a vízvezetékek megépítése. Ennek végrehajtására összefogott az ország. A vízmű és csatornamű vállalatok, és a Vízgépészeti Vállalat kivitelezésében – összesen 35 vállalat és szervezet 900 dolgozójának részvételével – kezdődött meg a közművesítési program végrehajtása.

Működik a kút!

Az OVH Vízellátási és Csatornázási Főigazgatóságának kezdeményezésére állami segítséget nyújtottak a Szamos menti árvíz által elöntött községek vízműveinek soron kívüli megépítéséhez.

Az árvíz sújtotta terület vízművesítési programja két ütemben valósult meg: az I. ütemben (1970): 16000 fő, a II. ütemben (1971) további 14500 fő, összesen mintegy 30500 fő (a megye lakosságának 5%-a) jutott vezetékes vízhez.²⁸

A vízellátás fejlesztése mellett szükséges volt a terület legnagyobb településén – Fehérgyarmaton – a központi csatornamű és szennyvíztisztító telep megépítése, illetve a létesítmények 1970. évi részleges üzembe helyezése. Ezzel ugyanis az épülő és 1970-ben átadásra kerülő mintegy 200 többszintes lakás és a község központjának csatornázása biztosítható volt.

A Szamasközben az 1970. évi árvízkatasztrófát követően 21 községben valósult meg a közműves vízellátás. Ehhez 10 db központi vízműtelepet építettek (energiaellátás és elektromos szerelési munkák, védőterületek kialakítása, üzemviteli épületek), 19 vízműkutak fúrtak, 14 db 50–100 m³-es hidroglobuszt állítottak fel, 110450 m (ø 100–300 mm-es ac) nyomóvezetéket fektettek le. Befejezték az árvíz előtt megkezdett tunyogmatolcsi vízmű építését. 23 községben 26 új közkutat fúrtak. Fehérgyarmat csatornázása során 2900 fm főgyújtó csatorna, 1 db átemelő telep és 500 m³/nap kapacitású szennyvíztisztító telep épült.

²⁸ MISKOLCZI LAJOS: Szabolcs-Szatmár vízellátási helyzete és perspektívái. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 4. sz. 23–28.

A vízműfejlesztési program keretében a központi vízművekről ellátott lakosok száma ebben a térségben a korábbi 1500 főről 30500 főre emelkedett, ami az ellátott lakosságot tekintve az árvíz előtti állapot több mint hússzorosa. Így az árvíz sújtotta terület lakosságának 85%-a kapott közműves vizet, ami országosan is kiemelkedő ellátottsági szintet jelentett. A Szamos menti újjáépítés és vízművesítés program hozzájárult a megye, a terület nagymértékű lemaradásának csökkentéséhez, illetve irányt mutatott egy dinamikusabb fejlődés felé. Az árvíz sújtotta Szamos menti településeken a vízi közművek építése olyan rövid idő alatt és olyan mértékben valósult meg, amire nem volt példa a hazai vízellátás fejlesztésének történetében.²⁹

Az 1970. évi árvizet követően a Szamos menti területen – az 5000 új lakás elkészítésével és a vízművek megépítésével – új települések születtek. Fehérgyarmaton, az árvíz sújtotta terület legjelentősebb településén – akkoriban az ország egyik legfiatalabb városában – a központi vízmű megépítésével már 1970–71-ben megteremtették a várossá fejlődés egyik alapvető feltételét.

Az árvíz sújtotta terület 1970–1971-ben történt vízművesítése Szabolcs-Szatmárban hihetetlen, az országosat jóval meghaladó ütemű fejlődés első szakasza volt. Ezt szemléltetik a megyei lakosság vezetékessé vízzel való ellátottságának következő adatai:

- 1960 – 1% (országosan – 36%)
- 1965 – 3%
- 1970 – 17% (országosan – 55%)
- 1975 – 30% (országosan – 66%)
- 1980 – 49%
- 1985 – 71%
- 1990 – 88% (országosan – 88%)
- 1991 – 94%
- 1992 – 98%

1992-re a megye mind a 228 településén megvalósult a közműves ivóvízszolgáltatás. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 1992-ig megépült 2007 km vízvezeték, 38 ezer m³ víztározó kapacitás. 1992. október 12-én ünnepséget tartottak Csengeren és ünnepélyes vízműátadás zajlott le Komlódtótfalun abból az alkalomból, hogy a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében befejeződött a települések teljes vízművesítése.

Fejlesztési munkák a Tisza-Szamos közének árvízvédelmi rendszerében az 1970 májusi árvizet követően

A továbbiakban röviden bemutatjuk, hogy milyen árvízvédelmi fejlesztési munkákra került sor az elmúlt fél évszázadban, annak érdekében, hogy az 1970 májusi árvízkatasztrófa ne ismétlődhessen meg: zárógát épült a Szamos és a Túr között, fejlesztették és egységes

²⁹ KOLTAY JÓZSEF: Vízi közművek építése Szabolcs-Szatmár megyében. *Vízgazdálkodás*, 1979. 5. szám. 6–9.

méretekkel építették ki a Szamos fővédvonalait és elkészült a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése keretében a tiszai árvíz tározó-rendszer egy létesítménye is ebben a térségben.

Egyértelmű volt, hogy a határon túli gátszakadásokból származó és az országhatáron, a terepen átömlő víz járt a legsúlyosabb következményekkel. A Szamos árvíz-katasztrófája után készített hidrológiai és hidraulikai szakvélemény szerint:

„Ilyen méretű árvízzel szemben a Szamos jelenlegi töltései sem Romániában, sem magyar területen hatásos védelmet nem nyújtanak. Ha meg is erősítjük saját területünkön a Szamos töltéseit, ezzel legfeljebb a megerősített töltésszakaszokat óvhatjuk meg az átszakadástól, de továbbra is ki vagyunk téve annak, hogy román területen bekövetkező töltésszakadások esetén a kitörő víz védhetetlenül újra végigsöpör a legutóbb elárasztott területeken. A Szamos nagyeesű területe nem teszi lehetővé, hogy vízbetörés esetén hevenyészett lokalizációs vonalakkal az árvíz pusztításának korlátokat állítsunk. Egyetlen megoldásként olyan állandó jelleggel megépített és fenntartott, völgyzárógát-szerű létesítmény jöhet szóba, amely kellő tározótérfogatot biztosít a kitört vizek összegyűjtésére és visszatartására mindaddig, amíg azokat a megfelelő befogadókba károkozás nélkül ki lehet üríteni.”³⁰

Alig két nappal a szamosi töltésszakadások után az országos árvízvédelmi kormánybiztos már olyan elgondolás körvonalait vázolta fel, amely zárógát segítségével tartóztatja fel a román területről a Szamosközre lezúduló vizeket.³¹ Az elgondolást gyors intézkedések követték, és május 20-án megszületett az elhatározás a zárógát létrehozására. A május 14-én bekövetkezett szatmárnémeti töltésszakadások során 220 millió m³ víz tört át magyar területre, ezért a tervezett zárógáttal ilyen mennyiségű víz visszatartását irányozták elő. A VIZITERV-nek erre a célra kirendelt komplex tervezőcsoportja – szakértő bizottság irányítása mellett – dolgozott. Arra is tekintettel voltak, hogy a megépítésre kerülő gát várható kihatásait már a meginduló újjáépítés során is teljes mértékben figyelembe vegyék. A munkába bevont szakértők és tervezők együttműködése nyomán május 31-re el is készült az első, műszakilag, hidrológiailag és költség-szempontról is dokumentált tanulmányterv, több változat bemutatásával, és június első felében már kialakult a végleges nyomvonal is.

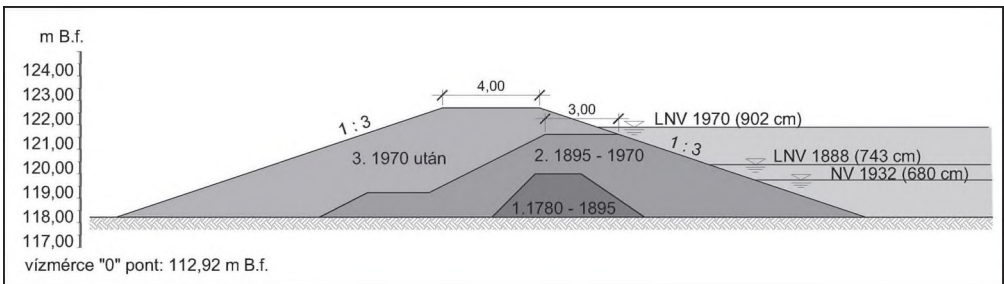
³⁰ A szakvéleményt SZALAY MIKLÓS (1924–1978), a BME Vízépítési Tanszékének docense készítette. Lásd Felső-Tiszavidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény adattára, Nyíregyháza.

³¹ Az országhatár-menti, a határon át érkező árvízi elöntéstől védő lokalizáló töltés nem példa nélküli a magyar árvízvédelmi rendszerben. A Fehér- és Fekete-Körös között az 1925-ben a Romániából átömlött árvíz után már épült egy határ menti zárógát, amely 1932-ben, majd 1939-ben is sikeresen megvédte a magyar területet, a két folyó közötti ún. deltát. 1966-ban minden korábbinál magasabb szinten érkezett a víz a Körösök romániai töltésszakadásaiból és átömlött a korábbi lokalizációs töltésen. Ezért a zárógát új nyomvonalon és új méretekkkel épült meg, amely 1970-ben már vizet is tartott! Az 1970. júniusi rendkívüli körösi árvíz tapasztalatai indokoltá tették az ártér lezárását Románia felől, a Fekete- és Sebes-Körös között és a Fehér-Körös bal parton is. A lokalizáló töltés megépítése 1970 júniusában kezdődött meg és teljes hosszában 1972-ben készült el. Ezek a töltések alkalmasak arra, hogy mind a Fehér- és a Fekete-Körös, mind a Sebes-Körös romániai töltésszakadása esetén is védelmet nyújtsanak a magyar területeknek. A Fekete- és Sebes-Körös közötti zárógát 1974-ben részben vizet is tartott.

A Szamos-Túr közti zárógátból először a Szamos jobb part és Túr bal part közötti lokalizációs töltést építették meg 25,2 km hosszban, közel 2 millió m³ földanyag beépítésével. A zárógát északon a Túr töltésébe köt be a Sáréger torkolatánál, délre pedig Szamosbecs határában a Szamos jobb parti töltésébe. A töltésszelvény magassága a tározótér legmélyebb pontja felett 7 m, és így a szelvény területe meghaladja a 100 m²-t. A magassági biztonság 1 m, amely a fokozott biztonsági követelmények mellett is elegendő lehet, tekintettel arra, hogy ha a visszatartott víztömeg a tározási szintet eléri, a vészkiömlő automatikusan működni kezd a Sáréger-völgyén át a Túr folyóba.

Ugyanebben az időszakban épült meg 6,78 km hosszban a Sáréger bal parti töltés is. Megépült a Túr-Sáréger zárógát is 3,1 km hosszban 40 ezer m³ földanyag beépítésével.

A hazai, valamint romániai gátszakadások sürgetővé tették a Szamos-Túr közti öblözet árvízvédelmi rendszerének felülvizsgálatát és mielőbbi fejlesztését. Az 1970. évi árvíz adta meg a lökést arra, hogy új alapokra helyezték az árvizek ellen védőgátak méretének meghatározására vonatkozó számításokat, melynek eredményét 1973-ban jogszabályba foglalták és a töltések fejlesztését ennek alapján kezdték meg. Az 1972–2004 évek között a Szamos bal partján 46,65 km, a Szamos jobb partján 46,385 km hosszban került sor az árvízvédelmi töltések fejlesztésére. A 32 évig tartó fejlesztés során beépített földanyag mennyisége közel 6 millió m³ volt.

A Szamos töltésének jellemző keresztmetsvénye a főbb fejlesztési szakaszokban
3. ábra

A Szamos fejlesztett töltése

A Szamos töltéseinek fejlesztése 1972-től a két parton közel párhuzamosan, azonos paraméterekkel haladt. A töltésfejlesztési munka több ütemben, a mindenkori pénzügyi lehetőségek függvényében változó intenzitással 32 éven át folyt, és 2004-ben fejeződött be, utolsóként a jobb parton Panyolánál, a bal parton pedig Szamoskérnél épült meg a töltés. Az 1780-ban épült első gátaktól napjainkig a főbb fejlesztési szakaszokra jellemző töltés keresztmetszvényeket a 3. ábra mutatja be.

Az 1998. évi – LNV-t eredményező – tiszai árvizet követően modellezték a két – egymástól eltérő hidrometeorológiai és hidrológiai körülményekből keletkezett – árvízi helyzet (az 1970. és 1998. évi) együttes előfordulásának lehetőségét és megállapították, hogy a kiépített töltéseket is meghaladó árvízszintek a két folyón bármikor kialakulhatnak. A jogszabályban előírt biztonsági szintekre mindkét folyón ki kell építeni a töltéseket, de azok nem emelhetők a végtelenségig, szükség van „biztonsági szelepekre”, árvíz tározókra is.

A 2001. évi beregi árvíz katasztrófát követően kidolgozták a „Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése” (VTT) című fejlesztési programot³², amely a tiszavölgyi árvízvédelmi biztonságának növelését egyértelműen a mértékadó árvízszintet meghaladó árhullám 1 m-rel történő csökkentésében határozta meg. A rendkívüli árvizek károkozás nélküli levezetésére a legalkalmasabb megoldás a védtöltéseknek az előírások szerinti kiépítését követően az árvízi meder vízvezető képességének javításával (az 1970. év előtti vízvezető képesség elérésével) és a magyarországi ártéren kialakításra kerülő árvízi tározókkal tervezik elérni. 2003-ban kormányhatározat³³, majd az országgyűlés által 2004. év júniusában megalkotott törvény³⁴ alapján megindult ez a munka.

2008–2013. között négy árvíz tározót helyeztek üzembe a Tiszavölgyben: a cigánd-tiszakaradit (2008, 94 millió m³), a tiszaroffit (2009, 97 millió m³), a hanyi-tiszasülyit (2012, 247 millió m³) és a nagykunságit (2013, 99,4 millió m³).

Ennek a rendszernek fontos eleme az ötödikként 2012–2014-ben megvalósult Szamos-Kraszna közti tározó. Ennek a tározónak a célja a Szamos vízszintjének csökkentése, abban az esetben, ha a mértékadó árvízszintet (MÁSZ)³⁵ meghaladó árhullám érkezik, a Tisza vízszintjének csökkentése a Szamos árhullámának visszatartásával abban az esetben, ha a Szamos torkolata alatt alakulnának ki a MÁSZ-t meghaladó vízszintek. A tározó önálló vízszint-csökkentő hatása a vízbeeresztés szelvényében 60–80 cm, a Tiszán Vásárosnamény-

³² SZLÁVIK LAJOS: A Vásárhelyi-terv: árvízvédelem, terület- és vidékfejlesztés a Tisza mentén. Mérnök Újság, 2004. március, 12–14.

³³ 1022/2003. (III. 27.) Korm. határozat a Duna és a Tisza árvízvédelmi műveinek felülvizsgált fejlesztési feladatairól, valamint a Tisza-völgyi árvízi biztonságának növelésére vonatkozó koncepcióról (a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése).

³⁴ 2004. évi LXVII. törvény a Tisza-völgyi árvízi biztonságának növeléséről, valamint az érintett térség terület- és vidékfejlesztését szolgáló program (a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése) közérdekűségéről és megvalósításáról (kihirdetve: 2004.VI.30.)

³⁵ Mértékadó árvízszint (MÁSZ): az a vízállás, amelynél – vagy a nála alacsonyabbak ellen – védekezni kívánunk. Régebben mindig a korábban előfordult legmagasabb – illetve azt további biztonsági szinttel megemelt – vízállást fogadták el mértékadónak. 1973 óta hazánkban egységesen az évi legnagyobb jégmentes árvízszint meghatározott előfordulási valószínűségű (átlagos visszatérési időben is kifejezhető) értéke a mértékadó. A MÁSZ értékeit az egyes folyószakaszokra jogszabály írja elő.

nál 30–40 cm, amely Tokajnál még 15–20 cm marad. A tározó hatása a vízkieresztés helye felett a Szamoson az országhatáron túl is érzékelhető, de a Felső-Tiszán, a Szamos torkolata felett még Tivadar térségében is 10–12 cm nagyságú vízszintcsökkentést idézhet elő.

A Szamos-Kraszna közti árvíztározó a két folyó közében helyezkedik el. Területe 51,1 km², ahol 126 millió m³ víz tartható vissza. Feltöltése esetén az átlagos vízmélység 2,5 m lesz. A tározó határát nyugatról a Kraszna jobb parti töltése, a többi irányból pedig a települések védelmére létesített 21 km hosszú új töltés alkotja. Kelet felől a Szamos bal parti töltés is mintegy 700 m-en a tározó határát képezi. Az új töltés 4 m széles koronaszélességű, 1:3-as rézsúhajlású, átlagos magassága a terepszint felett 3,2 m. A víz beeresztésére a Szamos bal parti töltésébe Tunyogmatolcs alatt egy új 12 nyílású vízbeeresztő műtárgy épült, amely csúcsban másodpercenként 1000 m³ víznek a folyóból a tározóba való kivezetésére alkalmas. A leürítő műtárgyat Nagydobossal szemben a Kraszna jobb parti töltésében építették meg. Kocsord és Tunyogmatolcs községek új töltéseinek hullámverés elleni védelmére erdősávot telepítettek. A tározó 2–3 nap alatt lesz feltölthető, a tározás időtartama 2–3 hétre tehető, majd a leürítés további 2–3 hetet vesz igénybe.

A Szamos-Kraszna közti árvíztározó vázlatos helyszínrajza
4. ábra

A Szamos-Kraszna közti tározó feltöltő műtárgya
Tunyogmatolcsnál, madártávlatból

Az elvégzett főbb munka- és anyagszükségletek: mintegy 2,1 millió m³ földmunka, 25 ezer m³ vasbeton építmény, 700 t acélszerkezet. A terület vadállományának védelmére a tározóban 4 db vadmenekítő dombot alakítottak ki. Az építés kezdete 2012. május 23. volt, a kivitelezést 2014. november 20-án fejezték be.

2015-ben elkészült a VTT hatodik eleme, az 58 millió m³ térfogatú beregi árvíztározó, a Tisza jobb partján, Tivadar és Gergelyugorna között, amely közvetve ugyancsak szolgálja a Szamosköz árvízvédelmét.

Megterveztek egy újabb árvíztározót (a VTT hetedik elemét) a Tisza-Szamos-Túr közötti területen: ez a Tisza-Túr árapasztó tározó. Építése 2020-ban kezdődik meg. A projekt általános célkitűzése a szükséges árvízvédelmi biztonság megteremtése a Felső-Tisza országhatárhoz közeli, valamint a Túr torkolati szakaszán, de közvetve ez is elősegíti az egész Szamosköz árvízi biztonságának növelését. A projekt nem kizárólag árvízvédelmi célokat szolgál, hiszen komplex vízkárelhárítási- és vízgazdálkodási fejlesztést irányoz elő azért, hogy támogassa a települések egyedi településrendezési, turisztikai fejlesztéseit, a térségi, kistérségi vízre alapozott gazdaságfejlesztési programokat, a természetvédelmi értékek megőrzését és az ártér revitalizációját.

A Tisza-Túr tározó a Tisza bal partján, közvetlenül a Túr torkolata felett helyezkedik el, területe 17 km², térfogata 42 millió m³. Feltöltése esetén az átlagos vízmélysége 2,6 m lesz. 17,6 km hosszban épül új töltés, 4 m-es átlagos magassággal, burkolt töltéskoronával és 7 km hosszban fejlesztik a Túr jobb parti töltését, ugyancsak burkolattal. A vízbeeresztő műtárgy a Tisza bal partján, Tiszabecs és Milota között épül, a Szamos-Kraszna közti tározóéhoz hasonló méretekkel; maximális vízátbocsátó képessége 870 m³/s lesz. A leürítő műtárgyat Tiszkóród térségében, a Túr jobb parti töltésében építik meg.

Az elmúlt évtizedekben közvetetten még egy körülmény járult hozzá a Szamosköz árvízvédelmi biztonságának növeléséhez. Romániában a Szamos Dész feletti szakaszán, a Kis- és Nagy Szamoson 1968-tól tározóépítési programot indítottak, amelynek létesítményeit 1975-től szakaszosan helyezték üzembe; a munkálatok az 1980-as évek végére fejeződtek be. Ezeknek a völgyzárógátas tározóknak a rendeltetése elsősorban a vízenergia-termeléshez szükséges vízviszatartás volt, de van árvízszabályozó térfogatrészüik is. Ezek a víztározók jelentős térfogatúak és elkészültük óta lényegesen befolyásolják a Szamos felső szakaszán kialakuló ár hullámokat, kedvezően hatnak a Szamos magyarországi szakaszának árvízi viszonyaira is. E hatások számszerűsítésére azonban mindmáig nem került sor.

Az 1970-es árvíz emlékezete

A magyarországi árvizek legújabb kori krónikájában az 1954. évi és az 1965. évi nagy dunai áradások mellé 1970-ben odakerült a tiszavölgyi árvíz története is.

Az 1970. évi árvíz emlékművét Fehérgyarmaton a Kossuth téren, a református templom előtti parkrészen avatták fel 1972. július 11-én. A süttői kemény mészkőből készült emlékmű Szomor László szobrászművész és Kismarthy Lechner Kamill építésztervező pályadíjnyertes alkotása, amely a vizet, a veszélyt, a mentést és az újjáépítést szimbolizálja. Állította a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, az Országos Vízügyi Hivatal, és a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács. Hatalmas a mérete, de a körülötte lévő fenyőfák eltakarják a kíváncsi szemek elől.

A fehérgyarmati árvízi emlékmű

Az emlékművet egy hatalmas talapzaton álló függőleges és egy vízszintes „kőtest” alkotja. A függőleges téglatesten egy hármas osztású dombormű látható. Az alsó dombormű az árvíz keltette feszültséget, ijedelmet ábrázolja. A bajban lévő nőalak kezében a gyermekkel ijedt arccal nézi a csónakot irányító fiatal férfit. A középső ábra a védekezésről szól. A homokzsákokat pakoló férfialakokat látjuk munka közben. Olyanok, mintha Rákóczi kuruc katonái lennének, ha nem lenne ott a modern kort jelképező emelőszerkezet. A

harmadik „kép” az újjáépítésnek nyújt maradandó emléket. Az akkori politikai ideológiának köszönhetően az emlékműről nem maradtak el a korhoz kötődő jelképek: az ötágú vörös csillag és a békegalamb sem. Az alsó domborművön található bárány a térségre jellemző református vallást jelképezi. A dombormű-sor mögött a hatalmas víztömeget jelképező mészkőtömb „hömpölyög”.³⁶

1990. május 14-én, az árvíz 20. évfordulója alkalmából ünnepélyes keretek között árvíztablákat helyeztek el Fehérgyarmaton, a város központjában lévő katolikus templom, valamint a tájvédelmi körzet Vörösmarty és Kisgyarmat utca sarkán lévő bemutatóház falán.³⁷

Csenger önkormányzata az 1970-es árvíz negyvenedik évfordulója alkalmából emlékművet készíttetett. Az emlékparkban egy háromnyílású, alsópályás acélhíd (a régi Szamos-híd) pontos kicsinyített mása. Az emlékmű a város újtelepi részén található parkban kapott helyet. A terv elkészítéséhez, a híd rekonstrukciójához a múzeumban fellelhető dokumentumok és fényképek nyújtottak segítséget. Az emlékmű ünnepélyes felavatására 2010. május 1-én került sor. A 40. évfordulóra emléktáblát avattak Szamosbecsen és Jánkmajtison is.³⁸

Az 1970-es árvíz nemcsak a településeket, hanem magát a településhálózatot is érintette. A határon túlról érkező hasonló elöntések megelőzésére megépült a zárógát a Szamos-Túr között. Őt település kívül maradt a védőgáton, így ezek elpusztult házait nem építették újjá. A legnagyobb vesztes Nagygéc volt. A kitelepített 749 nagygéci lakos 1970-ben nem térhetett vissza lakóhelyére, a község újjáépítését nem engedélyezték az akkori hatóságok. A többi négy település meg tudta őrizni közigazgatási önállóságát, s lecsökkent népességgel ugyan, de ma is lakott helyek. Ezzel szemben Nagygéct 1981-ben Csengersimához csatolták. Néhány család a tiltás ellenére a községben maradt. Az ő küzdelmes sorsukat mutatja be Gulyás Gyula és Gulyás János 1978–1980-ban készített, *Azért a víz az úr* c. dokumentumfilmje.³⁹

Nagygéc emlékére 2015. július 27-én árvízi emlékparkot és emlékművet lepleztek le.⁴⁰ Az emlékmű szövege:

„IN MEMORIAM NAGYGÉC
1970. MÁJUS 13.
749 INDULT
ÚJ HAZÁT KERESNI.
PRÓBÁLT MEG
GYÖKÉRTŐL SZAKADNI ÚJ FA ÁGA LENNI
EMLÉKÜL: JUHÁSZ FERENC”

³⁶ SZLÁVIK LAJOS: 111 vízi emlék Magyarországon. Budapest, 2008, 240 p.

³⁷ BOKODY JÓZSEF: Árvíztablák és árvízi emlékművek Magyarországon. Kézirat. Magyar Hidrológiai Társaság, 2013. [BOKODY, 2013]

³⁸ Uo.

³⁹ DÖVÉNYI ZOLTÁN: Az árvizek település- és településhálózat formáló hatása a Felső-Tisza vidéken. Földrajzi Értesítő, 2005. 1–2. sz. 85–109.

⁴⁰ BOKODY, 2013.

Nagyéc község híres temploma – amelynek hajója az Árpád-korból, míg szentélye Mátyás király korából maradt fenn – 1970-től folyamatosan pusztult. 2014-ben a Megmaradás Temploma terv keretében történt meg a templom felújítása, valamint egy kilátó és egy látogatóközpont építése. A megépülő látogatóközpontban termet rendeznek be a nagyécei híres családok emlékének és filmen mutatják be a település életét, amelybe azóta kis létszámban a lakosság is visszaköltözött.

Az árvízvet követően néhány hét, néhány hónap alatt több kiadvány jelent meg a történetek bemutatására: részben szakmai-tájékoztató füzetek, részben riportkönyvek.⁴¹ 1971-ben jelent meg egy több mint 300 oldalas, fényképekkel gazdagon illusztrált riportkönyv, amelynek lapjain a kor ismert újságírói és számos már akkor is neves, vagy később ismertté vált író, publicista jelentkezett írásával, így például Cseres Tibor, Csurka István, Erdei Ferenc, Fekete Gyula, Gyórfly László, Illyés Gyula, Jávor Ottó, Lázár Ervin, Thiery Árpád, Végh Antal és mások.⁴²

Álljon itt végül egy részlet a térség szülöttének, a jánkajmajtisi Végh Antalnak *Félrevert harangok* című írásából:

„... A Víz: de másképp vesszük a szánkra ezt a szót egy idő után!
Tudtuk, hogy ekkora úr? Mint anyag, mint elem semmit sem változott, és mégis! Remegve, félelemmel, átkozva, káromkodva, konok gyalázkodással és nagy kezdőbetűvel, mint régen, ahogy istent emlegették – úgy ejtjük ki most a víz nevét.
Bajt csinált máskor is. De ekkorát?

Tízezrek, százezrek tanulták meg, mi a Víz... A természeti elemek közül a legnagyobb hatalom? Most az! Embereket tett próbára, erőt mért, jellemeket formált, hősöket válogatott, elmarasztalt és felmagasztalt, mi mindent tud, milyen helyekre eljut, hogy képes feszíteni, milyen bődületes ereje, hangja van.

Felfedeztük a vizet... könyveket fognak róla írni, nem úgy, mintha 1970 tavaszán akképp viselkedett volna a Tisza, a Szamos, a Túr, a Kraszna vize, mint más évek tavaszán! Emberi sorsokat terelt más mederbe, utcákat faluk népét változtatta meg, beleszólt mindenbe, álmatlan éjszakák gonosz gyötrelmévé változott a víz – a víz, amelyik van úgy, hogy hűs, kellemes, szomjat oltó, simogató, és van úgy hogy tajtékzó, sárgásszürke, gyilkos áradat...

Ennyiszer soha nem ejtettük ki a nevét, mint mostanában...⁴³

⁴¹ 1970. évi Tiszavölgyi árvíz. Budapest, 1970. VÍZDOK.; Harcunk az árvízzel. Budapest, 1970. Kossuth Könyvkiadó.; KRISTÓF ATTILA: A víz és az ember. Rportok. Budapest, 1972. Mezőgazdasági.; PINTÉR ISTVÁN: Nagy vizek krónikája. Budapest, 1970. Mezőgazdasági Kiadó.

⁴² Mégis az ember az úr. Tisza-völgyi árvíz, 1970. Szerk. VÁRKONYI ISTVÁN. Budapest, 1971. Táncsics Könyvkiadó.

⁴³ I. m., 107.

Az 1970. évi árvíz nem csak a Tiszavölgy addigi legnagyobb ilyen eseménye volt, országosan is kiemelkedett az árvízvédekezések sorából. Hevessége, mérete és az elhárításra felvonultatott erők lényegesen meghaladták az 1965. évi emlékezetes nagy dunai árvíz és az ellene való védekezés méreteit is. A Tiszán és még inkább a mellékfolyókon a védekezés időelőnye is összehasonlíthatatlanul kisebb volt, mint a dunai árvíznél. A tiszavölgyi árvíz mintegy 40 helyen fenyegetett a közvetlen töltésszakadás veszélyével. Az áradás csak egyetlen térségben, a Szamosnál tört ki a gátak közül, ahol az 538 km² kiterjedésű árvízi előntésnek csak mintegy egyhatodát okozták a magyar területen, Nábrád és Tunyogmatolcs körzetében bekövetkezett gátzakadások. Az árvíz sújtotta terület öthatod részét az országhatáron keresztül, Romániából átömlött víz öntötte el, mely a Szatmárnémeti térségében bekövetkezett gátzakadásokon tört ki. A tiszavölgyi árvíz elleni küzdelem legkimagaslóbb eredménye és egyben szervezettségének és fegyelmezettségének bizonyítéka, hogy a nehéz, válságos körülmények ellenére a Tisza-Szamos közre váratlanul rázúdult árvíz által körülzárt településekről a lakosságot sikerült kimenteni.⁴⁴

Az 1970-es szamosközi árvíz rendkívüliségét – utólagosan – az is igazolja, hogy az elmúlt 50 évben nem volt jelentős, az 1970. májusit megközelítő árhullám a folyón. Az azóta elvégzett árvízvédelmi fejlesztési munkák biztosítékkal szolgálnak arra, hogy az 1970. májusi árvízkatasztrófa ne ismétlődhessen meg.

Az 1970-es árvízi események rávilágítottak a példaértékű társadalmi összefogás erejére, amely a bajba jutott lakosság megsegítésére irányult. Egyben ennek a katasztrófának emlékeztetnie kell arra is, hogy árvizek mindig is voltak és a jövőben is biztos számolhatunk velük. Elengedhetetlen feladat az árvizek okozta károk kivédésére, minimalizálására való felkészülés. E felkészülés jegyében tovább kell folytatni a VTT-ben meghatározott, a Tiszavölgy árvízvédelmi biztonságának növelését célzó fejlesztéseket, korszerűsíteni kell a védelmi felszereléseket; továbbra is erősíteni kell az árvízvédekezésben együttműködő szervezetek közötti kapcsolatot.

Az árvíz elleni védekezések műszaki irányítója a vízügyi szervezet, melynek ütőképességét a továbbiakban is fenn kell tartani, hiszen szaktudásuk, szervezettségük, hivatástudatuk lehet garancia arra, hogy az elkövetkező évtizedekben is biztos kezekben tudhatjuk az elemek erejével való küzdelmek irányítását.

Ötven év telt el azóta, hogy 1970 májusában az ár előntötte a Szamos menti településeket és ezzel sokak életét megváltoztatta. Társadalmi szemszögből vizsgálva a történeteket, megállapítható, hogy a legtöbb árvíz sújtotta települést újjáépítették és jelentősen modernizálták, ezáltal sokat fejlődött a vidék. Az életkörülmények jelentős javulására utalva nevezte a térség lakossága ezt az árvizet „aranyvíznek”...⁴⁵ A Szamos menti újjáépítés és vízművesítés programja hozzájárult a megye, a terület nagymértékű lemaradásának csökkentéséhez, illetve irányt mutatott egy dinamikusabb fejlődés felé. A pusztító árvíz elmos-

⁴⁴ DÉGEN IMRE: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz és tapasztalatai. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 5–16.

⁴⁵ DÖVÉNYI ZOLTÁN: Az árvizek település- és településhálózat formáló hatása a Felső-Tisza vidéken. Földrajzi Értesítő, 2005. 1–2. sz. 85–109.

ta azt, ami régi, avult volt, s ezzel teremtett lehetőséget a megújulásra, amely révén a vidék látványos fejlődésen ment keresztül. Ugyanakkor odaveszett a jellegzetes szatmári táj egy része is; több település elnéptelenedett a 20 évig érvényben lévő építési tilalom miatt.

Az 1970 májusában levonult minden addigit meghaladó árvíz örök mementóként, történelmi mérőföldkőként marad meg nemcsak a Tisza-Szamos köz, de az ország életében is.

FORRÁSMUNKÁK

- 1970. évi Tiszavölgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. Bözsöny Dénes. Budapest, 1972, MTA-OVH-MHT, VÍZDOK.
- 1970. évi Tiszavölgyi árvíz. Budapest, 1970, VÍZDOK.
- BOKODY JÓZSEF: Árvíztablák és árvízi emlékművek Magyarországon. Kézirat. Magyar Hidrológiai Társaság, 2013.
- CSOMA JÁNOS – SZILÁGYI JÓZSEF: Az árvíz hidrológiai jellemzése. In: A Tisza-völgyi árvíz 1970. 17–27. A Vízgazdálkodás különszáma. Budapest, 1971. OVH.
- CSOMA JÁNOS: Vízhozamok alakulása a Tiszán és mellékfolyóin. In: Az 1970. évi Tiszavölgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. Bözsöny Dénes. Budapest, 1972. MTA-OVH-MHT, VÍZDOK, 84–101.
- CZIMBALMOS BÉLA: Az árvízkárokról és a helyreállítási feladatokról. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1970. 3. sz. 13–17.
- CZIMBALMOS BÉLA: Szabolcs-Szatmár megye társadalmi, gazdasági helyzete és szerepe az ország életében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1973. 4. sz. 1–15.
- CZIMBALMOS BÉLA: Az infrastruktúra és a lakosság életkörülményeinek javítása. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974. 4. sz. 1–8.
- CZINKOTSZKY ISTVÁN: Az árvízvédekezéssel összefüggő vízellátási feladatok. In: A Tisza-völgyi árvíz 1970. Budapest, 1971. OVH, 57–62. (A Vízgazdálkodás különszáma.)
- DÉGEN IMRE: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz és tapasztalatai. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 5–16.
- DÉGEN IMRE: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz és tapasztalatai. In: Az 1970. évi Tiszavölgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. Bözsöny Dénes. Budapest, 1972. MTA-OVH-MHT, VÍZDOK, 11–25.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN: Az árvizek település- és településhálózat formáló hatása a Felső-Tisza vidéken. Földrajzi Értesítő, 2005. 1–2. sz. 85–109.
- Epopee pe Somes. Satu-Mare, 1970.
- FEJÉR LÁSZLÓ (szerk.): Vizeink krónikája. Budapest, 2001. VMLK.
- Felső-Tiszavidéki Vízügyi Történeti Gyűjtemény adattárának anyagai, Nyíregyháza
- Harcunk az árvízzel. Budapest, 1970. Kossuth Könyvkiadó.
- HOSZTÁK FERENC: A Szamos árvízvédelmi rendszerének fejlődése. MHT XXIII. Országos Vándorgyűlés. Nyíregyháza, 2005.
- IHRIG DÉNES (szerk.): A magyar vízszabályozás története. Budapest, 1973. VÍZDOK.

- JANCÓS GYULA: Árvízvédelem a Tisza felső szakaszán Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 95–103.
- KÁLMÁN MIKLÓS – TÁPAY LÁSZLÓ: Lokalizációs vonalak építése az árvízvédekezés idején. In: A Tisza-völgyi árvíz 1970. Budapest, 1971. OVH. (A Vízgazdálkodás különszáma.)
- KÓKAY GYÖRGY: A polgári védelem kitelepítési és befogadási szakszolgálatának közreműködése az 1970. évi Tisza-völgyi árvízvédekezésben. Vízgazdálkodás, 1971. 2. sz. 65–70.
- KOLTAY JÓZSEF: Vízi közművek építése Szabolcs-Szatmár megyében. Vízgazdálkodás 1979. 5. sz. 6–9.
- KOLTAY JÓZSEF (szerk.): A harmadik honfoglalás. Vízvezetékek a községekben. I. kötet. Kézirat. Budapest, 2009. MHT-MAVÍZ.
- KRISTÓF ATTILA: A víz és az ember. Riportok. Budapest, 1972. Mezőgazdasági.
- KUKNYÓ JÁNOS: Árvíz és újjáépítés a Szamos völgyben. Szabolcs-Szatmár megyei földrajzi ol-vasókönyv. Nyíregyháza, 1975, 190–200.
- LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR – SZILÁGYI JÓZSEF: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz hidrológiai jellemzése. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 29–55.
- LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR: Az 1970. évi tiszai árhullámokat kiváltó csapadékviszonyok és a belőlük levonható tanulságok. In: Az 1970. évi Tiszavölgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. Bözsöny Dénes. Budapest, 1972. MTA-OVH-MHT, VÍZDOK, 67–74.
- LÁSZLÓFFY WOLDEMÁR: A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. Budapest, 1982. Akadémiai Kiadó.
- LÉKA GYULA: Az 1970. évi Tisza-völgyi árvíz tapasztalatairól Vízgazdálkodás, 1971. 2. sz. 102–103.
- Mégis az ember az úr. Tisza-völgyi árvíz, 1970. Szerk. Várkonyi István. Budapest, 1971. Táncsics Könyvkiadó.
- Megyei Helyreállítási Albizottság ülésének emlékeztetői (Nyíregyháza, 1970. május-augusztus. Kézirat) Felső-Tisza vidéki Vízügyi Igazgatóság Vízügyi Múzeuma, Nyíregyháza.
- MISKOLCZI LAJOS: Szabolcs-Szatmár vízellátási helyzete és perspektívái. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1971. 4. sz. 23–28.
- MURAI GYULA: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz és belvíz által okozott károk és a helyreállítás. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 181–193.
- Országgyűlés: 2004. évi LXVII. törvény a Tisza-völgyi árvíz biztonságnak növelését, valamint az érintett térség terület- és vidékfejlesztését szolgáló program (a Vásárhelyi-terv továbbfejlesztése) közérdekűségéről és megvalósításáról (kihirdetve: 2004.VI.30.)
- PINTÉR ISTVÁN: Nagy vizek krónikája. Budapest, 1970. Mezőgazdasági Kiadó.
- PODANI MIRCEA: Az 1970. évi árvíz Romániában. In: Az 1970. évi tiszavölgyi árvíz műszaki tapasztalatai. Szerk. Bözsöny Dénes. Budapest, 1972. MTA-OVH-MHT, VÍZDOK, 47–82.

- RAKONCZAI JÁNOS: Példák a folyószabályozások utáni árvizek településhálózat-formáló hatására az Alföldön. Békéscsaba, 2003. Nagyalföld Alapítvány, 67–84. (Alföldi tanulmányok, 6.)
- RAKONCZAI JÁNOS – PRISTYÁK ERIKA: Az árvizek hatása az alföldi népesség migrációjára az utóbbi fél évszázadban. Békéscsaba, 2003. Nagyalföld Alapítvány, 118–127. (Alföldi tanulmányok, 19.)
- SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: Szabolcs-Szatmár településföldrajzi vázlata. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1974. 2. sz. 8.
- SZAVICSAV: Negyven éve a lakosság szolgálatában (1953–1993.) Nyíregyháza, 1993.
- SZEIFERT GYULA: Árvízvédelem a Tisza-Szamos-Kraszna közben. Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 75–94.
- SZEIFERT GYULA: Árvízvédekezés a Felső-Tisza-vidéki VIZIG területén. In: A Tisza-völgyi árvíz 1970. Budapest, 1971. OVH, 171–176. (A Vízgazdálkodás külön száma.)
- SZILÁGYI IMRE: Szabolcs-Szatmár megye településhálózatának fejlődése az 1966–1976. években. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1978. 1. sz. 19–41.
- SZLÁVIK LAJOS: A Vásárhelyi-terv: árvízvédelem, terület- és vidékfejlesztés a Tisza mentén. Mérnök Újság, 2004. március, 12–14.
- SZLÁVIK LAJOS: 111 vízi emlék Magyarországon. Budapest, 2008, 240 p.
- TÁPAY LÁSZLÓ: Lokalizációk Vízügyi Közlemények, 1971. 3. sz. 255–268.
- Tiszavölgyi árvíz – 1970. Vízügyi Közlemények, 1971. évi 3. füzet. VITUKI, Budapest, 1971.
- Tisza-völgyi árvíz 1970. Budapest, 1971. OVH. (A Vízgazdálkodás külön száma.)
- ÚJVÁRI, J. – ANIȚAN, I.: Hydrologische Daten der Hochwasser katastrophe in NW Rumanien, Mai 1970. Geoforum Journal of Physical, Human and Regional Geosciences, Oxford, 1984)
- URAY BÁLINT: A Szamoson 1970 májusában levonult árvíz által okozott katasztrófa története és következményei. Kézirat. Baja. 2007. Eötvös József Főiskola.
- VÁMOSI SÁNDOR: A vízgazdálkodási társulatok válogatott bibliográfiája (1807–1992). Budapest, 1992. VTOSZ.

GRÓH GÁSPÁR
A magyar kultúra napján*

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Nekünk, magyaroknak, kivételes szerencsénk, hogy minden évünket Kölcsey Ferenc *Himnuszával* kezdhetjük. Nemcsak az év első pillanataiban, hanem január folyamán még egyszer, már nem pezsgős pohárral, hanem, reményeim szerint, könyvvel a kezünkben a magyar kultúra napjához közeledve. Ennek a tűzijáték nélküli, csendesebb ünnepnek köszöntésére gyűltünk itt össze.

Ünnepi pillanatok ezek, és hadd valljam be: nem mindig szeretem az ünnepek ünnepélyességét, mert azok olykor nem mondanak többet maguknál. Egy-két beszéd, egy-két szavalat, zeneszám – és vége. De nem sokat ér a tisztelgés igazi elmélyülés nélkül. Az ünnep csak akkor igazi, ha hétköznapiok folytatása – és megfordítva: a hétköznapiokon is folytatódik.

Azt hiszem, elvben mindannyian így vélekedünk. Egyetértünk abban, hogy úgy volna jó, ha minden napunk a magyar kultúra napja lenne, ha nem egyetlen ünnepi alkalommal kapna csak különleges figyelmet az, ami nemzeti megmaradásunk záloga. Vagyis, ha már egyszer a *Himnusz* születésének napjára emlékezve megidézünk Kölcsey szellemét, az folyamatosan velünk maradna.

Az ember persze gyarló. Vagy levesszük Kölcsey munkáit a könyvespolcra, vagy nem. Ha megtesszük, és valóban elkezdjük olvasni írásait, nem akármilyen ajándékot kapunk. Nem mondom, hogy könnyű olvasmány: kivételes szellem kivételesen mély gondolatai nem adják magukat könnyen. De jól tudjuk, igazán annak tudunk örülni, amiért megdolgozunk.

A két évszázada leírt gondolatok egy távoli világból üzennek. A mai, tömérdek feladattal, ránk zuhogó információ-tömeggel a szellemi és lelki életünket uralma alá hajtó anyagi javak diktatúrája idején csodálkozhatunk igazán: volt kor, amelyben olyan emberek is éltek, amilyen Kölcsey Ferenc volt. Az ő példája azt mutatja: mai gondjainknál sokkal több nehézség, baj, fizikai és lelki megpróbáltatás közepette, a neki adatott tér, idő és sors fölé emelkedve az emberiség és a nemzet gondjainak terhét is magára véve tudott máig érvényes üzenetet hagyni. Ezért olyan fontos ez az ünnep akkor, amikor már jóformán mindennek van emléknapja, vagy világnapja. Valaha csak a szenteknek szólt ilyen megkülönböztetett elismerés.

* Elhangzott 2020. január 25-én Nyíregyházán, a megyeházán tartott ünnepeken.

Kölcsey azonban megérdemli, hogy a szentek mellett emlékezzünk rá. Igaz, a katolikusok nem avatnak református szentet, a reformátusoknak pedig nincsenek szentjeik. A szentség fogalma azonban már régen függetlenné vált a vallásoktól. Ezért bátran mondhatjuk: lehetnek és vannak szentjei a kultúrának, a magyar kultúrának is. E körben pedig Kölcsey Ferencnek megkülönböztetett helye van. Annál is inkább, mert – felekezetektől függetlenül – a szentségről akár a hite okán is beszélhetünk vele kapcsolatosan.

Kölcsey sokat gondolkodott a különféle hitek békességének, sőt egységének megteremtésén. Ennek a töprengésnek eredményeként a *Himnusz*, a nemzet imája a vallások meggyezését is magába foglaló, igazi ökumenikus ima. Hogy mennyire tudatosan formálta ilyenné Kölcsey, azt a már e költeményében is kifejezett gondolatait ismét megmutató, a vallások ügyében egy évtizeddel később elmondott országgyűlési beszédei is bizonyítják. Politikusként másként fogalmazva mondta ugyanazt: „a lélek meggyőződése felett földi ítélőszéket” nem ismer, és minden embernek elemi joga, hogy azt a vallást kövesse, „melyhez meggyőződése vonja”, vagyis „a hit felől mindenkinek saját szíve, ne pedig más emberi hatalom intézkedjék”.

Minden imádság az ember és az Isten találkozásának szellemi tere, a *Himnusz* is. Ekként erkölcsi program: azt sugallja, hogy belső megigazulás vágya nélkül méltatlan volna az a remény, hogy Isten teljesíti a hozzá áldásért és szánalomért forduló kérését. Hiába a könnyörgés, hiába a szenvedéstörténet: a vétkeket meg kell vallani: a magyarság nem várhatja erkölcsi megújulás nélkül Isten kegyelmét.

Kölcsey ennek a belső változásnak akar a hősévé válni, és ezen az úton járva lesz erkölcsi példakép és az általa hirdetett moralitás hőse. Olyan ember, aki folyamatosan küzd önmagával, és közben a maga esendősége fölé emelkedik szellemével, ahogyan a mások javát, a haza üdvét a maga érdekei elé helyezi. Miért ne gondolhatnánk rá úgy, ahogyan nemzeti szentjeinkre?

Ezt a szentséget igazolja minden sora és cselekedete. Költészetét, filozófiai töprengéseit, esztétikai nézeteit, a magyar politikatörténetben betöltött szerepét egyaránt a személyiségét meghatározó, legmagasabb rendű, megalkuvást nem tűrő erkölcsi emelkedettség jellemezte. Ezt érzékelték és tisztelték benne kortársai is. Erre a kiválóságra utalt Wesselényi Miklós is, aki halála hírére így sóhajtott föl: „nem közénk való volt”. Valóban: ha közelebből is megismerjük Kölcsey működését, jellemét, azt láthatjuk: nem csak lángeszű gondolkodó és író-költő volt, hanem olyan emberi kiválóság, aki mintha egy magasabb szféra küldötte lett volna.

A legnagyobbak sajátja, hogy sohasem elégedettek magukkal. Kölcsey is írt arról, hogy maga sem mentes a hibáktól. Jellemző, hogy állandó, sokszor erejét meghaladó munkában élve is restségét panaszolta. Ami csak annyiban nem csoda, hogy mindig mindenkit tettek-re bízott. Horatius nyomán a gondolkodást és a cselekvést is összekapcsolta: „Gondolkozni jó, az jó! De cselekedni: ez [...] a legtöbb!”, a *Husztban* pedig így írt: „Hass, alkoss, gyarapíts / s a haza fényre derül!”. Azaz: összekötötte a személyes sorsot, a maga sorsát is a magyarságéval sorsával.

Olyan korban élt, amikor szerte Európában és idehaza is a nemzetek fogalma új értelmet kapott. Gondolkodásában jól érzékelhető, hogy korszakhatáron állt. A magyarságot számára a „nemzeti hagyomány”, az egy évezrednél is távolabbi múltból megörökölt közös emlékek alkotta közösség jelentette. Ebből a nemzetet teremtő örökségből született meg egy másfajta nemzeti érzés, az elkövetkező korszak „uralkodó eszméje”.

Ez az örökség az ő korában nemcsak könyvekben maradt fent, végképp nem is ideológusok formálták: a családok a maguk körében adták tovább, nemzedékről nemzedékre. Úgy maradt fent, hogy az örökhagyók személyes hite és hitele is beleépült. Így szüntelen próbatételeknek kitéve, generációk formálták, az általuk teremtett értékek igazolták. Ezért nem lett belőle elvakult önimádat. Az ősök örökségének tisztelete megkövetelte, hogy az utódok méltók legyenek hozzájuk. Aki ebbe a hagyományba született, előbb tartozott egy nemzetséghez, mint a nemzethez. Ez határozta meg felelősségét, és jelentette azt, hogy a nemzet: feladat.

Kölcsey egészen biztosan tudta azt is, hogy a hagyomány addig él, amíg nemcsak megőrzi, hanem meg is újítja. Ezért, a kor szavát követve világnézetében az egyén élete már nem csak a család, hanem a nemzet egészének életében nyeri el teljes, önmagán túlmutató jelentését. Azt is vallotta: a nemzetek léte is az emberiség teljességétől kapja értelmét. Meggyőződése szerint a két nagy közösség nem állt szemben egymással, nem kellett közöttük választani. Azt mondta: az „egész emberiségért” és a „születés földjéért”, azaz a hazáért érzett szeretet „nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy a gyermeki szeretettel nem ellenkezik”.

Személyesen tapasztalta meg, hogy az emberiség javát előmozdítani bármely ember kevés, de a nemzet életén igazíthat valamit. „Egész világért, egész emberiségért halni: az Isten tehető; az ember meghal háznépéért, ember meghal hazájáért; halandó szív nem bír többet” – írta, mert a nagy ideálok embereként is megmaradt realistának. Ezért úgy törekedett az egész világ, az egész emberiség szolgálatára, hogy az általa átlátható, befogadható kisebb közösségek javáért dolgozott. Ezt tette családjá tagjaiért, vagy a megyegyűlésen és a pozsonyi országgyűlésen, ezért írta tanulmányait, verseit. Így *Himnuszát*, amelyben legmélyebb személyes gondolatai találkoztak a korszellellemmel – de azt legfőképpen csak remélhette, hogy költeményéből egykor a nemzet himnusza lesz.

Ma már közhely, hogy bármely irodalmi mű azzal még csak félig van kész, hogy megszületik. Akkor készül el igazán, amikor az olvasókhöz elérve általuk kapja meg teljes jelentését. Ez nemcsak magától a műtől függ: annak befogadásához alkalmas feltételek kellenek. Kölcsey *Himnusza* alkalmas történelmi pillanat szülötte, nagyon gyorsan túlnőtt önmagán, nemzeti himnusszá válásában a történelem is segítette. De mindez mit sem ért volna, ha nincs egy lángelme, ha nincs egy Kölcsey, aki megajándékozta a nemzetet alkotásával.

Egy lenyűgöző gondolkodói és nagy ívű költői pálya kiemelkedő teljesítménye ez a vers, amelynek irodalmi értékeit a nemzet életében betöltött szerepe szinte el is fedi az utókor elől. A *Himnusz*t olvasva, tanulva, hallgatva olyan természetesnek vesszük minden sorát és képét, hogy már nem is gondolkozunk el rajta. Nagyon rosszul tesszük: a *Himnusz* amilyen egyértelmű, olyan összetett, olyan rejtett utalásokban gazdag költemény.

Gondoljunk történelemképre: a nemzet bűneire utal. Ezek közül egyről szól: a megosztottságról. A nemzeti bűnök fölemlítésének a magyar irodalomban és gondolkodásban több évszázados hagyománya bukkan itt elő, és találkozik az emberi gondolkodás egy jellemző vonásával. Azzal, hogy az egyes ember, de egy nemzet is könnyebben viseli el a sorscsapásokat, ha valamilyen értelmet tulajdoníthat nekik. Kölcsey is ezt teszi: „bűneink miatt” kell elszenvedni büntetésünket... Nem csak a *Himnuszban* mondja ezt, hanem sok más írásában is. Megjelenik ez a gondolat országgyűlési naplójában is. „Ne félj, mond egykor Wesselényi, Isten a magyart mint választott népét nem hagyja el” – írja, majd utal arra is, hogy az Őszövetség népét az „Isten hosszú türelem után” végül szétszórta. E példára utalva mondja: „csakugyan nyilvánvalók rajtunk az isteni pártfogás jelei; mert anélkül, saját bűneink következtében, már régen el kellett volna sülyednünk. De a Hatalmasnak béketűrése még el nem fogyott”. Ugyanebből a följegyzéséből az is kiderül, hogy a szét-húzás bűne nem valamiféle általános véték, hanem kicsinyességből, önzésből, hiúságból, hatalomvágyból, anyagi érdekek miatti ügyeskedésből nő ki.

A felekezeti feszültséget is a megosztottság okai közé sorolja. Azért tartja különösen fontosnak, mert ez a jog eszközével, a vallások teljes egyenjogúságának biztosításával intézményesen orvosolható, és ezzel közelebb lehet jutni a magyarság lelki egyesítéséhez. Ha ez megtörténne, az Kölcsey szerint közjogi téren olyan sokat jelenthet, amely nyomán „félszázad alatt talán többet haladnánk, mint azon idő óta, midőn a reformáció Európát megrázkódtatá”. És azt is kimondja, hogy számára kivételesen kedves „az elszakadott religiói szekták egyesüléséről való gondolat”. Ez éppen elegendő ok arra, hogy a *Himnuszban* úgy forduljon közvetlenül Istenhez, hogy abban ne érezhessen senki felekezeti megosztottságot. Így kap még maga a honfoglalás is szakrális jelentést. A Kunság mezejének „ért kalásza” és Tokaj „nektárt csepegtető szőlőveszeje”: a kenyér és a bor képe. Ami, és 2020-ban talán különösen jó okunk van említésére, egyként utal az eucharisztiaira és az Úrvacsorára. Ez az utalás, megőrizve és tiszteletben tartva a vallásos hitet, már egy másféle hitvallás felé is mutat.

Így emeli kétségbevonhatatlan bizonyosságot jelentő istenhite mellé a hazaszeretetet. Egy tanulmányában az *Újszövetségre* utalva azt mondja: „Krisztus így szólott: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tisztá imádással tudniillik) ott leszek én bennetek! Ilyenformán szól a haza is: ahol ketten-hárman öszvegyűltök (tisztá nemzeti lélekkel tudniillik) ott leszek én bennetek! Mert a hazának szent neve nem csatolja magát a föld porához.” Figyeljünk erre: a haza többet jelent, mint azt a földet, amelyen lakói élnek. Kölcsey el is magyarázza, miért. „Ezen tartomány, melynek kiterjedését most magyar hazának nevezük, századok előtt más néptől mondatott hazának; őseink a Don mellett, a Kaspium partjain is magokkal hordozták a magyar hazát, s magokkal együtt hozták azt ide. Emberek teszik a valóságos hazát, nem az élet nélkül való halmok és térségek, melyek ezerféle népnek egyforma érzéketlenséggel adhatnak lakást.” Vagyis, akármilyen fontos a haza, mint a nemzet életének földrajzi tere, még fontosabb a nemzetet alkotó közösség tagjainak szellemében, tudásában, érzésében, erkölcsében, hitében, műveltségében, nyelvében megjelenő szellemi haza.

És a magyar kultúra ünnepén, a nemzeti összetartozás évében erre fokozottan kell figyelniünk. Száz évvel ezelőtt a magyarságtól elvették hazája földjének kétharmadát, idegen államokba kerültek magyarok milliói, de a magyarság megmaradt. Alighogy újjá szervezte életét, ismét a pusztulás küszöbére sodródott. De itt van ma is. Pontosan azért, mert, ahogy Kölcsey mondta: „emberek teszik a valóságos hazát”. Mindazzal, ami a fejükben és a szívükben van. Ezért olyan fontos számunkra, hogy megünnepeljük a magyar kultúra napját, és még fontosabb, hogy ünnep nélkül is, de megújuló hittel, tudatosan benne éljünk. Kölcsey szelleme előtt tisztelegve, vétkeinkre is gondolva, az ünnep alkalmából is ki kell mondanunk: a trianoni diktátumhoz mérhető, a jövőben még annál is súlyosabb veszedelem a múlt föládása.

A szemünk előtt zajlik egy mindennapi szellemi Trianon, amelyik a magyarságtól való tudás föladásával, nemzetünk múltjának, hagyományának, kultúrájának napi felejtésével fenyegeti a magyarság jövőjét. Mert, és megint Kölcseyt idézem, „a haza lehet kicsiny..., de a szerelem nem a tárgy nagyságától veszi kezdetét”. És „minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akármi más kezdődjék ezentúl: az a régi többé nem leszen. Az időtől fogva eltűnt a nemzet...”

Kölcsey a nemzetet szakrális összefüggésben, a nemzet szolgálatát Istentől megszabott kötelességnek látja: „Isten a milliomokat nem azért szorítja vizek és bércek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként széledezve mindennapi, nyomorult gondok emésszék fel. Amit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni” – mondja.

Tett az emlékezés is, mert a „nemzeti hagyomány” megőrzése nélkül elvész a nemzet. Márpedig a nemzet és a haza is szent. A hívő Kölcsey szemében Istent megszólítani, Istenre hivatkozni nem hétköznapi szófordulat. Amikor azt mondja, hogy „Isten egy szívnek egy kebelt teremt: így egy embernek egy hazát. [...] Azért kell minden egyes embernek saját hazájáért munkálni; azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni”, akkor ugyanaz az istenhit mellé emelt nemzetszeretetet tör elő a sorokban, ami a *Himnusz* alaphangját is meghatározta.

Ezt a hitet, az ebből következő erkölcsi parancsot követve válhatott Kölcseyből jelkép, olyan magasztos példa, hogy még a jó barát Wesselényi is úgy érezte: képtelenség megfelelni ennek az eszményi elvárásnak. De ő is tudta: az eszmények elérhetetlenek ugyan, de ha nem is valósíthatók meg, éppen az adja nagyszerűségüket, hogy irányt adnak nekünk, gyarló s és esendő embereknek. Ezt a gondolatot vigyük hát magunkkal, hogy az ünnep ne pusztán életünk egy kivételes napja, hanem a mindennapjaink valósága lehessen.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

TAKÁCS PÉTER

Két magyar nemzeti tragédia egy Reményik-versben

Reményik Sándor: Az utolsó mondat problémája

„Mondottam ember!”

Túl a történelmi időközön, a béke előestéjén a győztes hatalmasságok a Nagy Háború kitöréséért legkevésbé felelős Magyar Királyság sorsának formálását a siker mámorában legmohóbban kéjelgő francia miniszterelnök teljhatalma alá rendelték. Clemenceau pedig hagyta elméjén és szívéen eluralkodni a tekintet nélküli német- és magyarellenes gyűlöletet. A Habsburg dinasztíának fél évezrede hódoló magyar arisztokrácia és a nemzeti érzéstől alig érintett pesti burzsoázia pedig közömbösen szemlélte, hogy az ország irányítása rövid másfél hónap alatt átcsúszott a Galilei Kör papírt faló és tintát nyalogató, a világ proletárjainak egyesüléséről ábrándozó, hétvégeken magányos nőket és férfiakat gróf Tisza István meggyilkolására idomítók kezébe.

Tevékenységük során a bolsevikokkal barátkozó, azokat keblükre ölelő Galilei Kör tagjai tomboltak az örömtől, amikor hírvivőik tudatták gróf Károlyi Mihállyal, rövid néhány hónapra elszegődött ideiglenes vezetőjükkel, hogy Tisza István nem akadály a többé vágyai megvalósításának. A volt miniszterelnök virtuális holtteste fölött ugyanis a pesti utcákon alkonyat óta „örömtáncot lejtettek a forradalmárok”.

Az Astoriában trónoló gróf Károlyi Mihály és a gyilkosokkal cimboráló családja azonnal halotti koszorút küldetett a miniszterelnöki tetemre. A másfél órája özvegy Tisza Istvánné az azóta miniszterelnöki hiúságban pompázó gróf Károlyi Mihály örömkoszorúját a szemébe dobatta. Majd az éjszaka kábulatát és az elnéptelenedő utcák fáradt csendjét kihasználva, legszűkebb baráti körével – titokban szerzett koporsóban – a vasúti indóházba menekítette férje holttestét. Az első Debrecen felé induló – a fegyelmet vesztett, a tisztjeik vállapjait a pesti őriületben tapasztalt módon letépő katonákkal zsúfolt – vonaton ő is, a holttest is indult Gesztre, a nemrég még Adytól kigúnyolt szülőfaluba.

Ezen a borzalmas éjszakán, a kórházi ágyán Tisza halálhírére a költő felzokogott. Tiszát is, nemzetét is, a maga tévedéseit is siratta.

Ezen az elméket, lelkeket borzongató éjszakán a Tisza gyilkosait dicsérő, a gróf Károlyi győzelmén ujjongó Galilei körösök közül néhányan nagy kinnal, zaklató rábeszéléssel kisajtolták még Adyból egy, a győztesek emberségét esdekelve könyörgő verset. Azt hitték, csak vers, csak költészet a világ. Öten-hatan a Kárpát-medencében balga naivsággal képzeltek, hogy a költő szavaitól elnémulnak az ágyúk, és meglágyul a győztesek szíve, elernyed az acélkemény, farkaséhes mohóságuk.

Ezen az éjszakán a minden csendet és vérnélküliséget kínáló történelmi állítások ellenére három napra elszabadult a pokol a Kárpát-medencében. Három napos szabadrablást provokáltak a zöld káderek, a fegyverrel ziláltan hazatérő katonák, és az éhező emberek.

Néhány éjszaka múltán, mikor az öröm dáridója országos kenyérgonddá avasodott, magára maradt az érmindszenti zseni is. Bár Pesten fényes temetést rendeztek számára, de az égi mezők ösvényein, ahol valaha Attila legkisebb fia lóháton nyargalászott, Ady szülőfalujában úgy tudták, mondták, hogy a költő is az apostolok lován baktatott Tisza István után. Összezavarodott minden ebben a gazdátlanra vált országban, pedig Tisza meggyilkolásának borzalmas éjszakáján a lövészárkokban még vártán álltak a katonák.

Ezen a borzalmas éjszakán örömtől hangosan ujjongtak Károlyi Mihály gróf barátai és a Függetlenség-párti honatyák. Az ígéretes jövőjű Galilei körös szociológusokkal, politikusokkal és közigazdászokkal még ott sündörögtek az Astoria szállóban gróf Károlyi Mihály frissen kinevezett miniszterelnök körül. Rájuk váró miniszteri tárcákról álmodoztak. Ezen az éjszakán a szikratávírók és a telefonok szétkürtölték az országban, hogy öt fegyveres „végzett a geszti bolonddal”.

Ezen az éjszakán, mikor a telegráfok, telefonok és a szomszédok szétkürtölték a világban a Tisza-gyilkosság híret, Kolozsvárott egy jó módról tanúskodó nagy ház tágas szobájában Reményik Sándor szíve köré acélráfot kovácsolt a bánat. Fájdalmában letépett egy cipruságat, és könnyei pergése közben virtuálisan Tisza István magányos ravatalára tette. Mindenszentek estéjén pedig elindult a lelke, gondolata, s talán élő valóságában a teste is Kolozsvárról Geszt felé. November 3-án, Tisza temetésének napján megállt a geszti sírbolt előtt. A fájdalomfávé nőtt bánata lombjával betakarta Tisza István nyughelyét és a Károlyi Mihály által vesztegetni, tépni-cibálni kezdett, ebek harmincadjára vetett, majdnem ezer éves Magyar Királyságot. Mint az örökkévalóságot szimbolizáló családi kriptá előtt a fekete némaságba öltözött kevés családtag és közeli rokon, a költő képzelete előtt úgy vándoroltak lehajtott fejjel az Erdélyből kiköltözni vágyó-félő emberek. Magára hagyták Tiszát is, a jeremiádkat író költőt is. Ketten maradtak egy kicsi falu temetőjében. Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai főparancsnoka ezen a napon Padovában aláírta az antant hatalmakkal a fegyverszünetet.

A Magyar Királyság területére eddigelé még nem lépett egyetlen ellenséges katona sem területfoglalási szándékkal.

A király – IV. Károly – beleegyezésével a József főherceg által miniszterelnökké kinevezett gróf Károlyi Mihálynak elképzelése sem volt, mit kezdjen az ölébe hullott hatalommal és a Magyar Királysággal. Sem a közigazgatáshoz, sem az ország kormányzásához mit sem értő miniszterek és államtitkáraik toporogtak az esztelen semmi birodalmában. Azon a napon, amikor Geszten Tisza holttestét a családi kriptába helyezték, Károlyi Mihály és minisztertársai úgy döntöttek, hogy – prezentálva Magyarország Kossuth megálmodta függetlenségét – mit sem törődve a Monarchia katonai vezérkarának az antant vezérkarával Padovában megkötött fegyvernyugvási szerződésével, ők a független Magyar Királyság nevében az antant Belgrádban székelő katonai missziójával hoznak tető alá egy Magyarországot kötelező fegyverszünetet.

Károlyi gróf a diplomáciai protokollt mellőző, a katonai fegyelem és rendtartás kötelmeit felrúgó, inkább baráti, munkahelyi teniszpartinhoz, vagy szombat délutáni kerti grillezéshez öltözött, laza fegyelmű, bohóc ruhába öltözött katonatiszttal bővülő delegációt vezetett a hadi formaságokhoz szigorú merevséggel ragaszkodó Franchet d'Esperey francia

tábornok elé. A tábornok tisztí rangjának a mellőzését, emberi méltóságának a megalázását, tekintélyének a lejáratását vélte a delegáció nyegle viselkedésében felfedezni. Ennek pironogatóan hangot is adott. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy tárgyalás, egyezkedés és kölcsönös megállapodás helyett elsorolta a feltételeit, és a vendégszobában feltálatl vacsora elfogyasztása nélkül bocsátotta el a magyar delegációt. November 13-án úgy kellett gróf Károlyi előbb hadügy – ekkor már tárca nélküli – alkoholproblémával küzdő miniszterének, Linder Bélának visszakullogni Belgrádba a d’Esperey tábornok megsabta feltételek aláírására.

A padovai fegyverszüneti feltételek kölcsönös aláírása napján – ha testben talán nem is – lélekben ott állt Reményik Sándor a Tisza István földi maradványait rejtő családi kriptá előtt a geszti sírkertben. Az apró sírhalmok és fejfák fölé emelt tekintete virtuálisan befogadta a Kárpátok kerítette, Nyugatról az Alpok szomszédolta magyar föld gazdátlan szomorúságát. A sajtóból értesült róla, hogy az antanttal Padovában kötött fegyverszünetet felmondva, gróf Károlyi és „barátai” Belgrádba rohantak az Osztrák-Magyar Monarchia helyett a Magyar Királyságra vállalni a Nagy Háború kirobbantásának és négyévnyi vérengzésének, pusztításának minden rémtettét. A hír döbbsentette rá Reményik Sándort, hogy az ország új urai letépetve a civilekkel és sorkatonákkal a tiszték vállapjait, rendfokozatait, szétzüllesztve a hadsereg maradványait, kótyavetyére bocsátották az országot és népét.

Reményik védekezésül, figyelmeztetőül *Végvári* néven 1918 és 1920 között alkotott 74 versből, lírai költeményből, jeremiádából külön kötetet szerkesztett és adott ki. A kötetnek *Végvári versek* volt a címe. Legújabb kori elemzői állítják, hogy a *Végvári szót* álnévként használta a szerző. A versek lírai tartalma, érzelmi világa, műfaji sajátosságai eléggé karakterisztikusan bizonyítják, hogy a költői álnévnél, cenzort és büntetőbírósgot megtevesztő névválasztásnál sokkal többről volt itt szó.

A *Végvári* fogalom a költő sugalmazása szerint megjelenítette, szimbolizálta és szintézisbe foglalta mindazon küzdelmet, hősiességet, önfeláldozást, bátorságot és hazaszeretetet, amit Hunyadi Jánostól a kuruc korig, s azon túl is jellemezte a magyar történelmet. A beteges, testében gyenge, de lelkében a krónikás énekek szerzőivel, lantosaival azonosította magát. A magyar történelem Tisza István halálától a Trianon megpecsételte széthullásáig, s az azon túli magyar históriai fájdalom legkeserűbb szívű lantosa volt és maradt Reményik, Trianon lantos, énekes Tinódija. A *Végvári* fogalom idézi Balassit, Zrínyit, Szondi Györgyöt, Dobót, Rákóczi Zsigmondot, s mind a török ellen emelt végvárat, s azoknak kapitányait és védőit. Mind azt a bátorságot, elszánást, életet nem kímélő hazaszeretetet, ami másfél századon át megtartotta, harcra serkentette a török birodalom ellen küzdő magyarságot. Jelképezi a végvárakat is, amiknek ormán lófarkas zászlók helyett keresztény jelképekkel ékesített lobogókat, magyar zászlókat lengtek a szelek.

A hazára érzékeny emberek szívébe markoló a cím ma is: *Végvári versek*. Agitatív erejű, férfiakat kötelességükre intő, toborzó jellegű, vészre, ellenségre figyelmeztető, programot adó, cselekvésre készítő, áldozatvállalásra és hűségre, hazaszeretetre szólító, harangokat kongató. Annak az ésszel, értelemmel fel nem dolgozható históriai tragédiának mély ke-

serűséggel, ökölszorító akarattal, múltat idéző, átkot fakasztó fájdalommal görcsöt oldó, szenvedéssel vigasztaló procedúrája, aminek eredményeként a múlhatatlan idejű és folyton növekvő egyéni és közösségi fájdalom a költőt a Sors és az Idő parancsára szelíd krónikássá változtatta.

Kettős értelmű *ez a szó: Végvári*. Feltűnően kívánczozott a történelmi szituációhoz. Az alkotó művész, a természet szelíd szemlélője, az erdők és a színek szerelmese, a csillagokra rácsodálkozó látta, érezte, tapasztalta, hogy roppant erők, láncokat tépő indulatok, megfégezhetetlen gonoszságok forgácsolják a Magyar Királyságot. A végeken az élet értelmét vesztő ember haragjával, az örület határáig védte a hazát, a magyarságot. Barátaikat, társait, a hódító kényszerítette régi állampolgári esküt megtagadókat. Végül – üresedve a városok és Erdély a magyaroktól, már nem a falakat, nem a földet, nem is a hegyeket – csak a még magyarnak maradt néma temetőket és a hazaszeretet. A lelkébe és elméjébe zárt virtuális magyarságot. *Lehet! Muszáj! Kell!* itt élni – esküdöztek hangosan és haragosan bizakodva két és félmilliónyian.

Aztán halkultak és ritkultak a fogadkozások. Keresettek, egyre kapósabbak lettek a vándorbotok. Egyre többen felejtették a *muszáj* szót. Alig látható apró betűsekké halványultak a *lehet* és a *kell* szavak. Egyre többen csapták kótyavetyére az otthonukat, az erdőrészeket, legelőjogot, a kaszálót, a szántókat és a szőlőskerteket, olykor és olyik emberek a *Bibliát* és a tanári krétát is. Szekerek, kocsik, vagonok indultak Nyugatnak. Szakadoztak a húrok a bárdok lantjai. Tünedeztek a bárdok is. 1923-ra az erdélyi magyarok közül kétszázezernél többen ragadtak vándorbotot: püspökök, művészek, volt hivatalnokok, tanárok, kántorok, birtokosok. Reményik Sándor barátai, ismerősei is árván hagyták műterméiket, alkotóműhelyeiket.

Reményik és Madách

Nem foglalkozunk most a régi idők végvári dalnokaival. A bátorságot serkentő, az idegeket edző, a lelkeket gyógyító krónikás énekekkel. A történelmi tragédiák, és az azok hatására felfakadt szenvedések felderítéséhez, a nyomukban keletkező művészi alkotások kiváltotta katarziszra példát találni, időben nem kell különösebben mélyre ásni a magyar költészetben. Ezekre bőven idézhetünk példát Arany Jánostól és a XX. század húszas-harmincas évtizedeiben alkotó írótól, költőtől. Reményik Sándor lírai költészetéből is. E téren magyar honból filozófiailag legmélyebb, gondolati tartalmát tekintve talán a legzordonabb, az emberi léttörténet egészét átfogó mű Madách *Az ember tragédiája* című verses drámája. Ezt az emberdrámát Reményik Sándor jeremiáinak megértéséhez, elemzéséhez alapműnek is tekinthetjük. A magyar történelem honfoglalástól a mai napig ívelő periódusaival ez az alkotás felesel legélénkebben, és legmélyebbről fakadó fájdalomtól inspirálva. Ez akkor is evidens, ha Madách emberségtörténeti korszakolása a világtörténelemre koncentrálna, látszólag mellékesen kezeli, illetve meg sem említi, hogy valami köze lehetne a magyar históriához. Virtuális valóságrajzában véletlenül sem találni, olyan mentét, sarkantyús csizmát, huszárcsákót, pörgekalapot, pántlikás-virágos pártát, hím-

zett blúzt, amit Ádám vagy Éva, pláne meg Lucifer magára ölthetett volna. Drámájának gondolati, létfilozófiai töltete azonban – inspirálta azt Georg Wilhelm Friedrich Hegel, avagy inkább Immanuel Kant – egy-két jelenetet kivéve, jelképeit, utalásait, legfőbbképpen eszmei, ideológiai áthallásait tekintve nem idegen a magyar honban megélt eszmei, szellemi és anyagi valóságtól. A mű emberi létezéssel kapcsolatos – Lenni vagy nem lenni?! – kérdésselvetésére adott égi és földi válasz eldöntetlen marad. Mint ahogyan belebukik akarnokságába Lucifer is. Lényege mégis az ember kétellyel, sok-sok iszonyattal, az öngyilkossággal fokozódó kiábrándultsággal teli történelmének – ha nem is igenlése – inkább könyörületes, predestináltan szükséges belenyugvó elviselése.

Lucifernek az Ádám végzetes kiábrándultságaira kreált álmaiból az Úrnak a történelem számára teremtett *embere* mindannyiszor mélyebb keserőséggel ébred. Álomról álmra erősödik benne a szabad akarat diktálta, az Úr teremtésével perlekedő válasz. A megálmodott virtuális történelem borzalmas realitásától az emberiséget, saját utódait – hiszen ő az első emberlény – a szabad akarat diktálta, erősítette jóindulatú, de végpusztulást eredményező öngyilkossággal kívánja megmenteni, semmint Lucifer gonosz tombolásának, a teremtést betakaró gúnykacajának engedné át felette az uralmat. Az Lucifer vágyának a beteljesülése lenne: az Úr teremtése, történelme fölötti elsöprő győzelem. A Lucifer kreálta álmok színről színre váltva, egyre határozottabban taszítják a szírt peremére a mélyebb és mélyebb kiábrándulásból ébredő Ádámot. Egy lépés már csak, és zuhanna a mélybe, a történelemmel együtt a megsemmisülésbe. Évának ébredése, első megszólalása nehezíti ugyan az elhatározása végrehajtását, de nem semmisíti meg cselekvő akaratát.

A színről színre változó álomsorban a londoni szín az, amikor erőteljesebben csillan fel a remény. Ádám úgy vélte, vágya szerinti világba álmodta magát. A vásári színt ajánló Kardal fellelkesíti:

*Ez az, ez az, miért mindég epedeztem,
Pályám mindeddig tömkeleg vala,
Az élet áll most teljesen előttem,
Mi szép, mi buzdító versenydala.*

A pompás változatosság, az egymással perlekedő és vetekedő esélyek körforgása, a verseny, a gazdagság és szépség csábító felszíne, a moralitás álcázott szabályaival letakart küzdelem. A „buzdító versenydal” mögül azonban kikandikál a gyilok, a pénzen vásárolt élvezet, a korrupcióval és az ámitással megszerzett kéj, és a csalfán, ledéren ellebbenő Éva.

A londoni kép alságos felszíne, a pénzért és hatalomért mindent és mindenkit megvásárolható csábítás, a hamis szépség mögött meghúzódó gonoszság úgy ég bele Ádám lelkébe, mint a Világoson, Aradon és a pesti Új épültben tomboló korlátozhatatlan bosszú okozta keserű bánat és elháríthatatlan kétségbeesés a hazáját elvesztő, a gyilkosok megkaparintotta és uralta magyarságra szakadt elháríthatatlan szenvedés.

Reményik Sándor a *Végvári versek* frenetikus hatásának lankadásával, a *Maradunk!* – fogadkozásokat, a renyhévé silányult ígéretéseket hamar felváltotta a vándorbotok ke-

lendősége. A *Muszáj...!* és a *Lehet itt...!* makacs dacát egyre sűrűbben cáfolták a felelős értelmiségiektől elhangzó „*Nem lehet!*” *Jaj! Nem lehet!* – kiáltások, amiket a földre szegezett tekintetekkel eldadogott hűségesküik, a szégyenpírral kísért behódolások szaporodó sora követett. Nekünk is élni kell valahogy, hangzott a menség. Akiknek tiltakozott a szívük és agyuk, és nem forgott a nyelvük az iszonyú eskü elrebegésére, szekérrre ültek, vonatra szálltak, gyalog is elindultak... 1923-ban már püspökök, papok, tanárok, művészek, vezető értelmiségiek, a kisebbségi lét elviseléséhez hitet kölcsönző tanítók, tisztviselők, mérnökök, művészek kótyavetyélték korábban örökölt és munkájukkal szerzett javaikat. Inkább a vasúti forgalomból kivont mellékvágányokon veszteglő, a kerek mozgását akadályozó saruk, ütközők közé szorított vagonlakásokban néztek szembe a széthullással, lezúllással, mint elviselték volna a naponkénti megaláztatásokat. 1923-ra 200 ezernél több magyar hagyta el a román uralom alá kényszerített Erdélyt és a Partiumot. A tragédia folytonos mélyülése napirenden tartotta az erdélyi magyarság nemzethalál vízióját. Nem kell csodálkoznunk, hogy Reményik Sándoron is eluralkodott a hiperesztézia, a túlérzékenység.

Bár orvosolta sajtó idegeit erdei sétákkal, a hegyek, barlangok, völgyek, bűvópatakok, hegyormok és csillagállások máshol fel nem található pótolhatatlanságával. Az őszi erdő színei sírták vissza a barátnője vagonba pakolt festményeinek pompáját. Csalta magát is a *Lehet-te!* A lelke, elméje köré egyre szorítóbban kristályosodó magányt, a baráti kézszerítések és együttlétek ritkulását, művésztársainak Magyarországra húzódását. A kötelékek, kapcsolatok országhatáron túlra hosszabbodását csak látszólag pótolta a fákkal, virágokkal, pillangókkal, erdei vadakkal, hegyzirtekkel, omladozó várfalakkal sétálva, nézelődve folytatott párbeszéd. *A csak azért is dac okozta szorongást* már többnyire csak a temetők csendjével, a sírok mélyén fekvők emlékének idézésével, a virágokkal incselkedő pillangók hímpos kacérságával, a méhek erdei odúkat nektárral töltő szorgalmával enyhíthette.

Az időmarta, fájdalom szelídítette obsit felé ballagó vitéz a kardját nem törte össze. Csak megtisztította a csapkodó indulatoktól, a másoknak fájó sértésektől, a megfogadott bosszúktól, a gyilkos indulatoktól, és az Erdélyre vonatkozó kizárólagos tulajdonjogtól. A fény villanásától így is szikrát vető acélpengét hüvelyébe tolt, s az övszíjjal, bojtokkal együtt emléktárba rakta.

A megszelídült végvári harcos valahányszor a távozók után gondolt, sós ízű nedvek gyűltek a szeme sarkába. Hogy ki ne csorduljanak, lehunyta szempilláit, és virtuálisan ő is újraálmolta Ádám történelmi látomásait. Hagyta, hogy testén, lelkén végiggördüljenek a csalódások, kiábrándító keservek. Hagyta Lucifer kaján gonoszságát tombolni az Úr akaratára szerint az embernek szánt Édenből kiűzetett Ádám által ráruházott álmokon. Hagyta Ádám reményeinek fel-felvillanásait, és minduntalan csalódásba, elviselhetetlen kiábrándulásba keseredő kiúttalanságait diadalmaskodni. Lírai érzékenységgel ott állt már ő is a szírt peremén. Nem volt ellenére, hogy Ádámmal együtt vagy éppen helyette a mélybe zuhanjon.

Végül mégis gondolt egyet. Sorsát a kezébe vette, és a szuverén alkotói szabadsággal visszajára fordította a történelmet. Tette ezt azért, mert hitte, hogy a vétket megbocsátó teremtő nem alkothatott olyan történelmet, melybe szükségszerűen belepusztuljon

Ádám. Ezért kiigazította Madáchoot. A tragédiája végéről a maga lírai mondanivalójának az elejére vezényelte az Úr parancsá nemesedett humanizmusát: „Ember küzdj és bízva bízzál!” Tette ezt azért, hogy ha a test bele is pusztul, a teremtett lélek bele ne pusztuljon a kiábrándulásaiba. Megtoldotta ezt azzal, hogy Madách utolsó mondatát, az Úr érces baritonját – az európai civilizáció szabad akarató, szuverén művészeként – jeremiádjának a szövegétől mindannyiszor elkülönítve, rövid (52 soros) versében háromszor megismételte. Bizonyára azért, hogy az Úr történelmet indító parancsáról Ádám soha ne feledkezzen meg. Ott lebegjen figyelmeztetésül előtte a legborzalmasabb történelmi tragédiák átélése követően is; és reménnyel töltse el az újrainduláskor, mert e megteremtett történelem nem Ádám mélybe zuhanásával ér véget. A folytatás, az újraindulás már megfogant, ott formálódik Éva méhében. Reményik ezzel a „lírai merészséggel” kijátszotta Lucifert, értelmet adott Ádám létének, és elkötelezte magát az Úr teremtette történelem elfogadása mellett. A Madáchtól kölcsönzött idézőjeles, felkiáltójellel parancsá erősített küldetés tartalma és jelentése megváltozott: anya küldi így, csókkal búcsúzva gyermekét az iskolába; feleség – jó szerencsét kívánva – gyermekei apját a bányába; menyasszony végvárat megtartani vőlegényét a bástyákra. Benne van ebben a kezdetben virtuálisan mindaz a borzalom, csalódás és kiábrándulás, testi és lelki kín, amit Ádám álmaiban megszenvedett; de a történelem útjára lépés megnemesített indulása – „Küzdj és bízva bízzál!” – mellett a reménykedve hazavárás bizonyossága is. A szeretettel, tárt karokkal, elkötelezett csókkal várás ígérete is. A Gonosz, a Véletlen, a Sors fondorlatai kiszámíthatatlanok. Madáchnál annyi bizonyos, hogy a történelem folytatódik; Reményiknél annyi, hogy bármiként alakul a sorsod, a reménnyel útnak indító szeretettel várja otthonukba vissza a történelem őserdejébe, vagy a világváros sétányaira indulót.

A Reményik megidézte Úr hangja messzire zengett, elejétől végig bezengte a történelmet. Áttörte a múlt idők torlaszait és gátjait. Sodorta a virtuális világtörténelem helyett azokat a valós élményeket, amelyek Ádám mellett Madáchoot is a sziklaszirt peremére kísérték. Sivár, kopár és szürke volt Madách világa. Olyan, amilyennek Világos után a magyarság megélte Ferenc József hóhérainak az érkezését várva. Az Édenből történt kiűzés után nincs egy idilli pillanat, egy parányi sziget, egy boldog elégedettséget sugalló emberi szituáció. Nincs egyetlen igenlést kiváltó kapcsolat, gyermek–szülő viszony, családi jelenet. Férfi és nő nyugodt szimbiózisa sem sejlik fel a Kárpát-medencében.

Ne szülj rabot, te szűz!

Anya! Ne szoptass csecsemőt! – zengték a bárdok.

Madách magyar világába mélyen és véresen belemart a história. Vasvári Pál – önkénteseivel – az erdélyi hegyekben vadak, madarak táplálékként végezte. Hatvani Imre szabadcsapatának hullahalmain hollók, karvalyak és erdei vadak – farkasok, rókák, medvék – lakomáztak. Petőfi eltűnt. Kószált, kóborolt a nemcsak jelképesen rideg Szibériában. Vagy föld alá rejtkezdedt az elviselhetetlen szenvedések látványa és átélése elől. A segesvári síkon, egy kukoricatábla közelében egyik napról a másikra megbénult költői vénája. Pár

hónappal korábban Wesselényi az iránta megkomorult Kossuth elől régi gyógyintézetébe menekült; Széchenyi Döblingbe, az örültek házába; Deák Kehidára, Pusztaszentlászlóra örölni a meddő időt. Svájc, Franciaország, Anglia, a formálódó Olaszország, Amerika bujtatta Ferenc József vérszomja és csicskásai elől Eötvös Józsefet, Teleki Lászlót, Pulszky Ferencet, Mészáros Lázárt, Horváth Mihályt... Előttük hajózott Amerikába Madarász László. Bem serege a lengyel légióval Törökországban keresett menedéket. A kisebb-nagyobb egységekben utánuk szállingózó ötezernyi honvéd a törökök védelme alá húzódott. Némelyek közülük megtagadva magyarságukat, beöltöztették lelküket az iszlám hitbe, hogy karjuk erejéig, kardjuk csorbultáig az oroszokat és osztrákokat vagdalhassák... Hol az olasz, hol a német egységért folyó harc során a Ferenc Józsefet bosszantó, a császár félelmét fokozó katonákkal álltak csatasorba. Negyvenezer legényt Ferenc József császár tábornokai eskettek újra – a magyar haza és nemzet helyett – a gögös, földre lépni sem óhajtó koronázatlan zsarnok hűségére.

Zsófia főhercegnő gyilkos indulata először Batthyány Lajosra a Magyar Királyság első miniszterelnökére, vele együtt a horvát Jellačić ellen 1848. augusztus-szeptemberében népfelkelést szervező ősz hajú Csány Lászlóra csapott le. Kéjesen, kívánatosan édes lehetett a két mártír vére Ferenc Józsefnek is, mert még aznap utánuk küldte Aradról a magyar honvédség 13 tábornokát. Aztán még több mint 200 hősét a törvényes magyar forradalomnak. Jellemző volt Ferenc József aljasságára, hogy Batthyány Lajost és a magyar honvédség több tábornokát, a legkegyetlenebb közbűntényesek gyalázatát és szadizmusát megtorló akasztófákról parancsolta a halálba. Batthyány miniszterelnöknek önkezevel (és egy parányi körömmollóval) kellett megkínólnia a kötél gyalázata helyett a puszkagolyók kegyelmét.

Máig sem volt ereje, talán bátorsága sem, számba venni a magyarságnak azokat, akiknek az örületét, szomorú végét munkálta, siettette, rájuk kényszerítette a nagy magyar tragédia: Vörösmarty, Kemény Zsigmond, Bajza József, Szemere Bertalan, Perczel Mór... és rajtuk kívül még hányan küszködtek a megörülés kínjaival.

Mondhatják politikusok, cinikusok, történészek és irodalmárok is, hogy *mi köze Madách tragédiájának, Reményik Sándor lírájának mindezekhez, mikor szót sem ejtenek a magyar történelem dolgairól*. Muszáj visszakérdezni: Mi köze az érett gyümölcsnek, az ősszel hulló falevelének a fa gyökereihez, mikor az a föld alatt rejtőzik?!

A születőben lévő magyar nemzetet sújtó tragédia okozta bánat és kétségbeesés Madách lelkében, elméjében az emberiséget kipusztító, az Úr teremtő hatalmának a gyümölcsét, a történelmet a föld golyóbisárról letörölni szándékozó félelemmé és indulattá terebélyesítette. Ebben a történelmet pusztító, elrekkentő indulatban a magyar világ minden percére is ráolvasta a hiábavalóság átkát a drámaíró.

Reményik – ha humanistább nem is – pokoljárása során lírikusabb, zokogóbb alkat, könnyeket sűrűbben hullató művész volt. Mélyen vallásos ember, evangélikus hitű. Vallásosabb, mint a *Tragédia* szerzője. Rátalált Madách poklára, az Ádámot és a drámaíró pokoljárásra kényszerítő virtuális világtörténelemre. Abból kiszakította Erdélyt, s onnan is a magyarságot. Nem önzésből, nem irigységből, nem más nemzet pusztulását várva,

vizionálva. Inkább azért, mert nem volt a Nagy Háborúnak ártatlanabb résztvevője, mint a magyarok. Nem volt – a lengyelen kívül – nemzet az európai civilizációban, melyet a történelem országútján a Luciferrel sétáló Ádám igazságtalanabb büntetésektől, mohóbb ellenfelektől látott volna szenvedni. Az alkotóművész szabadsága, teremtő fantáziája pedig megengedi, „törvényessé teszi”, hogy Ádám személyében a virtuális emberiség történetét behelyettesítse az erdélyi magyarság történetével. Ádám embertörténete egy lírai alkotás, egy jeremiáda hatalmáig az országát vesztett erdélyi magyarságra „zsugorodott”. A drámaíró dramaturgiai megoldásain, főhőse álmainak struktúráján túllépett Reményik. Számára nem a tragédia narrációja volt a fontos. Inkább a téma kínálta belső logika, a tragédia kifejlése keltette élmény. Az érzelem, az igazság és a moralitás szintézisének a megragadása és felmutatása adott tollat a kezébe. Szavakat, rímeket, metaforákat a költeményébe, és érzelmeket mozgó zenét költeménye nyelvének. Ezekből alkotta meg a megismételhetetlen művét.

Reményik Sándor:

Az utolsó mondat problémája

„Ember küzdj és bízva bízzál!”

*Csak azt tudnám, hogy ezt a mondatot
– Keresztnek a toronytetőre –
Mester, a tolladba ki mondta?
Adámot az örvénytől el ki vonta?
Mert nem Te voltál összhangodnak őre.
Lelked sikoltó diszharmóniája
Más véget követelt.
Hadd legyen vége a komédiának
Valóban, s elmondhasd: a sors betelt.
A hűtlen asszony, a vesztett haza,
A nyugös test, mely szellemlakosának
Börtöne inkább, semmint otthona,
A céltalan, örült történelem,
Mely kerekével vaktában tipor
A tehetetlen, balga népeken,
A horizontra ráereszkedő
Vérpárás magyar alkonyat:
Csak azt diktálhatták, hogy letaszítsd
Évájával együtt Adámodat.*

„Ember küzdj és bizva bízzál!”

*Ez a mondat nem Tebenned fogamzott,
Az engesztelő ige csendülése
A Te lelkedben alighogy visszhangzott.
Ki volt mérve a Te tragédiád:
Valami világitéletnek képe
Vetődhetett lelked borús egére,
Hogy megfojtsa a legelső csírát,
Az elsőben az utolsó csírát.
A semmisülés égő víziója
Lett volna lángoló sebedre ír,
Hogy úgy állhass meg Ádámod felett,
Mint egy bosszuló pestis-lehelet,
Vagy mint egy öröknyugalmú fakír.
Költő voltál és kétségbeesett;
Kifosztott, koldus, – ámde szuverén,
Írhattad volna, ahogy jólesett,
Lehettél volna kegyetlen, kemény.
Az emberiség kis játéka
Folytatta volna, lépve rögről-rögre.
De Benned meghalt volna mindörökre.*

„Ember küzdj és bizva bízzál!”

*Ki sugallta e mondatot Neked?
Csonkatornyod komor kolosszusát
Aranytetővel ki tetőzte be?
Talán egy aranylelkű bölcs barát,
Talán egy nő szelíd, fehér keze?
Vagy tán kötelességnek ismeréd
Hitet ébreszteni – hitetlenül?
Lásd, ha olykor a bú rám nehezül,
Jobb' szeretném, ha tornyod úgy marad...*

Félelmesen, csonkán, kegyetlenül.

1923. február

Az 52 soros, három szerkezetei egységre tagolt verset a bizonytalan műfajú lírai alkotások között illenék számon tartani. A létrejöttét ösztönző élményanyag átsugárzása alapján leginkább a jeremiádák sorába tartozik. A történelmi lét kiábrándító értelmetlensége felel benne az Úr gonoszságot hártó, vigasztaló ígérő humanizmusával. Mondhatnák ezt az Úr létparancsának is, ami visszaveri Lucifernek a teremtést megsemmisítő fondorlatait. A verset olvasva feltűnik, hogy ez a parancs dominálja a költeményt. Nemcsak az idéző- és felkiáltójel tanúsítja és erősíti, hogy az Úr parancsának eredeti forrása Madách drámájából kívánczolt Reményik versébe. A jelentése, értelme azonban nem azonosul, inkább felel, perel Madách zárómondatának az értelmével. Háromszori ismétlését tekinthetnénk csalfa refrénnek is, ha nem különülnének el karakterisztikusan a Reményik alkotta soroktól. Azonban a háromszor ismétlődő „Ember küzdj és bízva bízzál!” erőteljesen recitáló üzenetével több is, kevesebb is köznapi parancsnál, szimpla égi üzenetnél, az Úr leegyszerűsített akaratánál. Reményiknél zordon parancs és biztató ígérlet mellett féltés, óvás, aggodalom, kedvesség, helytállás, a történelmi küldetés beteljesítésének az elvárása és értelme is sugárzik belőle. Háromszori ismétlése pedig a keresztény mitológiában oly fontos szerepet betöltő számmisztika letagadhatatlan hármasságát sugalmazza: az Atya, a Fiú és a Szentlélek jelenlétét, a hit szintézisét. Utal ugyanakkor arra is, hogy Péter háromszor tagadta meg az Úr Fiát, aki harmad napra mégis feltámadott. Ez a sokszorozott hármasság ágyazza be végzetesen, a Madách kreálta kételyeknél és a bizonyosságoknál is erőteljesebben Reményik költeményét az európai civilizáció embertörténeti mitológiájába. Ez a hármasság rángatja ki a luciferi cinizmusból, a madáchi pesszimizmusból, és a teremtett világnak öngyilkossággal véget vető Ádám-Madách tragikus kétségbeeséséből.

A teremtett Ádám hallotta szótát „Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál!” Reményiknél „Ember küzdj és bízva bízzál!” formátumúra egyszerűsödött. Ezzel a Madách-mű struktúrájában keltett remény sejtése felerősödött; megtestesült. Az életben maradáshoz már csak külön vigaszként, ráadásul igényelte az Éva anyasága követelte felelősséget.

A Reményik-vers struktúrája, a teremtő által átrendezett szerkezete emberközpon-tú szemléletével, életigenlésével nem adja meg az esélyt Ádámnak, hogy önmagával a történelmet is a mélybe rántsa. Az Úr szentenciájának háromszori felhangzása nemcsak Ádámot, utódait is bátorítja a történelem folytatására. Gyakoriságával, háromszori megismétlésével minden emberi kezdéshez megadja a Teremtő igenlését, bátorítását.

Az első, amit Reményik felfedezett *Az ember tragédiájában*, az a majdnem áthidalhatatlan ellentmondás, ami a hősi eposzokban szükségszerű „isteni beavatkozással” szokott feloldódni. Reményik szerint Madách a Tragédiát kibontó és elmélyítő dráma logikája szerint képtelen volt életigenléssé oldani a felhalmozódó borzalmakat. Kölcsön kellett kérnie, kívülálló személynek kellett sugallnia, az utolsó mondatot, hogy a drámaíróra rá ne omoljon a maga építette mű. Mint az omladozó házakat, az életveszélyessé romlott végvárat külső segítséggel kellett aládúcolni, megtámasztani, hogy Ádámot is, Évát is, a történelmet is maga alá ne temesse. Reményik a költeményének az elején azonnal rákérdezett a *toronytetőre* illesztett *kereszt* kölcsönadójára, sugalmazójára. A drámában felhalmozódó iszonyat – ahogy a költő metaforába tömörítette: „Lelkednek sikoltó

diszharmóniája, / Más véget követelt... A céltalan, örült történelem, ... A horizontra ráereszkedő / Vérpárás magyar alkonyat / Csak azt diktálhatták, hogy letaszítsd / Évjá-
val együtt Ádámodat. ”

Az isteni szózat közbevetésével, megisméltésével a vers második szerkezeti egységében immár nem kérdezve, állítva, tényekkel bizonyítva sorolja érveit: a „tragédia” belső logikája „Valami világítéletnek képe... / A semmisülés égő víziója / Lett volna lángoló sebedre ír, / Hogy úgy állhass meg Ádámod felett, / Mint egy bosszuló pestis-lehelet, / Vagy mint egy öröknyugalmú fakír.”

A XX. századi költő világteremtő lehetőségére és szabadságára, az alkotó művész „szuverenitására” hivatkozva ruházta fel a XIX. században élt költőtársát és drámaírót azzal a joggal, hogy kölcsönös érzelmi kifosztottságukban, lelki koldusságukban joguk van írni szívük szerint, „ahogy jólesik.” Az emberiség „rögről-rögre” lépő játékaiban – üzenté vissza az időben egy, a Madách megélte tragédiánál is iszonyúbb nemzethalál mocsarában gázolva: „Lehettél volna kegyetlen, kemény,” az emberiség „lépve rögről-rögre” folytatta volna „kis játékaikat.” Ádám legfeljebb a drámaíróban „meghalt volna mindörökre”.

Az utolsó mondat problémája első két – 21 és 20 soros – versrészletében Madách és Reményik együtt szenvedték meg a lelkük és idegeik számára nemzetük kiheverhetetlen és elfelejthetetlen tragédiáját. Az időben párhuzamosan, de mélyülő kétségbeeséstől gyötörve szenvedték és énekelték meg a megsemmisülés kockázatát.

Reményik jeremiádjának harmadik, 11 soros részében vizuálisan a legérzékletesebb metaforákkal, hasonlatokkal, költői képekkel, nyelvi zsenialitással és zeneiséggel, az alkotótársától a megoldás sugalmazójára többször rákérdezve vallatja a titokról, a vigasztaló mondatot sugalmazó kilétéről. A festmény, a fénykép, a virtuális valóság vizionált kép kivetítésével – a toronytetőre illesztett keresztnél az elme szürkeállományába sokkal mélyebben bevéssző metaforával – „Csonkatornyod komor kolosszusát / Aranytetővel ki tetőzte be? / Talán egy aranylelkű bölcs barát, / Talán egy nő szelíd, fehér keze?” – a borzalmak világában a reményt nyújtó kilétének megismerése okán sejtésszerűen utalva Arany ritmikát, verselési formát tökéletesítő segítségére is, de magától, a drámaírótól sem vonja meg a „történelmet mentő” érdemet: „Vagy tán kötelességnek ismeréd / Hitet ébreszteni – hitetlenül?” Nem vád ez, csak a kétségbeesés fájdalma diktálta reménytelenség bevallásának felvezetése.

A nemzetvesztés fájdalmában a drámaíró Madách és a lírai költő Reményik reménytelenségüket, kétségbeesésüket fogalmazták meg alkotásaikban. Az ember és Ádám történetéből okulva saját nemzetünk történelmét a végső megsemmisüléstől féltette a két művész. Madách a nemzetszületés nagy küzdelmének kudarca után színpadra szánt tragédiában, Reményik Sándor a negyvennyolcas-negyvenkilences tragédiát vallató társa által inspirált jeremiájában, amely alkotás a nemzetvesztés végítéletig szorongató fájdalomnak a bevallásával zárul:

*Lásd, ha olykor a bú rám nehezül,
Jobb szeretném, ha tornyod úgy marad...
Félelmesen, csonkán, kegyetlenül.*

FÉJA GÉZA Egy hívő naplója*

Tömény szenvedés esztendőiből szakad fel ez a könyvem. Ám ezek az évek vezettek az élet, de talán több, a létezés értelméhez. A kínzó kérdések szelíden feloldódtak, mintha konok bogaihoz láthatatlan kéz nyúlt volna, s a morcosan ellenálló, sűrű, sötét életanyag mélyén megláttam a fényes magot: a törvényt. Mindent megértettem, mindent elfogadtam. Az Isten jól tudja, miért táplál szent tüzével, a szenvedéssel. Gyökérig ható, egész léteemet megrázó szenvedés nélkül túlságosan a földhöz ragadtam volna; fölötte érzékeny voltam a földi izgalmak iránt, megrészegítettek, markukban tartottak, – csonka ütem maradtam volna. Most nyertem belső távlatot, s megtanultam élni vele: magasabb szférába törekedni, szárnyalni.

A szenvedés szabadított fel a korszellem látható és láthatatlan béklyóitól, hogy szárnyalhassak, és megláthassam a magyarság filozófiai táját, a mezőt, melyen a létezés végső értelme nyílik nekünk, melynek tiszta távlatában helyreállíthatjuk szövetségünket a világgal és Istennel, – ahol reánk ütik az öröklét bélyegét, hadd viritson végre homlokunkon.

Nem bölcséleti rendszerre gondolok, ilyesmit sohasem teremtettünk, nem azért, mintha belső erőnkéből nem futotta volna, inkább alkati okokból. Annál időszerűbb lett létezésünknek keleti mértékű észrevétele, megfogalmazása. A keleti bölcsélet olyan szintetikus tevékenység, hogy éppen ezért végső tisztaságú és ősi egyszerűségű eredményekhez érkezik. Visszaérzi és visszaidézi a kezdetet, midőn az emberi lélek sokarcú képességei még természetes egységbe fonódtak, és hiteles világképet teremtettek. Hozzád fohászokodom, ősi forrás, lelkünk ázsiai bölcsője. Fohászokodom és panasszal kezdem.

1945. szeptember 7.

Az európai ember az újkorban nemcsak megváltó szándékú társadalmi forradalmakat gerjesztett, hanem még döntőbb fontosságú belső forradalmakat is; az utóbbiak történetével még adóság vagyunk. Az újkor darabokra rúgta a középkor világképét, helyébe pedig ugyancsak silány jószágot tett: a homocentrizmust, a pusztító balítéleteket, mely

* Az alábbiakban FÉJA GÉZA publikálatlan könyvének első, Protestálok című fejezetét közöljük az író örököseinek engedélyével.

az Istentől elszakított és a nagy egészből kiszakított, elszigetelt embert tette a létezés középpontjává és végső értelmévé. Az elszigetelt emberhez viszonyította a létezés ahelyett, hogy a megillető helyünket kereste volna benne. Istenek haltak, angyalok zuhantak, legyenek köptek az őstudás tábláira, kozmikus kapcsolataink sorvadtak, életérzésünk méretei zsugorodni kezdtek. Vészes belső töppedés vette kezdetét, ez magyarázza, hogy az európai ember a lélek gazdag fegyvertárából egyre inkább csak a rációt vette igénybe. Vészes egyoldalúságba zuhant, naponta hetvenhét-szer vétett a világrénd ellen, eltorzította Isten művét, nem tudta vállalni saját lelkének teljességét. Az újkori ember bűnbe esett, a bűnhődésnek meg kellett érkeznie, mint a télnek. A racionalizmusba zárkózott, öncélúságba töpörödött ember roskadozik a bűnhődés immár valóban emberfölötti terhe alatt. De nem is sejti szenvedése értelmét, ellene szegül, kétségbe esik, – kozmikus mértéke sincsen, semhogy az isteni mérték szikrája meglobbanna benne. Nem képes életét az isteni rendbe helyezni, az örökkévalóságba komponálni. Latolgathatjuk: belepusztul vagy beleőrül elszigeteltségébe?

Az újkori ember megtagadta mindazt, ami nem fért tudatának egyre szűkülő határai közé, s ami túlnőtt a racionalista kerítésen. Nem hitt a világot betöltő isteni tervben, a véletlen játéknak, a céltalanság káoszának tekintette a mindenséget. Saját nihilizmusát rávetítette a világra, s hogy elviselhetővé tegye ezt az élete gyökerét rágcsáló nihilizmust, öncélú emberi terveket szőtt, megannyi új Babel-tornyot emelt, szelleme kiesett a létezés természetes, ősi viszonylataiból, és a racionalizmus alacsony síkjára zuhant. Az újkori ember a lényeges, az ősi, az egyetemes dolgok ismerete helyett a „sokba” süllyedt, a részletekbe veszett, töredékekbe tokozódott, lényegtelen ismeretek gyorsan porosodó raktárait cipeli agyában. „Lázadásának” eredménye csakhamar a kétségbeesés lett, kétségbeesésben pedig a korszerű bálvány, az „én”-je elemzésébe fogott. Végsőkéig boncolta, óh nem az embert és az emberséget, nem a mikrokozmoszt, hanem csupán az emberből és az emberségből annyit, amennyit szűkülő tudata appercipiálni bírt. (Nagy téma lett az „Állat az emberben”, de szóba sem jöhetett az „Isten az emberben”). Így ezután ez az analitikus szenvedély elemeire szedte az elemeket, mint a gyerek az órárt; igen ügyesen szétszedte a világképet anélkül, hogy képes lett volna a helyreállítására, vagy új világkép teremtésére. Az újkori ember világképre törekvő kísérletei rendre beomlanak a ködbe, a bizonytalanságba, s betölthetetlen hiányérzéseket hagynak az emberben.

A vészes hiányérzések szükségszerűen meghasonláshoz vezetnek, s végső kísérletnek, egyúttal pedig önbüntetésül a pusztulás és a halál angyalihoz folyamodtak. Az újkori ember mérgeket termelt, halált okádó szörnyetegeket agyalt, apokaliptikus tűzesőt bocsátott az égből édesanyjára, a Földre. Megérezte: ha ismét föl akar egyenesedni, ha megint egész emberré, Isten fiává akar válni, elébb el kell pusztítania ezt a reménytelen fél-kultúrát, mely egyre inkább elszakad a létezés eredeti értelmétől. Városok semmisültek meg, tájak dőltek romba, s a fehér ember még mindig nem tudja vagy nem akarja beismerni, hogy miért történt mindez? Önbüntetésé öngyilkossággá fajul?

Az ősi Ázsia sohasem jutott ekkora lelki válságba. Az ázsiai bölcsesség tudta mindig, hogy az igazi tudás a létezés alapelemeinek, alapvető törvényeinek az ismerete, – világosság, melynek fényénél megcsillan az örökkévalóság értelme. Az ázsiai gondolkodók

nem építettek „rendszer”, hanem tudták és alkalmazták az örök törvényt. Európában a középkor kísérelt hasonlót: ő kívánt isteni mértékkel mérni, s nem csupán a percnyi emberéletnek és e bolygó atmoszférájának, hanem a létezésnek is értelmet adni. A középkor tudta, hogy az embernek emberfölötti küldetése is van, – az újkor szégyellte.

1945. szeptember 12.

A második világháború sok mindent elpusztított, de a nagy láz megölte-e tévedéseinket és balítéleteinket, e minden dögvésznel veszesebb baktériumokat? Vajon az európai ember továbbra is eszelősen ragaszkodik az elszigetelt emberi tervhez? Továbbra is érvényesnek véli a homocentrikus világképet? Most sem szánja rá magát, hogy az örökkévalóságban keresse helyét és az örökkévalóság törvényeit keresse? A döntő nagy kérdések ezek, – az európai szellem hordái pedig dadogni sem tudnak róluk. Persze, vannak jobbak és „némi jobbak”, de az újkor „szellemi rétegeket”, hordákat termelt: zsoldos hadat öncélú emberi terveinek, korlátolt politikai tanainak, elszigeteltségbe tokozódó elméleteinek a szolgálatára. E horda egyre nő, egyes rendszerek mesterségesen szaporítják az értelmetlen értelmiséget, a félművelt és negyedművelt zsoldos hadat. Ez a horda nyomja el a jobbak hangját, s képviseli napjaink legfenyegetőbb világtörténelmi veszedelmét.

Valótlan, hogy az új idők szellemi szabadságot hoztak, ellenkezőleg: egyre kegyetlenebb rabságba döntötték a szellemet. Álszellemiséget, a legjobb esetben is csak töredék-szellemeket teremtettek, akik a maguk horda-moráljával mindenre kész eszközök voltak az egész embert és az egész létezést hordozó géniusok ellen. Kopófalkák csaholásától lett hangos a kultúra mezeje; a horda híven teljesítette kötelességét. Az álszellemiség arról is gondoskodott, hogy a szellemi életre áhítozó tömegeket megmérgezze, s ezen a téren éppen olyan „hervadhatatlan babérokat” szerzett az egyháza táplálta álvallásos irodalom, mint például az egyházakat döntőgő felvilágosodott, „természettudományos világszemlélet”. A szellemileg megmérgezett társadalmi rétegek azután, mint egyre dalmahodó hordák, maguk is igényeket támasztottak a szellemmel szemben, azt követelték és követelik, hogy torzuljon el az ő képükre és hasonlatosságukra. Tisztább korokban a szellem teremtett közönséget magának, most azonban a „közönség”, a közönségesség és a tömeggé torzult ember erőszakolja a szellemet. Erőszakra azonban csak a kevés jobbakkal szemben van szükség, s a kevés jobbakat gyalázatos emberpótlékokkal, a „korszerű eszmék” szellemi mesterlegényeivel és inasaival helyettesítik. Ilyen időben a hűség vállalására csak a legerősebb lelkek képesek, nagyon kevesen bírják a korszerű forrongást az öröklét rendjébe és vigaszába békíteni. Az árulás pedig szinte „szellemi” foglalkozássá vált...

A kevés igazak sem tudták Európát felszabadítani öninternálságából, belső börtönrendszeréből, – a leckéztetést vaspálcájával a kérlelhetetlen történelemnek kellett folytatnia. Most ennek a leckéztetésnek az éveit, évtizedeit, talán a századát éljük, – várható-e reád más ebben az időben, mint magány és szenvedés? Ám éppen ez a legfőbb vigaszod, ha ismered a szenvedés etikáját, – ha pedig nem ismered, akkor hiába vergődsz, még béna életanyag vagy. A szenvedés etikája? Végső dolgok felé vezérlő etika, egyúttal tökéletes

létmagyarázat. Villámfény: egy pillanatra megvilágít mindent, amit évtizedek sötétségében, a fogyhatatlan belső ködben hiába kerestél. „A szenvedés kegyelem”, – megvált a földi kötöttség egyoldalúságától; szerveket és érzékeket teremt benned az emberfölötti sors, a tudatfölötti élmény érzékelésére. A szenvedés csak emberi mértékkel szörnyű és kegyetlen, kozmikus mértékkel érthető, isteni mértékkel megváltóan nagyszerű. A szenvedés vállalása, a szenvedés együttérző elfogadása a legmagasabb rendű etikai cselekedet, önkéntes átlényegülés fölfelé. Aki vállalja ezt az etikát, az megízleli a „jó és gonosz tudásának” a gyümölcsét, de most nem a kígyó nyújtja feléje, hanem az Egyetlen, az Örök. Ám Európa és az európai ember menekül a szenvedéstől, és közben kínlódik embertelenül, velőkéig ható fájdalommal, de reménytelenül, mert elutasítón viseli a szenvedést; sohasem ízlelheti gyümölcsét.

A szenvedés iskola a tudat fölötti lelkiállapot megszerzésére, – szenvedés nélkül nyilván magasabb rendű állatfajtvá alacsonyodik az ember. Az újkori ember tragikumához tartozik, hogy menekül a szenvedés elől, tudatát annak a szolgálatába állítja, hogy miként kerülhetné meg a szenvedést. Kábítószereket gyárt, tompító hatásokra törekszik, minden erejét összeszedi a szenvedés ellen. Nem ébred rá arra, hogy a létezés egyetlen elemét sem lehet tompítani vagy közömbösíteni, ha Isten ezt az elemet beleszámította a világrendbe. Nem hiszi, mert véstesen korlátolt, nem is lehet más, lemondott a legfőbb dimenzióról: a tudatfölötti életről.

A homocentrikus életérzés megszállottjai remegnek a szenvedéstől, mert csak szűk önmagukat tudják szeretni, földi létükért és retyerutyájukért remegnek, emberi tervecskéket agyalnak, s hallani sem akarnak Isten szándékairól. Hiába forr a nagy üst, Európa, – a fortyogó sárból nem válik ki színarany, az életforma külső változásai mögött nem keményedik új emberi magatartás. – Anyám, Európa! – kiáltja a költő, pedig nem Európa az anyánk, nekünk magyaroknak legkevésbé, csak nevelőszülőnk, aki merő véletlenségből sem simogatta meg az arcunkat. Ne legyünk gyávák és érzélgősek, keressük meg igazi anyánkat, ismerjük meg egyetlen melegségét. Az anyaöl fájdalommal hozott e világra, s a szenvedés kalauzolása mellett tudsz visszatérni hozzá.

1945. szeptember 13.

Az európai ember egyre töppedő lelkében, mint a torzító tükörben, csúffá lettek az ősfogalmak: az eredeti, isteni világkép tükröződései. E földi világ ellentétekre, ellentétek termő harcára, az ellentétek gyökerekig ható meglepetéseire épül. Ezek az ellentétek – az isteni terv, az isteni egység sarkai – Európa szellemi életében rossz paródiává süllyedtek, ellentmondásokká torzultak. A legújabb, az Istentől elszakadt Európa az isteni terv gyalázatos paródiája, teokratái az istenfogalom szégyenletes utánczatai, – minék tagadjam, tragikus bohózzattá süllyedtünk. De eljut-e az európai ember ilyen fokú önismerethez, hiszen az önismeret alázata helyett a szűk területre szorított elemzés spekulációját választotta, amint általában a megismerés szintetikus művelete és végső feloldódást nyújtó tiszta öröme helyett a racionalista spekuláció útvesztőjébe tévedt. Végül is a saját terveinek hínárjában, saját spekulációinak a mocsarában fuldoklik. Hiába kutatok mentő

palló után, az európai civilizáció menthetetlennek tetszik, ezért mondogatom esztendőök óta: *Ex orinte lux*, – Keletről, az ősi Ázsiából jöhet a fény, Nyugatról a lélek tájai egyelőre sűrűsödő ködöt szítálnak.

*

Minden elszigetelődött, öncélúvá vált, önmagába töppedt ebben az Európában, a tudomány éppen úgy, mint az irodalom, az állam, az egyház; minden s mindenki kiszakadt a létezés nagy egységéből, saját tengelye körül kering, „külön világok” tömege alakult, megannyi paródia, – ugyanakkor Isten és a világ elveszített, magunkra hagyott minket. Nem Ázsia nagyszerű, mindent egymásba békítő, az ősegy felé vezérlő magánya ez, hanem csúnya, pusztító egyedülvalóság, elhagyatottság, melyet a megviselt embergögg száználmas cafatjai takarnak.

1945. szeptember 14.

Hiába kutattuk a létezés titkát, célját és értelmét, legfeljebb fél magyarázatokat kaptunk, – egyetlen megnyugtató válasz létezik: a reinkarnáció. Ez a tökéletes fény, mely a kínzó kérdések egész mezejét bevilágítja és megvilágítja. A reinkarnáció belső távlat, a modern Európa csődjét pedig belső távlathiány okozta, s ha mi, magyarok, adhatunk valamit Európának, bizonyonnyal ezt a távlatot hozhatjuk: az ázsiai időérzést és a belső látóhatárt. Hiszen a sztyepről jövünk, a nagy síkságról, ahol a mesterkélt dimenziók belevesznek a határtalanba, az ég a földhöz simul, az időtlenség útitársunkul szegődik, s önkéntelenül a határtalan térbe és időbe helyezzük az élet dolgait.

A folytonos újjászületés világelv, nélküle céltalan és értelmetlen a létezés. Az ősi embernek életérzése volt a reinkarnációról, az ázsiai antiknak tudása, az európai ember azonban átvette az egyház egyik tévedését: hitetlenül folytatta azt, amit az egyház tévhittekbe burkolózva követett el, a reinkarnáció tagadását. Az egyház állásfoglalása érthető: A reinkarnáció tanára nem építhette volna hatalmát, – a reinkarnáció határtalan megértésre nevel. Az egyháznak azonban hatalom kellett, ezért hirdette a mennyország és a pokol tanát.

1945. szeptember 15.

A reinkarnációba vetett hit adja meg a keleti ember nyugalmát, fölényét és erkölcsi bátorságát. A keleti emberből hiányzik az európai mohóság és kicsinyesség, mert határtalan térben és időben, tehát az Egészben visszaérzően éli benső életét, teljesíti földi végzetét, de mindig túl is érez rajta, – életérzése mérhetetlenül tágasabb, mint az európai emberé. A reinkarnáció tudata legyőz minden rettenést, páratlan biztonságérzetet ad az embernek, megszabadít az európai ember végzetétől: attól, hogy e földi sorsot ijedten és görcsösen túlértékeljük. A reinkarnáció a folyamatos tisztulás, a szakadatlan tökéletesedés, a szférikus emelkedés jó hírével hozza, közvetlenül az isteni törvény alá rendeli az embert, és így nem ad túlzott hatalmat a vallásos intézmények kezébe. Ez rettentette meg az egyházi

hatalom alapítóit, ezért szedték össze minden erejüket, hogy a reinkarnáció hitét az európai vallásból eltüntessék.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy az egyház életét kezdetben egy elháríthatatlan történelmi szükség befolyásolta: az európai barbárok megszelídítésének a súlyos feladata. Civilizálni kellett Európát, s a földi közigazgatás sikeréért meg kellett alapítani a mennyei közigazgatást, a mennyországgal, a poklallal és a purgatóriummal. Történelmi cselekedet volt ez nyilván, időszerű történelmi szükséglet kielégítése. Ám az egyház az időszerű történelmet formáló módszert megmerevítette, és örök igazságokat próbált kovácsolni belőle. A barbárokat szelídítő módszer, a lelki közigazgatás rákapatta az egyházat a legnagyobb rima, a hatalom szerelmére, s inkább elhajolt Jézus tanításától, semhogy a hatalom gyakorlásáról lemondjon.

Az egyház tanítása szerint az ember minden cselekedetét beírják a mennyei főkönyvbe, s halála után az égi perrendtartás paragrafusainak legszigorúbb szemmel tartásával örök boldogságba, tisztító tűzbe vagy örök kárhozatba küldik. Kezdetleges fokon talán hatásos, de mindenesetre nagyon gyarló elképzelés ez a mennyei perrendtartás. Nincs „örök boldogság”, vagy „örök kárhozat”, csak örök létezés van, mely több a boldogságnál és a szenvedésnél, az emberi fogalmaknál és kategóriáknál. Isten Jézust öröme és fájdalomra teremtette, ám ennek a legfőbb kinyilatkoztatásnak az értelméről egészen megfeledkezünk. Az egyház az ő általa teremtett „örök életben” szétválasztotta az élet összetevőit: az örömet és a fájdalmat, egyúttal megrögzítette, helyhez kötötte őket, a mennyországot illetve a poklot tette kizárólagos székhelyükké, – a földi élet duális alkatát rávetítette az örök életre. Isten ellen vétett az egyház, midőn a földi közigazgatás és büntető bíraskodás képét egyszerűen az égbe emelte, az isteni lét elvét pedig a földhöz ragadt emberi lét gyarló fogalmaival helyettesítette. Ismétlem, bizonyára időlegesen szükségszerű dolgot művelt, történelmi parancsot teljesített, és annál felelősebb e tan megrögzítéséért, és ezáltal Európa vallásos elmélyülésének a megakasztásáért.

Márk apostol írja: „Hatod nappal pedig ezután maga mellé vevé Jézus Pétert, Jakabot és Jánost, és felvivé csak őket egy nagy, magas hegyre fölfelé, és elváltozék öelőttük. És az ő ruhái fényesekké lőnek, igen fejérek, mint a hó, melyhez hasonló fejérséget e földön a ruhafestő nem csinálhat. És megjelenék nékik Illyés Mózeszel egybe, kik Jézusnak beszélének vala.” Jézus megjelenítette a reinkarnáció, a „színváltozás” tudat fölötti tényét, bizonyosságot tett a „fölfelé” haladó, egyre tökéletesebb szférába tartó reinkarnációról, az egyetlen valódi fejlődésről. Ám erről inkább hallgatott az egyház, sokkal nagyobb súlyt helyezett a külső csodákra, mert jól ismerte a tömeghatás természetét, s aki hatalmaskodik, mindig a leghatásosabb eszközökhöz nyúl. Az igazi, nagy, bensőséges jézusi misztériumokra szívesen borított fátylat az egyház, mert ezek a misztériumok egyre fokozódó belső hősiességre kötelezték volna a papságot, ám könnyebb és kellemesebb volt a hatalmaskodás. A mély jézusi tanokat különben, mint a *Biblia* is beismeri, Jézus közvetlen tanítványai is csak töredékesen értették, olykor egyenesen botránkoztatónak vélték. A jézusi hagyomány csonkán, töredékesen, helyenként emberi önkénytől zavartan jutott el hozzánk. A Biblia kritikája tehát mindenképpen jogosult és szükségszerű.

Ám az elmondottakból természetszerűen következik, hogy a kinyilatkoztatás, „míg ember van”, soha sincsen lezárva. Jézus tanítása elhangzott, cselekedetei megtörténtek az örökkévalóságban, jelen vannak, léteznek, szüntelenül lelkünk ajtaján kopogtatnak, – kinyilatkoztattak s ezért szakadatlanul befogadásra, egyre teljesebb megértésre, hitvallásra és meghirdetésre készítetnek. Többnyire pedig ma is olyanoknál találunk nyitott ajtóra, akik az élet utolsó, leprásai, megvetettjei. A jézusi mű ma és mindörökké benyomul a lelkekbe, de nem a hivatalosak kongó palotáiba, hanem az utolsók, a senkik egyszerű szobájába, a magányos szenvedők kamrácskájába, az isteni mértékkel szabott hősök lelkébe. Ha ezek szólnak, akiket a legegyszerűbb ihlet alkalmasnak talált arra, hogy szállást kérjen náluk, kinyilatkoztatás hangzik: Isten beszél. Isten szüntelenül teremti a világot, Jézus örökre jelen van az isteni méretű világtörténelemben, a kinyilatkoztatás soha meg nem szakad. Az ember és a földi lét gyarlósága bizonyosság, hogy az isteni mű még távolról sem készült el. Ám az egyház megmerevedett, nem Jézushoz, hanem a „barbárokat szelídítő” módszereihez maradt hű. Megtagadta az örök levés, a mindent és mindenkit átható, átlényegítő reinkarnáció törvényét, s mi lett az eredmény? Sikerült konzerválnia azt a barbárságot, melyet el akart törölni a Föld színéről.

Az egyház magatartásából szükségképpen következik, hogy merev istenfogalmat alkotott, mechanikus Istent, akinek lényét és működését pontosan körülírhatjuk. Merevvé balszamoszott, holt istenük eleinte fölötte alkalmas volt tömegműlet keltésére, és általa lelki hatalom gyakorlására, utóbb azonban szükségszerűen az ellenkező végletbe kergette a lelkeket: az ateizmusba. Az egyház megmerevített, holt istene az ateizmus melegágya. Az egyház vallási holtpontot rendszeresített, és ezáltal előkészítette a tagadás szellemeit. Magatartása másfajta tragikus következményekkel is járt. Európa szellemi fejlődése egyre inkább szembekerült az egyházzal, amely minden szellemi változásban veszedelmet szimatolt, s az egyetemes emberi élet belső megdermesztésére törekedett. A teremtő szellem sohasem állhat megmerevedett világgép szolgálatában, tehát szembe kellett fordulnia az egyházzal, az egyház pedig átokkal kísérte a tökéletesedő szellem minden szabadabb mozdulatát. A „hívők” az egyházra hallgattak, s így Európa lakosainak jelentékeny része elszakadt a teremtő szellemtől. A megmerevített, holt Isten és az ateizs egyívású reménytelensége hervasztotta Európa lelkét, és ezért elsősorban az egyház felelős.

A középkorban még tartott az elinduló kereszténység lendülete, az eredeti jézusi örökség még be-beszívárgott a vallási életbe, illetve a lelkeket, melyek helyel-közzel szabadon éghettek. De az egyház a lelki hatalmaskodás útjára lépett, s ez az út természetszerűen a hatalmi intézmény megmerevedéséhez, előregedéshez és biztos bukáshoz vezet. Az öregedő hatalmi képlet egyre többet tilt és tagad, egyre elviselhetetlenebb korlátok közé kényszeríti a belső erőket, míg a megsértett és ezért föllázadt életerők az egész korlátrendszer szét nem vetik. Így történt az egyházzal is, az újkorban kiközösítette azokat a szellemeket is, akikben tiszta vallásos tűz égett, s ezért egyre népesebb hadsorokat szervezett önmaga ellen, mint a hanyatló intézmények általában.

Jézus tanítása: isteni mérték. A kinyilatkoztatásnak sokféle hangszere volt immár a földön, ám Jézus Logosza a legfőbb megnyilatkozás, – Jézus az Isten fia és az ember fia, a földi és az égi karma legtökéletesebb egyensúlya, figyelmeztető, hogy bármilyen

nagyszerű vendég is érkezett lelkünkbe az ihlet szárnyán, alázatosak maradjunk, Jézus elsőszülöttségére emlékezzünk. Ez Jézus küldetésének legfőbb értelme, ám ki mondott inkább ellent ennek a jézusi küldetésnek, mint a papok gőgje, hivalkodása, avagy a pápa csalhatatlanságát hirdető dogma? Jézus hősiességét, az első keresztények önfeláldozását mi árulta el megdöbentőbben, mint a papok és a pápák magatartása. A pápákból politikus lett. Mikor a hősi ellenállás még emberibb fordulatot adhatott volna Európa történetének, miért nem követelte az egyház papjaitól hősi magatartást? Tudta, hogy a polgári jólét kedvesebb nekik, mint a golgotai út? De ha így van, akkor minő hitellel hirdetik az örök élet tanát? Ne áltassuk magunkat! Lelki csődtömegről van szó, s ez ránehezedik Európa lelkére; a történelemnek valamit kezdenie kell ezzel a csődtömeggel, s az egyházra még sohasem tapasztalt megrázkódtatások következnek, a protestantizmus csak szelíd rendülés volt ezekhez képest.

1945. szeptember 18.

Ha a szellemi életünket figyelem, aggódva látom, hogy többnyire még a jobbak sem látják a döntő kérdést, s nem képesek észlelni a pillanatnyi izgalmak gőzétől, a ma párájától. Nem érzik, hogy a magyarságnak a végső dolgok felé is néznie kell, ha nem akar nyomtalanul eltűnni. Nem tudják, hogy közeleg a perc, a belső villámfény pillanata, midőn az isteni távlat felvillan, és elválík, hogy csakugyan a balladai ütem, a belső száguldás népe vagyunk-e, a „nagy puszta” szabad, tágas méreteinek a hordozói, avagy csupán délibábkergetők?

Ismét az idők teljessége következik számunkra. A kereszténység válságának ki kell robbannia, a válság már alig közömbösíthető, minden jel a történelmi kereszténység túléltségéről beszél. Az egyház – fejlődése első korszakában – megcsinálta a szintézist a klasszikus pogány kultúrával, – Dantét még Vergilius kalauzolta –, akkor még nem tagadta meg a vallásos fejlődés örök módszertanát, mely azt parancsolja, hogy a vallásnak egyre szintetikusabbá kell növekednie, ez a szintetizáló törekvés vezérel az „egy nyáj, egy pásztor” isteni igénye felé. Ám az egyház szintetizáló készsége nagyon korán megakadt, élete megmerevedett, az újkor szellemi kibontakozásával szemben már az értetlen tagadás konok álláspontjára helyezkedett, belső tartalma, kellő szellemi táplálkozás híján, egyre zsugorodott, és a színpompás külsőségek egyre kevésbé fedték be ezt. A protestantizmus észrevette ezt a válságot, s puritánabb de szűkebb világot teremtett, ezért volt félmunka; nehéz dolog lelki szűküléssel lelki forradalmat csinálni. Íme: protestálok nemcsak a katolicizmussal szemben, hanem a protestantizmussal szemben is, mindkettőnél ősbib és egyetemesebb igazságok nevében, – Jézus nevében a történelmi kereszténységgel szemben. Csak igazságokat ismerek, az igazságért pedig vállalunk kell mindent, azt is, hogy esetleg két tűz közé szorulunk.

1945. szeptember 19.

Eszteendő óta nyugtalanít ez a feladat, – a negyvenedik év betöltése után váltam alkalmassá igazán észlelésre és vállalásra. A negyvenedik év táján döntő változás történik az

ember életérzésében. Eddig a földi értelmű élet volt túlsúlyban benne, most azonban már érzi, hogy egyre közelebb ballag a halálhoz. Ennek a tudata azután minden belső mozdulatában benne van, inkább az örökléthez mér mindent, mint a futó napokhoz. Így tértem a vallásbölcselet vidékére. A vallás az igazi, ősi mivoltában az öröklét emberi mértékkel elérhető legtökéletesebb élménye, az öröklét tudomásul vétele, az egyetemes létezés ízének a megismerése. A bölcselet csakis ebből a legelsődlegesebb és legmagasabb rendű élményből indulhat útnak. Az európai bölcselet általában másodlagos, sőt másodrangú, vagy egyenesen töredék jellegű emberi tevékenységekből, töredék emberségből indult útnak, – eredményei méltók voltak az elindulásához. Az újkor bölcseleti egyirányú lelki-szellemi tevékenységből, vagy egyenesen a lelki életük töredékeiből építettek rendszert; az újkor társadalmi elméletei ugyanúgy egyetlen ablakból vagy szellőztető nyílásból pislogtak a világra, ezért késett nemcsak a megoldás, hanem még a megnyugvás is.

A vallásbölcseletnek nincsen köze a teológiához. Az európai teológia alapja a dogmatika, ez a jellegzetesen korlátolt európai vallásos termék. A dogmával az ember elébe vág az Istennek, a maga képére és hasonlatosságára formálja az Istent, előírja Isten szándékait és cselekedeteit. A dogma kezdetleges emberi spekuláció eredménye. Az egyetemes létezés nem dogmák értelmében, hanem Isten szándékai szerint történik. A vallás feladata, hogy az embert Isten szándékainak a közelébe emelje, Isten szándékaival önkéntes együttműködésre bírja, az isteni terv együttérző társává tegye. A vallás azt akarja, hogy a világot az isteni terv természetes és szükségszerű valóságának lássuk, tehát az emberi ráció gyakorlatias korlátjai közül törekedjünk az isteni gondolkodás megértésének tágas szabadsága felé, felesszük magunkban mennél tökéletesebbé a megértés és a megértés döntő képességeit.

A történelmi kereszténység azonban inkább dogmarendszer épített az öncélú emberi okoskodás ingatag alapjára, és a dogmarendszer kalodájába próbálta kényszeríteni az emberi életet. Csakis végeérhetetlen lelki válság következhetett ebből. Szóltunk a szenvedés etikájáról, mely a tudat fölötti létezés világa felé vezérel, tisztít, nevel, edz, képességekkel ruház fel, hogy Isten szándékait tudomásul vehessük, velük együttérezhessünk, együttműködhessünk. Az etika a lélek ilyen kivirulása, aki etikai magaslatra emelkedik, annak nincsen szüksége felekezetre és szertartásra, mert az egész élete szertartássá nemesedik. Aki eléri az etikai fokot, szabad kereszténnyé válik, Isten gyermekévé, az isteni szándék munkatársává, beavatottá. Ám, hogy idáig érjen, a legtöbb embernek kalauzra van szüksége; ilyen kalauzok volnának a papok, a papoknak kellene megindítaniuk a hívőben az etikai magaslatra vezérlő folyamatot. A papoknak kellene tétova emberből önálló, felszabadult hívőt nevelniük, azonban nem mindig ezt az etikai elvet követik, a hősi egyszerűség és a befelé forduló alázat életformáját, az isteni szabadság felé vezérlést.

Jézus a lélek döntő hatalmát hirdette, az egyház olykor az érdekei alá rendelte a lelket. Ahol előtérbe nyomult az egyházi érdek, a papság anyagi sorsa, politikai és közéleti szerepe, ott megakasztotta Európa vallásos továbbvirágzását. Ennek ma már nincsen létjogosultsága.

A papság ősi formáját az apostol közelítette meg. A fiatal, hősi protestantizmus prédikátorai ugyancsak az apostoli hagyományt kezdték folytatni, ám nemsokára visszazökentek a papi tisztviselőségbe. Így érkezünk oda, hogy Európa vallásos újjászületésének

egyik akadályát a papságban kell szemlélnünk. A papság immár „Krisztus királyt” csinált az „ember fiából”, így született meg a túlvilági feudális, abszolutisztikus monarchia; így vonult be ez az államforma, miután e földi téreken kimúlt, az egekbe, – ezáltal nyert a papi hatalomra épülő vallásos közigazgatás végső szentesítést. A „Krisztus király” a Názáreti hagyományának csupán torzképe, egyúttal a történelmi kereszténység válságának kiáltó bizonyítéka. A történelmi egyház annyira eltért Jézus tanításától, hogy Jézus igaz követői kénytelenek elfordulni a történelmi egyháztól. Sokan szembekerültek és szembekerülnek még az egyházzal, de a döntő küzdelmet azok vívják majd meg, akik Jézus tiszta igazságainak nevében fordulnak a jézusi mű megváltoztatói ellen.

Az egyház hosszú ideig nem engedte, hogy a hívő közvetlenül a *Bibliához*, a jézusi hagyatékhoz nyúljanak. Meg is volt az oka erre, érezte, hogy a hívő és Jézus találkozásából forradalomnak kell kirobbannia az egyházzal szemben. Midőn a hívő mégis közvetlen érintkezésbe jutott az *Újszövetséggel*, elsősorban a földi térek életét akarta rendezni a jézusi tan alapján, félreértette a jézusi tan jelentőségét, és gyakorlati értelmet tulajdonított neki, Isten országából politikai alakulatot próbált formálni. Forradalmát gyorsan elnyomták, és ettől kezdve a szociális forradalom eszméje merőben emberi tervvé töppedt, és az utóbbi tévedés még veszesebb, mint az előbbi. Ám a végső megoldásban mégis a jézusi szellemnek kell győznie, de a győzelem eszköze csakis a hívők megsokasodása lehet. Mindenekelőtt egy lelki-szellemi forradalom esedékes, ez a forradalom a jövő távlata, a forradalom kezdete pedig a *Szentírás* kritikája lesz.

Az *Újszövetség* is hosszú folyamat műve, s távolról sem Jézus tanításainak teljes és hiteles foglalata, inkább tanúság: miként tükröződött a jézusi mű a kortársak és az utánuk következő nemzedékek lelkében. *Márk könyve* a szemtanú hitelével rendelkező mű, mit sem mond Jézus származásáról, néki csak az elkészült Jézus a fontos, a „Mester”, szót sem szól Jézus ifjúságáról; nem tartotta fontosnak az „előéletét”, vagy még nem készült el a legenda? Talán botrányosnak vélte bővebb tárgyalását? Mindegy, Márk mindenesetre a lényegre tört: az elkészült Jézus napjainak megörökítésére fordította minden erejét.

Az egyház Mátéval kezdi az *Újszövetséget*, Máté pedig hódol a történelmi divatnak: közli Jézus teljes származási tábláját, részletes születési legendáját, a hímes palástot, melyet a valóságtól rettegő utókor szőtt a valódi misztérium takargatása céljából. Lukács ugyan csak pazar bőséggel meséli a születés legendáját, – János, a legátszellemltebb mély ihletével, már a jövő zenéjét hallatja: a nemzés spirituális tényezőire utal, Jézus nemzésének metafizikai egyedülvalóságát húzza alá, olyan kozmikus-spirituális erők szerepét sejteti, melynek jelentőségét és jellegét csak a távoli jövő érti majd meg igazán. Márk hallgat, János a teljes valóság felé tapint, az egyház pedig kitart a mesterkélt, az erőszakos legenda mellett.

A nemzés távolról sem csak fizikai cselekedet, ám spirituális jellegét és tényezőit még alig kutattuk. Jézus fogantatásában a spirituális tényező, az isteni szándék „túlsága” jelentkezett, a fogantatottat a még soha ilyen mértékben be nem fogadott isteni elem tette Isten fiává. Mindez távolról sem ellenkezik a fogantatás természetes tényével, nélküle, a legfőbb emberi elragadtatás nélkül, el sem képzelhető, de ugyanakkor föléje is növekszik. Istenibb és igazabb magyarázat ez, mint az egyház legendája.

A legenda egyik legérdekesebb megörökítője a *Protevangelium Jacobi* című apokrif a II. század közepe tájáról, bár szerzője azt állítja, hogy még Jézus gyermekkorában írta. A mű jelenleg olvasható szövege nyilván különböző időkből származó forrásokból keletkezett. Érdekességét az adja, hogy a tények leírása és a legenda szinte egymásnak ellentmondva futnak benne. Máriát József bukott nőnek véli, Mária védekezik, a maga misztériumának igazát vallja: – Él az én Uram, Istenem, hogy nem tudom, honnét van. – Átveszi szerepét a legenda: Józsefnek megjelenik álmában az Úr angyala, és felvilágosítja. Nos, a legenda itt még a valóság felé tapogatózik: azt érezteti, hogy a misztérium miként nyűgözte le Józsefet. De ugyancsak lenyűgözte-e? Az apokrif elmondja, hogy József ezután is szégyellte helyzetét, a betlehemi úton pedig Máriát előveszik a szülési fájdalmak: – Vegyél le az állatról, mert a magzat nyom, kikíváncozik. – Levette hát az állatról, s azt mondta neki: – Hová vezesselek, és hol rejtsem el a te gyalázatodat, hiszen pusztá ez a hely. – Az élet arca ez, s az élet beszéde. Ne áltassuk magunkat, Jézus botrány közepette lépett e világba, botrányok kísérték, s még holtteste sem menekült meg a botránytól. De a tiszta, igaz misztérium jelentkezhetik-e másként abban a világban? Hozzátehetem: jelentkezhetik-e másként a mi világunkban? A misztérium, melynek fénye erősebb volt, semhogy József szeme bírta volna? De értette-e Mária a maga misztériumát, az emberfölötti élményt, mely elragadta? Talán inkább csak érezte. A „napkeleti bölcsék”, a mágusok jelentkezése érv a tudatfölötti vidékről, üzenet egy magasabb szférából, hitelesítés a misztériumnak. Természetesen, ne tévesszen meg minket, hogy mindezt a kor a maga módján cselekszi, s nem a mi lélektani módszerünkkel, – a két módszer lényegében ugyanazt hirdeti: a jézusi fogantatás misztériumát, az isteni beavatkozás tényét. Az egyház csak abban téved, hogy a misztériumot, amely ellenállhatatlan erővel hömpölygött be az életbe, az élet törvényei ellen magyarázza. Kezdetleges dialektikát alkalmaz, és legendái jelentékeny részét ugyancsak ez a kezdetleges dialektika jellemzi.

1945. szeptember 20.

Isteni sugallat nélkül emberi kultúrát nem lehet teremteni, legfeljebb démonit: bizonytalan, átmeneti, diszharmonikus lelkek civódó, szadista, idegbeteg és végül is örületbe hajló világát. Az ember tökéletesedése végső fokán az égi és a földi karma egyensúlya. A démon: az egyensúlyvesztés megvertje, örök lázadó, félrevert szív, mérgektől mart velő. Európa mája a démonok martaléka, démoni lények uralják, az európai kultúra pedig maga is démonikussá fajult, vagy pedig gyöngé és gyáva volt, hogy a démonokkal fölvegye a harcot.

Az egyház pedig prédikált olyan „igazságokról”, amelyeket teljesen maga sem hitt, vagy legalább is maga sem vett komolyan, hősi magatartás helyett Pilátusként mosta a kezét, nem indított „keresztes hadjáratot” a démonizmus ellen a megnőtt lélek fegyverével. Az egyház „vallástalan” lett, ezért világtörténelmi erőt hívott ki maga ellen. Egyelőre Európa jelentős részén az ún. vallásos élet felszámolása folyik, s úgy látszik, Európa régi, külsőségekbe tokozódott vallásos életének el kell tűnnie, hogy a szó igazi értelmében még egyszer vallásos lehessen.

Úgy vélem, immár késő a reformálás, a tatarozás, – a menekvés útja: vissza a valóságos élet gyökérzetéhez. A visszatérés következményei talán sorsdöntők lesznek, talán megsemmisítik a vallásos élet és gyakorlat mai formáit; az egyház közéleti uralmának, a papi „foglalkozás” kényelmének és előjogainak az órai bizonynyal megszámláltattak. *Mene, Tekel, Ufarsin.*² Nem látjátok az ítélet lángoló betűit?

Rábredtek-e, hogy nemcsak fizikai léte, hanem spirituális lénye, belső valósága is van minden létezőnek? Az igazi dimenzió pedig a metafizikai dimenzió. Míg ezt nem valljuk és vállaljuk, az emberi kultúra új korszakáról hiába fecsegünk.

1945. szeptember 22.

Életünk mennyiségi tényezői szigorúan megszabottak, a minőségi fejlődésnek, a belső bővülésnek a lehetősége azonban határtalan. Ezt a jó hírt hozta Jézus. Hiába „fejlődünk” és spekulálunk, az élet mennyiségi viszonyait nem változtathatjuk meg, amit nyerünk a réven, elveszítjük a vámon. Mégis az élet mennyiségi javaiért és reménykedéseieért ég, tülekszik, spekulál és lázong az ember. Ez a lázongás az újkor legnagyobb emberi tévedése. A „mennyiségi világbkép”! Látszólag a technikai túltengés sokat lendített sorsunkon, egyre szélesíti a mennyiségi világbkép határait, de arról nem beszélünk, hogy az ugyancsak fejlett romboló eszközei időnként mekkora pusztítást visznek véghez. Nem is szólva arról, hogy a technikai fejlettség mitől fosztotta meg az embert. Elég, ha csak arra utalunk, hogy teljesen elszakította a természettől, homunkulusszá, a technikai berendezkedés függvényévé alacsonyította, érkeink gazdag életét elhervasztotta, testünket petyhüdtté és tehetetlenné sorvasztotta, s emellett sok mindent adott.

A földi létre ítélt ember nem nyerhet „többet”, csak különbet: mélyebb életérzést, magasabb szférába ívelő sorsot. A középkori ember még tudta ezt, az újkori ember azonban lassan elfeledte, beleveszett a mennyiségi hódítás ámokfutásába, nem veszi észre, hogy a mérlegnek mindenképpen egyensúlyba kell térnie. Ezért látszik menthetetlennek az újkori ember, s reménytelennek a Nyugat élete. Vétke: vészes egyoldalúsága, – külső életét az öncélú civilizáció, belső életét az öncélú racionalizmus uralja, látóhatárát pedig lezárják a mennyiségi világbkép kulisszái. A történelem mindig megbillen, tragikus földrengések következnek, ha az egész ember helyett egyoldalúságba torzult homunkulusz jelenik meg a színpadon. A világtörténelem egyensúlya az egész ember jelenvalóságán, az egész emberség virágzásán nyugszik. Ez a földi lét elsőrangú törvénye, a modern Európa azonban éppen ezt a törvényt tagadta meg, és eljegyezte magát a zűrzavarral.

Kibontakozás? Mindaddig hiú remény, míg vissza nem térünk a létezés alaptörvényeinek a hitvallásához, míg a vallásos élmény újjászületése be nem következik. Míg

² „Mene, Mene, Tekel, Ufarsin.” Négy arámi szó, amelyet így fordíthatunk: „megszámláltattál, megszámláltattál, megmérettél és könnyűnek találtattál”. Ez a titokzatos írás jelent meg hírtelen annak a csarnoknak a falán, amelyben Belszár király nagy tivornját rendezett, amelyben a templomi szent edényekből ittak (Dániel 5).

a technika egyre tolaakodóbb morájával szemben nem menekülünk a belső csendbe. Míg a meditáció vissza nem nyeri természetes jussát és szerepét. Míg a spirituális erők szerepét kényelemből és külső kényszernek hódolva tagadjuk. Míg ez így tart, addig Európa-szerte valóban „nincs remény”.

Csengeri védekezők 1970. május 15.

BARKÓ SZABOLCS Minden nap egy ünnepnap

A jeles napok szerepe Máriássy László háborús naplójának tükrében

I. A naplóíró Máriássy László életéről

Vitéz márkus- és batizfalvi Máriássy László 1888. július 10-én látta meg a napvilágot Rimaszombaton. Édesanyja Farkas Erzsébet, édesapja márkus- és batizfalvi Máriássy László, aki földbirtokos, s egyben árvaszéki ülnök is volt. A család vallása református. Hadnaggyá 1909-ben avatták a Ludovika Akadémián, s tényleges katonai szolgálatát 1909 augusztusában kezdte meg a magyar király 5. honvédhuszár ezredben. Az I. világháború idején főhadnagyi rangja¹ volt, az ezred Nyíregyházán fekvő második osztályában szolgált a 6. lovasszázad első szakaszparancsnokaként. Ezredével harcolt a galíciai fronton.

A Bruszilov-offenzívát követő harcokban 1916. július 6-án a teljes 5. honvédhuszár ezred fogságba esett. Máriássy százados 1919. októberében szabadult az orosz fogságból. 1918. augusztus elsején századosá avatták. A fogságból szabadulva megszakította a katonai szolgálatát. 1924 és 1926 között Borsod-Gömör és Kishont vármegye széktartója volt. 1921. június 4-én megnősült, felsőlehotai és lehotai Abaffy Erzsébetet vette feleségül, két gyermekük született: László 1922-ben, Éva 1923-ban. 1926-ban századosi rangban újra állományba lépett. Ezt követően őrnagyként szolgált az 1. huszárezredben. 1934-től lótenyésztési eladóként dolgozott Egerben. 1937. március 26-án

A házamban

¹ Máriássy László I. világháborús naplója a család feljánlásának köszönhetően került a nyíregyházi Jósa András Múzeum gyűjteményébe 2009-ben. A kéziratos feljegyzések rendelkezésemre bocsátását és a szakmai iránymutatást köszönöm Bene János igazgató úrnak. Amennyiben az eredeti írásmódnak nem volt értelmet megkülönböztető szerepe, a Máriássy Lászlótól vett idézetekben a mai helyesírás szabályaihoz igazodok. A korabeli rendfokozatokról bővebben: SZIJJ JOLÁN (főszerk.): Magyarország az első világháborúban: lexikon A – Zs. Budapest, 2000. Petit Real, 784–785.

a kormányzó parancsára Magyar Királyi Koronaőri pozícióba került mint a koronaőrség parancsnoka. Egészen 1942. november 1-jéig töltötte be ezt a tisztséget, 1943-ban nyugállományba helyezték, viszont 1944 tavaszáig huszár ezredesként dolgozott a Honvédelmi Minisztériumban.

1946-ban Zsámbokra költözött feleségével, földméréseken dolgozott figuránsként és sertéspásztori munkából élt, illetve az Angliában élő lánya támogatta őket, a későbbiekben egy kis telken gazdálkodott. 1955-ben feleségével elhagyta Magyarországot, s Angliába költözött. 86 éves korában, 1974. február 22-én hunyt el Londonban.²

Dolgozatomban Máriássy László naplója alapján azt kívánom bemutatni, hogy miként történt az ünnepek megtartása a frontvonalban az I. világháború első két évében.

II. Az ünnep definíciója és tipizálása

Az ünnepek több szempontból különböznek az átlagos hétköznapoktól, sőt, egyenesen kiszakítják az ünneplőt a megszokott napi rutinból. „Az ünnep mindig az eredet idejében játszódik, és éppen az eredet-időnek ez az újbóli fellelése okozza, hogy az ember másként viselkedik az ünnepek alatt, mint azok előtt vagy azok után.”³ Az ünnep fontossága tehát éppen ebben rejlik, kilépni a jelenvaló lineáris időből, s egyben belépni az örök idő távlatába.⁴

Ezenkívül esszenciális tényező még a különleges napoknak az időtagoló szerepe, hiszen: „Az ünnepek struktúráját és ritmusa kölcsönöznek az időfolyamnak, megteremtve az időnek azt az általános rendjét, amelyben a mindennapok elnyerhetik méltó helyüket.”⁵ Így különülhet el a szent és a profán egymástól a napok jelentőségét tekintve a naptári év által adott időfolyamon belül.

Akármilyen élethelyzetben van az ember, ezek a jeles napok szerves részeit képezik életének, ezáltal a megemlékezés, megünneplés alapvető jelentőséggel bír. Erénye ezeknek több dologban ragadható meg, említhetnénk többek közt az egyén identitásának kialakításában játszott szerepét, vagy a kollektívaterepítés pozitívumát, amely embereket, különböző méretű embercsoportokat köt össze. Éppen emiatt érdemes vizsgálat tárgyává tenni a háborús frontok ünnepeit, illetve azt megfigyelni, hogy milyen ünneplési szokások voltak érvényben ezekben az embert próbáló időkben a katonák körében.

Az ünnepek időbeli természetét megfigyelve állíthatjuk, hogy a legtöbb esetben periodicitás áll fent, tehát az ünnepek előre kiszámítható módon ismétlődnek.⁶ A naplóíró

² Az életrajz összeállításához az alábbi forrásokat használtam fel: BENE JÁNOS: Stojanow. A kassai 5. honvédhuszár ezred (nyíregyházi) II. osztályának tűzkeresztje 1914. augusztus 15-én. A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyvei LVI. 2014. 283.; BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar, 1938–1945. Budapest, 2006. Heraldika, 179.

³ ELIADE MIRCEA: A szent és a profán. Budapest, 2014. Helikon Kiadó, 61.

⁴ KOTICS JÓZSEF: Ünnep és rítus napjainkban. Debreceni Disputa, Debrecen, 2006. 4. sz. 4.

⁵ ASSMANN, JAN: A kulturális emlékezet. Budapest, 2013. Atlantisz Könyvkiadó, 59.

⁶ KAPITÁNY ÁGNES – KAPITÁNY GÁBOR: Az ünnep mint emlékezés az emlékezés mint ünnep. Jelkép, 2012, 1–4. Interneten elérhető: http://communicatio.hu/jelkep/2012/1_4/kapitany_agnes_kapitany_gabor.htm (letöltés: 2018.10.21. 15:02) [KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR, 2012.]

Máriássy például két karácsonyt tölt el a fronton, ez is izgalmas alapot kínál az összehasonlításra.

A temporalitásnak viszont van egy másik vetülete, amely szerint az ünnep nem csak ciklikusan ismétlődő, hanem egyben lineáris is. Ez a mindenkori jelen ünneplését köti össze a múlt és a jövő idősíkjával, így teremtve kontinuitást. Az ünnep e hármas időbeli természete egy múltbeli eseményről való emlékezésen alapszik, a jelenben ennek megerősítése és megújítása. S mindez egyben a neves alkalom jövőbeli továbbélését is szem előtt tartja.⁷

Többféle csoportosítás érvényes az ünnepekre, az egyik differenciálás alapja a nyilvánosság mértéke. Ez alapján léteznek nyilvános ünnepek, amelyek egy adott kultúrán vagy nemzetben belül mindenkinek szólnak, erre releváns példa a húsvét és a karácsony. A másik típus pedig a szűkebb körökben megült napok, mint például a névnapok és születésnapok.

Egy másik felosztás szerint beszélhetünk keresztény kultúrkörhöz kapcsolódó ünnepekről (például az előbb említett karácsony és húsvét), személyekhez fűződő jeles napokról (névnap és születésnap), illetve egyéb kategóriába tartozó ünnepi eseményekről, mint a különféle hobbikról, szabadidős tevékenységekről. Máriássy huszárszázados esetében ilyen elfoglaltság volt a vadászat.

Természetesen további csoportosítási lehetőségek még előfordulhatnak, a lényeg viszont, hogy lássuk az ünnepek komplexitását, amely nem csak ezen a téren jelentős, hanem az időbeliségét, szerepét és hatását tekintve egyaránt.

III. A fronton megélt ünnepek szignifikáns vonásai

Az ünnepekhez gyakran kapcsolódnak hagyományok, szokások, amelyek normális helyzetben nem változnak hosszú éveken keresztül. Ezzel szemben, ha az egyén élethelyzete gyökeres megváltozik, akkor az adott körülményekhez igazodva a jeles napok megemlékezései más mederbe terelődnek. Máriássy László és katonatársai életében a nagy változást az I. világháború pusztító mindennapjai jelentették, amelyeket beékelődve egy-egy ünnep szakított meg. Ennél a pontnál vetődik fel a kérdés, vajon mennyiben különbözik a megszokott ünneplésektől a kint megélt?

Első karácsonyáról így ír az emlékező huszártiszt: „Szomorú karácsony esténk volt. Parancs szerint figyelmeztetnünk kellett a legénységet, fokozott éberségre, mert a muszka állítólag támadással akarja karácsony esténket megzavarni. [...] Késő este volt, mire őreinket felállítottuk, és az erdő szélén földre terített pokrócainkra letelepedtünk. Ott töltöttük a karácsonyestét. Milyen karácsony volt ez! Eleven karácsonyfák között, ahol a gyertyagyújtás elmaradt, mert még gyufát sem szabad gyújtani, olyan közel van a muszka. Az ünnepi vacsora egy darab szalonnából állott, ami egyben az ünnepi ebéd is volt.

⁷ Uo.

Muzsikát hozzá a muszka adott, mert a távolból világító Jaslóból⁸ ide hangzik az orosz katonazene hangja. Mindnyájan hallgattunk. Haza, az otthoni karácsonyra gondolt mindenki. Szomorú! Ez az első karácsony, amit nem az én drágáim között töltök el. Elképzelem hogyan telt el otthon a szenteste. Szegények, nekik tán még rosszabbul, mint nekem. Szegény jó szüleim mindig arra gondoltak, hogy hogyan töltöm el én a karácsonyt? Szinte látom Apuskámat, amint szomorúan töprengve rám gondol, Mamuskámat amint könnyes szemmel gondolja el az én karácsonyomat. Látom testvéreimet, amint elterelni akarják szüleim gondolatát, de belsejükben ők is szomorú karácsonyunkra gondolnak. Egyedüli fénysugár a kis unoka, Béluka, aki petyegésével legalább pillanatokra elfelejti, hogy az idei karácsony nem a szeretet ünnepe. Milyen más volt a tavalyi karácsony! Fenyőfa alatt, sáros földön fekvé virrasztottam. Nem jött szememre álom, egyre haza gondoltam. Hallottam az őrségváltásokat, a legközelebbi őr kimért egyhangú lépteit, de az álom reggelig kerülte szemeimet.”⁹

Lysoform reklám

reim. Mi egy sonkát, 3 üveg pezsgőt, teát, süteményt, cukrot, hal és főzelékkonzervet, otkolont,¹¹ lizoformot¹² meg karácsonyfadísz kaptunk. [...] Egy kis karácsonyfát csinál-

A sorokból kitűnik a honvágy érzése és a szerettei hiánya. Az otthonitól merőben eltérő körülményhez kellett alkalmazkodniuk. Sok eszköz nem is állt rendelkezésükre, hogy méltóan ünnepelhessenek. A Jaslóhoz közeli táborhelyen felállított karácsonyfájuk is szegényes volt, amelyről a naplóban így olvashatunk: „Egy élő kis fenyőfát akasztottak tele ronggyal, papírral, üres konzervdobozzal és még két gyertyacsutkát is kerítették rá. Ez volt a mi karácsonyfánk! Mikor a kis fát néztem hazagondoltam. Most mennek a templomba Apuska meg Mamuska, hogy értem imádkozzanak.”¹⁰

A második karácsony a tárgyakat, a kellékeket és az élelmet tekintve már elviselhetőbbnek bizonyult. „Késő este az ajándékokat hozó szekér is megérkezett. Dohányt, pipát, cigarettát, szipkát, bicskát, erszényt, szappant, füstölt húst, kolbászt, rumot és más apróságot kaptak embe-

⁸ Jasło (lengyelül), Jassel (németül) egy mai dél-kelet lengyel területen fekvő város.

⁹ MÁRKUS- és BATIZFALVI MÁRIÁSSY LÁSZLÓ: Háborús naplóm I–II. Nyíregyháza, A Magyar Huszár Alapítvány Irattára, 196–197. [MÁRKUS- és BATIZFALVI MÁRIÁSSY]

¹⁰ Uo., 197.

¹¹ Otkolon, azaz kölni víz. „A francia Eau de Cologne (‘kölni víz’) átvétele az eredeti [ódkolon] kiejtés alapján. Az elnevezés alapja a német Köln városban a XVII. század óta készített kiváló illatszer.” Vö. TÓTFALUSI ISTVÁN, Szó-tár-lar: szótárak és lexikonok, Magyar etimológiai nagyszótár, Budapest, Arcanum Adatbázis, 2001. Interneten elérhető: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-zotar-F14D3/o-o-F33F0/otkolon-F34D8/> (letöltés: 2018.10.24. 20:56)

¹² Lysoform fertőtlenítőszer. A folyékony kálsizappan és a formaldehid vizes oldata. Vö. S. NAGY ANIKÓ: Tudja ön már, hogy mi a Lysoform? A Hadtörténeti Múzeum Értesítője, 2011. 12. sz. 147–152.

tunk, ami bizony nagyon is hadi fa, hiszen a színes rongyokon és papírokon kívül, csak 5 gyertya, pár cigaretta és tábori lap van rajta.”¹³ A katonák praktikus ajándékokat kaptak, ételt, italt, fertőtlenítőszeret. A fertőtlenítő szerepet betöltő illatos kölnivíz ezen felül kö-zérzetjavító ajándék is.

Azt gondolhatnánk, hogy a jobb tárgyi feltételek, a változatosabb élelmiszerek elvi-selhetőbbé tették az ünnep által felerősített negatív érzelmi állapotot, de ez koránt sincs így. „Mégis úgy meg voltunk hatva mind a négyen, hogy egész este ki sem nyitottuk a szánkat. Hazagondoltunk! Bizony szomorú ez, hogy ezt az estét is távol kell tölteni az én jó szüleimtől és testvéreimtől. Annyira szomorú, hogy inkább nem is írok róla.”¹⁴ Az utolsó mondat elhallgatása sokat mondó, hiszen nincsenek szavak, amelyek a bennük dülő érzéseket pontosan kifejezhetnék.

A jeles események kapcsán, amint ezt a karácsony példáján láthattuk, az otthoni szo-kások és hagyományok nem idézhetőek meg teljességgel. Az ünneplők hiányérzetét még inkább fokozhatta azoknak a kellékeknek a hiánya, amely jelképe az adott ünnepnek, mert ezeknek a napoknak „fontos, csaknem mindig jelenlévő sajátossága vizuális elkülö-nítése a hétköznapoktól.”¹⁵ Ezekhez hozzátartozik az ünnepi öltözéktől kezdve a különfé-le szimbólumok használata, mint például karácsonykor a szoba közepén felállított díszes karácsonyfa. Ez pedig átvezet az ünnep sajátos térhasználatához is, amely az emlékezést hivatott még fokozottabban elősegíteni.

Az életükért és hazájukért küzdő katonák napjai szinte egybeolvadtak. Emellett a nyugtalan háborús körülmények közepette nem volt lehetőségük hangolódni, kellően előkészülni az ünnepre. Pedig ez fontos tényező lenne abban az esetben, ha elmélyülten, teljességgel akarja valaki megélni ezeket a különleges napokat az évben.

Az 1916. évi húsvét már jobb hangulatban telt a katonák körében. „Délután nagy sportünnepet rendeztünk a Buli [Bernáth Laci] által épített „Toldi Miklós” stádiumon. Lövészosztályunkon kívül a szomszéd ezredek legénysége is részt vett a versenyeken. Meghívtam az egész hadosztály tisztikarát is, kik közül a hadosztályparancsnoktól kezd-ve nagyon sokan el is jöttek. Főrendező Buli volt, aki a változatos programot is összeál-lította. Volt itt minden, akadályfutás 12 akadállyal, gránátdobás, kötélhúzás, birkózás, ének, zsákba futás, tojás- és lepényevés és sok más mulatságos dolog. Muzsikát Samu cigány bandája szolgáltatott, én meg felvételeket csináltam.”¹⁶ A sportversenyeken kívül jellemzően tartottak még táncversenyeket, díjugrató versenyeket is, amelyek a hangu-latoldásban játszottak nagy szerepet, ez utóbbit Máriássy százados nyerte meg szeretett lova, Spión jóvoltából.

A bajtársiasság érzése, a szép gesztusok értéke még inkább fokozódott az ünnepek alkalmával, ezt olvashatjuk az oroszok emberséges cselekedete kapcsán, amelyet a magyar

¹³ I. m., 314.

¹⁴ Uo.

¹⁵ KAPITÁNY ÁGNES–KAPITÁNY GÁBOR, 2012.

¹⁶ MÁRKUS- ÉS BATIZFALVI MÁRIÁSSY, 331–332.

katonák szintén viszonztak. „Húsvét tiszteletére egy pár muszi is átsétált a 9. ezredhez, ahol jót tartották aztán szabadon engedték őket. Mi pedig egy szalonnával, kenyérrrel és borral telt kosarat tettünk ki a muszkaállás elé. Viszonzásul a muzsik, tábori őrsünk elé kosarat tettek, amiben fehér kalács, sonka és báránycomb volt.”¹⁷

Nem egyedüli eset, amely Máriássyékkel történt. A nagy ünnepeket gyakran kísérte hallgatólagos fegyverszünet, ilyenkor a szembenálló felek megálltak a háború hevében, és meglátták az embert az ellenségben. Gyakran ajándékozták meg egymást étellel, tárggyakkal, sokat beszélgettek, játszottak, vagy tartottak tánci bemutatókat. Ezt támasztja alá Pintér István huszárőrnagy 1916-os húsvétjára való visszaemlékezése, közel 11 év távlatából. „A pompás étkezés befejezése után általános dolgokról folyik a szó. Kintről művészi harmonikajáték hallatszik. Megemlítem, hogy milyen szépen játszanak ezen az elég primitív hangszeren. Szó jön a nemzeti dalokról és táncokról. Az egyik tüzérszázados elbeszéli, hogy járt Magyarországon, látta a mi temperamentumos, szép nemzeti táncunkat, a csárdást. Hallott szép bánatos nótákat, könnyed víg népies énekeket s kérdi, hogy láttam-e én az ő nemzeti táncukat, hallottam-e az ő szép, bús nótáikat? Ráfelelem: igen. [...] S az alezredes intézkedésére pár perc múlva a fedezék előtti nagy téren 50 donkozókpár egy félórán keresztül oly bámulatos táncot lejtett, amilyenről annak, aki nem látta, fogalma sem lehet.”¹⁸ A békés időszak hossza frontszakaszonként eltérő lehetett, a lelki feltöltődést követően viszont a nehézséggel kellett számolni, hogy nem térnek vissza a katonák a lövészárkaikba. A magasabb rangú vezetők éppen ezért megtiltották a későbbi kapcsolattartást az ellenséggel.¹⁹

A fontos névnapok és születésnapok szintén lényeges szerepet játszottak a katonák szolgálati ideje alatt. Erzsébet névnap alkalmával Máriássy László szeretett édesanyjára gondolt, róla emlékezett meg.²⁰ Saját névnapját pedig kisebb lakomával ünnepelte társai körében, amely szokás volt a fronton.²¹

Az egyéb kategóriájú ünnepek sorába illik bele a vadászok körében kiemelt fontosságú Szent Hubertus nap²² november 3-án. Ez meghatározó volt Máriássy számára is, a múltbeli emlékeit és saját jelenbeli helyzetét fanyar humorral tárgyalja. „Ilyenkor tartottuk a legszebb lovas ünnepet a hubertusi lovaglást és utána a vadászversenyt. Szép magyar földön, árkon, bokron át vágattunk, a rókát úzó kopófalka nyomába. [...] Egy szép árok láttára nem bírtam lovas vágyamnak ellent állni, hogy legalább egy hubertusi ugrást ne tegyek. Derék jó sárgám nyihogva röppent át az árkon, és legalább egy pillanatra elfelejtette velem, hogy most mi vagyunk az üldözött vadak.”²³

¹⁷ I. m., 332.

¹⁸ RADÁK LAJOS: A m. kir. debreceni 2-ik honvédhuszárezred története 1869–1918. Budapest, 1939, 203–204.

¹⁹ TARJÁN M. TAMÁS, 1914. december 25. Karácsony a fronton. Interneten elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1914_december_25_karacsony_a_fronton/ (letöltés: 2018.10.25. 13:48)

²⁰ I. m., 145.

²¹ I. m., 369.

²² Szent Hubertus többek közt a vadászok védőszentje, akinek ünnepét november 3-án tartják. Vö. DIÓS ISTVÁN (főszerk.): Magyar katolikus lexikon V. kötet. Budapest, 2000. Szent István Társulat, 89.

²³ MÁRKUS- ÉS BATIZFALVI MÁRIÁSSY LÁSZLÓ, 130.

IV. Áttekintő gondolatok

Az ünnep természeténél fogva a boldogság és öröm megélésének színtere. Azonban tapinthatóan érezhető, hogy az ünnepek diverzitása ellenére se éltek meg felszabadultan, egyben boldogan ezeket a napokat a fronton szolgáló katonák. A két mondat megállapítása között a feszültség egyértelmű. Ünnep-e az ünnep ilyen körülmények között? S ha igen, akkor milyen jelentőséggel bír a harcoló katonák körében?

Tudták, észben tartották a bergsoni szubjektív idő, élményidő fogságában élő, hol felgyorsuló, hol elviselhetetlenül lelassuló események ellenére is ezeket a különös jelentőségű napokat, és lehetőségükhöz mérten meg is emlékeztek. Az viszont triviális, hogy szeretteik hiányában és a háború sodrában teljességgel megélni nem tudták ezeket az alkalmakat. Egy távolban lévő családtag esetében a személyes jelenlét és az együttlét érzése nem valósulhat meg egy ünnepnapon. A szerettek személyes felköszöntése, éltetése, a közös emlékezés aktusa nem jöhet létre a távolságból adódóan. A távolság kettős értelmében is akadály volt a méltó ünnepnek. Egyrészt útjában állt a megemlékezésnek a földrajzi distancia, másrészt pedig az otthoniak és a frontvonalban lévők élethelyzete közötti távolság, amely különböző lelkiállapotot eredményez a felekben. Az ünnep lényéből fakadó egymásra hangoltság és odafigyelés gesztusa ezáltal nem valósulhat meg teljességében, csak apró jelei lehetnek, mint például az otthoniak ajándékküldése a fronton szolgáló szeretteknek, rokonoknak.

Egy a sok összeomlott ház közül... 1970. május

HAMAR PÉTER
A történelmi film

Kísérlet egy labilis esztétikai fogalom meghatározására

Történelmi dráma, történelmi regény, történelmi film. Az irodalom- illetve a filmesztétika közkeletű fogalmai ezek; széltében-hosszában használják mindegyiket a közbeszédtől kezdve a publicisztikán át a tudományos szakirodalomig. Ez a gyakorlat azt a logikus következtetést sugallja, hogy egyértelmű, tisztázott fogalmakról van szó. Mindhárom lexikonok, szakirányú fogalomtárak terminus technikusként definiálják, és az a benyomásunk támad, hogy konszenzus jött létre körülöttük. A három, jelzője miatt tartalmi rokonságot feltételező szintagma pedig azt sejteti, hogy viszonyukat az édestestvériség, vagy legalábbis a szoros rokonsági kötelék viszonyai jellemzik. Nyilvánvalóan tipológiai jellegű fogalmakról van szó, és ez rendszerszerű megközelítésük lehetőségét is feltételezi. Ám az ellentmondásnélküliség látszatát keltő felszín alatt már rövid vizsgálódás alapján megválaszolatlan kérdések sora bukkan elő, illetve az analógián alapuló szoros rokonság feltételezése is kétségekhez vezet.

A *Világirodalmi Lexikon* többnyire releváns hivatkozási alapnak tekintett címszavai¹ a tartalmi jellemzők tekintetében koherens módon határozzák meg a történelmi regény és a történelmi dráma fogalmát (bár utalnak rá, hogy más vélemények és álláspontok is léteznek), de a genus proximum kérdésében a szerzők nem jutnak egyetértésre. A fölrendelő fogalmat hol típusnak, hol műfajnak, hol műformának nevezik. A *Film- és médiafogalmak kisszótára* a történelmi filmet „nagy múltú műfaj”-ként határozza meg,² de hozzáteszi, hogy alműfajok csatlakoznak hozzá.

Külön kell választanunk az említett fogalmakkal kapcsolatosan a tipológiai kérdéseket a tartalmiaktól, még ha szoros összefüggésben állnak is egymással, és előre kell bocsátanunk, hogy az utóbbi a fontosabb, mert érvényes körülhatárolásuk hiányában a rendszerbe sorolás ellehetetlenül, ahogy ezt a jelenlegi állapotok igazolják is.

Ugyanakkor már az is kérdés, szükség van-e egyáltalán valamiféle tipológiai rendszer kialakítására. Nem elég-e, ha a közös jellemzők alapján elkülönítjük az alkotások egy-egy

¹ Történelmi dráma, történelmi regény. In: *Világirodalmi Lexikon*, 15. Főszerk. SZERDAHELYI ISTVÁN. Budapest, 1993. Akadémiai Kiadó, 699–701., 703–707.

² *Film-és médiafogalmak kisszótára*. Szerk. HARTAI LÁSZLÓ. Budapest, 2002. Korona Kiadó, 174–175.

csoportját, és nevet adunk ezeknek? A kétségek és fenntartások részletes kifejtésére Benedetto Croce-től Hans Magnus Enzensbergerig sok példát találunk a tudomány világában, és abban biztosak lehetünk, hogy ezen a téren olyan biztonságos és pontos rendszert, mint amilyent a természettudományok körében kialakítottak, soha nem lehet létrehozni. De az esztétikai irodalomban előfordul sokféle tipológiai szakszó, mint például a típus, a válfaj, a műnem (műfajcsoport), a műforma, a műfaj, az alfaj, a szubzsáner és mások azt látszanak igazolni, hogy mégiscsak létezik egy elég széles körben tapasztalható igény valamiféle rendszer létrehozására. A közmegegyezés egyébként abban a tekintetben hiányzik leginkább, hogy a felsoroltak milyen lépcsőzetes rendet képviselnek. A tudományos életben a *nem* (genus) általában szélesebb körű terminus, mint a *faj* (species). De a többi hogyan illeszkedik egy lehetséges rendszerbe?

A konszenzusra jutott gyakorlat szerint a drámairodalmat mint halmazt a rendszerezés egyik szempontja alapján felosztják történelmi és társadalmi drámára. (A lila borítós Németh László-sorozatban például eszerint sorolták külön-külön kötetbe az író színpadi munkáit.) A két részhalmaz kölcsönösen kizárja egymást. Hasonlót tapasztalunk a történelmi regény esetében is: a társadalmi regényt az előző pandanjaként kezelik. Ami az egyik részhalmazba tartozik, nem sorolható be a másikba.

De mi a helyzet a történelmi filmmel? Ennek ugyanis nincs ellentett fogalma. Társadalmi film – ilyen szakszó nem bukkan elő sehol. Ez pedig ellentmond az édestestvériség feltételezésének. Vajon miért nincs a történelmi film fogalmának pandanja?

A kérdésre a lehetséges választ a rendszertani megközelítés kínálja. A „történelmi” illetve „társadalmi” jelzővel körülhatárolt halmaz a regény esetében egyetlen műfaj, a dráma esetében egyetlen, jól lokalizálható, jól áttekinthető műnem. A film viszont rendkívül tág, részleteiben szerteágazó autonóm művészet, ezért esetében a jelző és a jelzett szó jelentéstartományának határai jelentős mértékben eltávolodnak egymástól, és a másik oldal, a nem-történelmi, egyetlen jelzővel összefoglalva információtartalmában jelentéktelenné válna.

Bár a történelmi film fogalmát minden kommunikációs szinten használják, és említése többnyire oly módon történik, mintha tartalma és terjedelme tisztázott, széleskörűen elfogadott volna, de ahogy az alábbiak tükrözni fogják, ez koránt sincs így. A történelmi regény és a történelmi dráma fogalmának rendkívül gazdag a tudományos irodalma, ennek ellenére azok körül is maradtak tisztázatlan kérdések, de mégiscsak konszenzus-közelieknek tekinthetők. A történelmi film fogalmának horizontális vizsgálata során azonban még az a határvonal sem rajzolódik ki élesen, ami a nem-történelmitől elválasztja. Leegyszerűsítve a helyzetet: a történelmi film fogalmának a gyakorlatban történő következtelen használata miatt jellemzőinek elfogadott kritériumrendszere nem jött létre.

Az utóbbi időben nemcsak a közönségigény, hanem a kultúrpolitikai törekvések is ráirányították a figyelmet a történelmi film ügyére, bár természetesen nem esztétikai-rendszertani okokból, hanem a szórakoztatás és a nemzeti önismeret szempontjait előtérbe helyezve, és a gyakorlati megvalósítás lehetőségeit keresve. A médiaérdeklődés azonban a figyelmet az elméleti kérdések felé is fordíthatja.

Többnyire azzal szembesülhetünk ezen a térfélen, hogy a megnyilatkozók a történelmi filmet műfajként aposztrofálják. Hamvay Péter újságíró a *HVG*-ben – explicit módon műfajnak nevezve a történelmi filmet – azt állítja, hogy „Várkonyi Zoltán nagy költségvetésű filmjei óta valóban nem készültek hasonlóan jól sikerült történelmi darabok.”³ Minősítő megjegyzésével szemben egyetlen, konkrét ellenpéldát mégiscsak említünk meg! Eszerint a számos fórumon megméretett *Saul fia* (Nemes Jeles László) vagy nem jól sikerült, vagy nem történelmi film. Harmadik lehetőségként az dereng, hogy a cikk szerzője számára a történelmi film fogalma csak valami leszűkített jelentésben érvényes.

Azt mondják, ha a csapos közbeszól, annak a kocsmaközönség nem szokott jelentőséget tulajdonítani, ám figyelemre méltó módon egy vérprofi, Pálfi György filmrendező is hasonló, beszűkített értelmezéssel él, amikor egy interjúbán a következőt nyilatkozza: „Értem, hogy van igény a történelmi filmekre, azaz kosztümös vagy történelmi korban játszódó alkotásokra.”⁴ Mintha az említett két kritérium alapján meg lehetne határozni a történelmi film fogalmát. Az elsőnek, a kosztümös jellegnek a viszonylagosságát G. B. Shaw a *Szent Johanna* című drámájában már komikum tárgyává tette. Idézzük a „történelmi színmű” (a szerző műfaji minősítése) *Utójátékát!* Ez a dauphinből királlyá lett VII. Károly 1456-os álma, amelyben megjelennek sorra az 1429-es megégetetési procedúra szereplői, és váratlanul még valaki:

„(Hirtelen megjelenik előttünk, a jobboldalukon, egy papos külsejű úr, zsakettben, cilinderben, az 1920-as évek divatja szerint öltözve. Valamennyien rámerednek.

Aztán egyszerre tör ki belőlük a visszafojtott nevetés.)

AZ ÚR. Min mulatnak ennyire, uraim?

WARWICK. Fogadja őszinte szerencsekívánataimat, kérem, hogy sikerült feltalálnia ezt a nevetséges öltözetet.

AZ ÚR. Nem értem, hogy mit akar ezzel mondani. Maguk vannak mindnyájan jelmezben; én rendes ruhát viselek.

DUNOIS. Minden ruha jelmez, nem igaz? Kivéve a pucér bőrünket.”⁵

A másik említett paraméter, a történelmi kor is félreértésre alkalmas megközelítés. Vajon melyik kor nem történelmi? Ha elfogadnánk azt a feltételezést, hogy vannak történelmi korok, amelyek közé értelemszerűen beékelődnének történelminek nem nevezhető szakaszok, akkor lényegében a történelem folytonosságát vonnánk kétségbe. És még akkor is bizonytalan támponthoz jutnánk, ha helyett a történelmi esemény fogalmát használnánk, mert ezzel meg igen könnyű visszaélni. Íme egy példa: „A Jobbik a 2006-os utcai eseményekben született nagy párttá, és én értem azokat, akiknek ez sokkal több, mint tör-

³ HAMVAY PÉTER: Régi idők mozija. *Heti Világgazdaság*, 2018. november 29., 12–14.

⁴ LEGÁT TIBOR: „Azt írja, hogy pusztuljon”. Interjú Pálfi Györggyel, *Heti Világgazdaság*, 2018. december 20., 102.

⁵ G. B. SHAW: *Szent Johanna*. Budapest, 1960. Szépirodalmi Könyvkiadó, 182.

ténelmi esemény”⁶ – nyilatkozta Mirkóczki Ádám, a párt szóvivője. Eltekintve a mondat képzavarától, aligha akad a közvetlen érdekelteken kívül, aki elfogadná az érvelést.

Kár lenne tagadni a Pálfi György által említett két követelmény érvényességét, de nyilvánvaló, hogy ezek bár szükségesek, de nem elégséges feltételek a történelmi film fogalmának meghatározásához. Részint leszűkítik a fogalom terjedelmének határait, részint pedig bizonytalanságban hagynak jó néhány, történelminek vélhető film e körbe sorolhatóságának kérdésében.

1979-ben a *Filmkultúra* szerkesztősége vitát kezdeményezett e témában a történet-tudomány jeles képviselői és néhány kitűnő filmrendező részvételével.⁷ Annál messzebb azóta sem jutott a filmtudomány, mint ami ezen az eszmecserén elhangzott, holott itt is a legtöbb kérdésben inkább a nézetazonosság hiánya volt a jellemző. Az álláspontok többnyire csak közelítettek egymáshoz.

A bizonytalanság már az elnevezéssel kapcsolatban megnyilvánult. A vita felvezetéseként Zöldi László „*ügynevezett történelmi film*”-ről beszélt, Kovács András „*történelmi jellegű film*”-ről, Glatz Ferenc „*történelmi tárgyú film*”-ről tett említést, Lackó Miklós pedig így közelítette meg az elnevezést: „Azt a fogalmat, hogy történelmi film, kétségesnek tartom. Mert az igazán történelmi film a kalandfilm, erről pedig, gondolom, nem itt kellene beszélni. *Történelmies film* – ez már valami egészen más, nevezhetném parabolafilmnek is.” Berend T. Iván kétségeinek hangsúlyozása mellett felhívta a figyelmet egy fontos szempontra: „Annak ellenére, hogy a történelmi filmet én is sok vonatkozásban idézőjelbe teszem, mégis azt hiszem, beszélnünk kell a „*a történelembe visszanyúló film*” kategóriájáról. Még akkor is, ha nem lehet határt szabni, mikor fejeződik be a történelem, mikor kezdődik a jelen.” (Valamennyi kiemelés – H. P.)

A vitában Gábor Pál álláspontja tűnt a leghatározottabbnak és a leginkább konstruktívna: „Elfogadható hát a történelmi film? Miért ne volna az? Ha valaki jobbat tud ennél, ám legyen. Azt mindenesetre tudomásul kell venni, hogy a spektrum rendkívül széles, sokféle történelmi film létezik.”

Jelenet az 1959-es *Ben-Hurból*

⁶ NAGY GERGELY MIKLÓS: „Van egy magasabb cél”. Interjú Mirkóczki Ádámmal. *Magyar Narancs*, 2019. 1–2. sz. 9.

⁷ A kortárs magyar film és a történelem. Vitavezető: Zöldi László, *Filmkultúra*, 1979. 6. sz. 5–20.

Zöldi Lászlónak az a kérdése azonban, „mi voltaképpen a történelmi film”, megválaszolatlan maradt. A résztvevők végül még abban sem tudtak közös nevezőre jutni, hogy Rózsa Jánosnak a kuruckort idéző, bár történelmi fordulatot, felgyorsuló történelmi időt nem ábrázoló korrajza, *A trombitás* e kategóriába tartozik-e.

Meglepő, hogy néha egészen szélsőséges álláspontok kerülnek szembe egymással. Fentebb már szó esett Lackó Miklós történész *leszűkítő jellegű* véleményéről („az igazán történelmi film a kalandfilm”), s ezzel – mint láthattuk – nincs egyedül. Ám eszerint történelmi film a *Ben-Hur* (W. Wyler), de nem az a *Hideg napok* (Kovács András), történelmi film a *Királylány a feleségem* (Christian-Jacque), de a *Hamu és gyémánt* (A. Wajda) nem.

Létezik egy másik, a fogalmat *parttalanná tágító* nézet is, amelyet Rózsa János filmrendező képviselt az említett vitában. Így érvelt: „Én minden filmet történelminek tartok, mert húsz év múlva az is történelmi lesz, amit ma csinálunk. Javasolom, fogjuk fel úgy, hogy minden olyan film, amely igaz tudósítást ad egy korról [...], az természetesen történelmi film. Vagy azzá válik.” Ha ezt a

Királylány a feleségem (Balra Gérard Philipe)

felvetést komolyan vesszük, azt kell gondolnunk, hogy a *Sodrásban* (Gaál István) ma már történelmi film, az *Ernellék Farkaséknál* (Hajdú Szabolcs) pedig húsz év múlva az lesz.

Az ellentmondásos példák azt igazolják, hogy az ilyen megalapozatlan, végiggondolatlan vélemények nem vezetnek semmiféle megoldáshoz, csak a zavart konzerválják. A patthelyzetből való továbblépés számára mindenekelőtt újabb szempontokat kell keresnünk. Néhány, a filmtudomány körén kívül eső tézis például a tágabb horizontú áttekintés lehetőségét ígéri. Ezek segítségével talán esély nyílik az eddigieknél biztonságosabb fogalom-meghatározásra, s ennek nyomán a tipológiai rendszer felvázolására.

A történelmi jelleget hordozó kódok érvényesülése a játékfilmekben

Ilyen tájékozódási pontként szolgálhat Józsa Péter művészet-szemantikai megállapítása: „Az esztétikai szövegeket kódok nyalábjai alkotják, amelyek egymásba fonódva, egymásra szuperponálódva, egymást feltételezve több dimenzióban vannak jelen a műben: az elbeszélés jellegének kódja, a stílus kódja, az ideológiai kód, a korszak kódja, a történelmi pillanat kódja, a szerző személyes kódja, stb.”⁸

A kódok előfordulása az egyes művekben nagyfokú változékonyságot mutat. Van, amelyik az egyik műben előfordul, a másikban nem; s van, amelyik előfordul ugyan, de

⁸ JÓZSA PÉTER: Jelentéstani problémák a társadalmi kommunikáció elméletén. In: Uő.: Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez: tanulmányok. Budapest, 1979. Népművelési Propaganda Iroda, 32.

nem meghatározó módon. Ha ki lehet választani azokat a kódokat (a fenti példásor természetesen erősen hiányos!), amelyek uralkodó jelenléte nélkül nem beszélhetünk történelmi filmről, bizonyosan közelebb kerülünk a célhoz. *A korszak kódja* és a *történelmi pillanat kódja* minden bizonnyal nélkülözhetetlen a továbblépéshez.

A történelmi film – az eddigiekből is érzékelhetően – gyűjtőfogalom, jellegében különböző, néha jelentősen eltérő alkotások együttes megnevezésére szolgál. Ezért nyilvánvaló, hogy műfaj-fogalomnak nem tekinthető, hanem ennél magasabb lépcsőként értelmezhető rendszertani egység. De minden egyes, a körébe tartozó filmben természetesen fellelhetjük a *műfaji kódokat*, ám a vizsgálódásnak ebben a horizontális metszetében ezeknek nincs relevanciája. Erre majd a vertikális szemléletű vizsgálódás során tesznek szert.

A *korszak kódja* olyan jel, amely jellemző módon dokumentálja a műben az adott periódust. Lester *A három testőr*ében a barokk korra jellemző alonge-paróka nyilván ezt a szerepet tölti be, viszont Polanski *A vámpírok bálja* című filmjében ugyanez nem tekinthető korjelző rekvizitumnak. Megnehezítik az értelmezést a szándékolt anakronizmusok is. A *Szegénylegényeknek* (Jancsó Miklós) az 1869–1872-es évekre lokalizálható cselekményében csendőregyenruhás szereplők fordulnak elő, holott ez az intézmény Magyarországon csak 1882-ben kezdte meg tevékenységét. Itt viszont nyilván nem az alkotók hiányos történelmi ismeretei, hanem a történelmi tanulságok tágabb érvényűvé tételére irányuló szándék indokolta szerepeltetésüket. Ezek a példák annak igazolására szolgálnak, hogy egy kort reprezentáló jel nem automatikusan válik a korszak kódjává.

Jelenet a *Szegénylegények*ből

A *történelmi pillanat kódjának* felismerése már jóval problematikusabb, még akkor is, ha a kifejezésben a „pillanat” fogalmát metaforaként kezelve tágabb időintervallumban gondolkodunk. Kérdés, hogy ez a „pillanat” milyen mértékben tágítható anélkül, hogy relevanciáját veszítené.

A *Hamu és gyémánt* például napra pontosan meghatározza a történés idejét azzal, hogy a főhős az utcai hangszórókból megtudja, Keitel tábornok aláírta a megadásról, a fegyverletételről szóló nyilatkozatot. De a történelmi pillanat fogalmán általában valami fordulatot, gyűjtőpontot értünk a történelmi események menetében, viszont ez a leszűkítés a történelmi filmek körében többnyire

Hamu és gyémánt. (Jobbra Zbigniew Cybulski)

nem szerencsés. A *trombitás* esetében alapos történelmi tájékozottsággal kell rendelkeznie annak, aki a film immanens információját alapján akarja meghatározni a cselekmény idejét; a nem magyar néző számára pedig ez szinte megoldhatatlan feladat. Ebben a filmben a történelem mint folyamat van jelen, és a korábbi események (Tokaji Ferenc 1697-es felkelésének bukása) következtében kialakuló, eltorzuló magatartásmódok ábrázolása válik fontossá. Csak az a kérdés, hogy a filmben nem ábrázolt okot vagy az okozatot tekintjük-e az adott esetben meghatározónak.

Werktató. (A kép jobb szélén Rózsa János rendező.)

tesz történelmivé egy filmet. Láthatóan a korszak kódjainak és a történelmi pillanat még tágabb értelemben vett kódjainak együttes jelenléte sem nyújt erre garanciát. Ha ezek súlya a film egészében nem meghatározó, akkor a történelmi jelleg háttérbe szorul. Az

Csala Károly, a film egyik kritikusja úgy látja, hogy „Rózsa Jánosnak és Kardos Istvánnak [utóbbi a forgatókönyv társszerzője – H. P.] a szorosabban vett történelemről ebben a filmben voltaképpen nincs mondanivalója. A történelem itt az ő számukra csupán *közeg*, amelyben a mai érvényű erkölcsi konfliktusok lejátszhatók.”⁹

Vizsgálódásunk szempontjából itt az a kíméletlen tanulság adódik, hogy egy a múltban, akár a régmúltban játszódó cselekmény önmagában nem

⁹ CSALA KÁROLY: A történelem pedagógiája, Filmkultúra, 1979. 2. sz. 23–24.

említett két kritérium csak egy harmadikkal, a *történetiség kódjával* kiegészülve biztosítja a besorolhatóságot.

A *történetiség kódja* sajátos jel (pontosabban jelek együtthatása), amely megragadható a részletmozzanatokban, de fontosabb, hogy áthatja a filmtextúra teljességét. Ez maga a történelmi tények és összefüggések alapján megidézett korszellem, amely tematizálja a cselekményt, meghatározza a film atmoszféráját. Ennek folyamatos jelenléte nélkül a tartalmi konstrukció veszítené el történelmi jellegét.

Ha a történelmi válsághelyzet nem hangsúlyozódna folyamatosan Keleti Márton történelmi vígjátékában, *A tizedes meg a többiekben*, a filmet uraló helyzetkomikum hatástalanná válna. A történelmi kalandfilmben, például *A halál 50 órájában* (K. Annakin) a második világháborús alapkönfliktus végig uralja a filmet, és erre rétegződik rá a részletkonfliktusból (az üzemanyagiány) fakadó többletfeszültség, kölcsönösen generálva egymást.

A fentiek értelmében történelmi film-e Jancsó Mikós *Még kér a népe?* A történelmi pillanat kódját hiába keressük itt, mert nem egyedi, konkrét történelmi esemény ábrázolódik benne, hanem a magyar agrárszocialista mozgalmak természetét megvilágítva a XIX. századból a XX-ba átlépő, igen hosszú korszak értelmezésére vállalkoztak az alkotók. A film anakronizmusai, amelyek megnyilatkoznak zenei anyagában, szövegbetéteiben, stilizációjának uralkodó módjában, nehezen értelmezhetők a korszak kódjaként. A két faktor végül is nincs negligálva, de érvényesülésük csak nagy áttételek révén valósul meg. Ugyanakkor a történetiség kódja, amely súlyában meghaladja a másik két, történelmi jelleget teremtő, korhitelesítő jelapparátust, áthatja, uralja a film egészét. Az áttekintés tárgyát képező korszak paraszti világába vezető történetfilozófiai megközelítés, a népforradalom elvetelésének vizsgálata a történelmi filmek sorában kivételessé teszi a *Még kér a népet*.

„Véleményem szerint ebben a filmben is, mint Jancsó valamennyi filmjében – írja Józsa Péter 1972-ben – a magyar történelem problémáiról, a magyar progresszió sorsáról a[z 18]48 utáni nemzeti fejlődés tragédiáiról van szó.”¹⁰

A múlttá váló jelen és a jelenben utánképzett múlt viszonya

A történelmi film fogalma – ahogy arról már szó esett – a történelmi regény analógiájára formálódott. Az áthallások nem önkényes módon mentek végbe. Az irodalomesztétika régi és új eredményei – mutatis mutandis – segítséget nyújthatnak vizsgálatunk tárgyának labilis lábakon nyugvó (illetve nem nyugvó) meghatározásában. Akceptálható szempontok mérlegelésének lehetőségét kínálja Bényei Péter rendkívül figyelemre méltó tanulmánya a történelmi regényről.¹¹

¹⁰ JÓZSA PÉTER: A vallásos népforradalom anatómiája. In: Uő.: Esztétikai alkotások társadalmi hatása, Budapest, 1976. Népművelési Propaganda Iroda, 74.

¹¹ BÉNYEI PÉTER: A történelmi regény műfajkonstituáló tényezőinek meghatározási kísérlete. In.: Studia litteraria iuvenium, redigunt: I. Bitskey et L. Imre. Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézete, Debrecen, 1999, 55–89. [Bényei, 1999]

Rózsa János vetette fel az emlékezetes Filmkultúra-vitában, hogy egy jelenben játszódó, tehát az elkészítés idejének társadalmi viszonyait ábrázoló filmet, ha valós képet ad a maga koráról, egy bizonyos idő eltelte után, kvázi automatikusan, történelmi filmnek kell tekinteni. Az említett irodalomtörténész értelmezése a történelmi regénnyel kapcsolatban az ilyen lehetőséget kizárja, és érvelése a filmre vetítve is több mint megfontolandó.

Bényei joggal hangsúlyozza, hogy „a történelmi regények teremtett valósága a történelmi múlt »utánképzése« révén jöhet létre”,¹² azaz a szerző viszonylagos szabadsággal teremt múltképet, s alapvető célja „az általa konstruált múlt *esztétikai funkcióba helyezése*”.¹³ Az ábrázolt múlt tehát nem történelmi tény, hanem értelmezett múlt, és hogy a múlt értelmezhető legyen, mindenképp el kell távolodni tőle. Ez a megfontolás – ezt könnyű belátnunk – minden változtatás nélkül igaz a történelmi filmre is.

A történelmi filmben nem a történelem éppíglétének ábrázolása a cél, hanem valamely esztétikailag megformált, az adott szerzői cél érdekében kialakított múltkép megteremtése. Az utánképzett múlt ott sem azonos a történettudomány által kialakított múltképpel, és nem azonos az ábrázolás jelenének világával sem. Távolságot tart mindkét irányban. „[J] elentéses feszültségbe hozza – mondja Bényei a történelmi regényről – a befogadás vagy a megírás evidenciáit az utánképzett múlt működő entitásaival.”¹⁴

Ezért nem lesz soha történelmi film például Fábri Zoltán 1956-ban bemutatott *Körhintájából*, amely hitelesen ábrázolja ugyan az 1950-es évek közepének paraszti világát, benne az akár történelminek számítható termelőszövetkezeti viszonyokat, de az értelmező távlat híján megmarad a jelen idejű konzekvenciák foglatának, ami persze nem von le semmit művészi értékéből, de maga a film másfajta zsánerképlet alapján ítélni lehet meg.

Indokolt az a kérdés, amit Berend T. Iván vetett fel, hogy tudniillik időben milyen távolságra van szükség ahhoz, hogy az utánképzett múlt a történelmi jelzővel megjelölhető legyen. Am ezt a távolságot konkrét, pláne konstans adattal kifejezni aligha lehet. Annyira van szükség, amennyi az elfogultságtól, a szubjektivitástól, az érdekvezéreltségtől el tudja távolítani az alkotót, aki a múltat megidézi. Az utánképzett múltkép sem lesz objektív abban az értelemben, ahogy azt egy történész munkájától elvárjuk, de esztétikai eszközökkel megkonstruált világának művészi igazságáról meg kell tudnia győzni a befogadót.

A szükséges távlat hiányából fakadó eszmei zavar jellemzi például Keleti Márton 1959-ben bemutatott, az 1956-os forradalmi viszonyokat ábrázoló, történelminek szánt, de inkább a kor politikai céljait szolgáló, történelemhamisító filmjét, a *Tegnapot*. A korabeli kritikus így ír róla: „A filmbeli történetből ugyanazok a tanulságok vonhatók le, elméleti elemzés során, amelyek a történelem valóságos eseményeiből kiviláglottak: az, ami Magyarországon 1956 októberében végbement, fegyveres ellenforradalmi felkelés volt: egy *tudatos* felfegyverzett, ellenforradalmi kisebbséget *félrevezetett*, túlnyomórészt jószándékú tömeg követett...”¹⁵

¹² Az idézőjelbe tett fogalmat Kemény Zsigmond és Arany János vezette be az irodalmi diskurzusba.

¹³ BÉNYEI, 1999. 67.

¹⁴ Uo. 68.

¹⁵ MESTERHÁZI LAJOS: Tegnapp. Filmvilág, 1959. 4. sz. 3–4.

Ahogy az idézett szöveg bizonyítja, a fikciós cselekmény egyúttal alkotói állásfoglalást is jelent, ítéletet formál, de itt a jelen mond ítéletet a jelen felett, és ez a verdikt nem állta ki az idő próbáját, gyökeres ellentétben áll az utókor konszenzuson nyugvó álláspontjával. Az az idő, ami eltelt a valós események és a *Tegnapban* megjelenítettek között, kevésnek bizonyult, ezért a történet megmaradt átpolitizált, átideologizált jelennek, és nem helyeződtött történelmi dimenzióba.

A történelmi tények és a fikciós elemek viszonya a történelmi filmben

A módszertani szempontból modellnek tekinthető történelmi játékfilm az első kockájától az utolsóig fikció. (A leegyszerűsítés kedvéért tekintsünk el itt az ilyen filmekbe esetlegesen beépített dokumentum-felvételektől, mint amilyenekkel találkozhatunk például Mészáros Márta Nagy Imre-filmjében, *A temetetlen halottban!*) Távolságot tart a tényleges történelmi valóságtól, de kétségkívül felidézi azt, kisebb vagy nagyobb mértékben. Színészi megformálásban bemutathat történelmi személyiségeket, de azok még fiziognómiájukban is el fognak térni az eredeti alakoktól; készülhet úgynevezett eredeti helyszíneken, de ez legfeljebb a valóság illúzióját keltő látvány marad; ragaszkodhat a történettudományban feltárt valóságos eseményekhez, bár ez is csak a lényegét illetően, de nem a részletek tekintetében tükrözi a múltat. A nézői attitűd mindenkor ambivalens marad: az identifikációra való készség mellett a tudattalanban benne él, hogy virtuális valóság játszódik előtte.

Fikció és valóság viszonya a művészetben régóta téma a tudomány képviselői számára. Már G. E. Lessinget is foglalkoztatta a XVIII. század közepén, a történelmi drámáról elmélkedve: „...mennyire szabad a költőnek eltávolodnia a történelmi igazságtól. Mindenben, ami a jellemet nem érinti, amennyire csak akar. Csak a jellemek szentek előtte; ezeknek a kidomborítása, ezeknek a legjobb világításban való bemutatása csupán az, amit a sajátjából hozzá szabad tennie; a legkisebb lényeges változtatás megszüntetné az okot, amiért e neveket viselik, és nem másokat; és semmi sem visszatetszőbb, mint az, ha nem tudjuk okát adni valaminek.”¹⁶

Amit Lessing állít a *Hamburgi dramaturgiában*, azt visszaigazolva helyesli Lukács György *A történelmi regény és a történelmi dráma* című, sokat idézett tanulmányában: „Lessingnek teljesen igaza van, amikor egy történelmi dráma megítélésekor energikusan elutasítja, hogy a történelmi igazságra, vagy ennek hiányára hivatkozzanak.”¹⁷

Ha az idézetteket kiegészítjük Goethe és Hegel egybehangzó nézetével a „szükség szerű anakronizmusok”-ról, akkor előttünk áll fikció és valóság irodalmi alkotásokban fellelhető viszonyának elméleti alapzata, amelyet a korábban is említett analógia alapján a filmművészetre is érvényesnek gondolhatunk.

¹⁶ G. E. LESSING: Hamburgi dramaturgia. Huszonharmadik szám. In: Uő.: Válogatott esztétikai írásai. Ford. Timár Ilona. Budapest, 1982. Gondolat, 395.

¹⁷ LUKÁCS GYÖRGY: Történelmi regény és történelmi dráma. In: Uő.: Művészet és társadalom. Budapest, 1968. Gondolat Kiadó, 256.

Am a tágra szabott mozgástérben valahol mégiscsak kell lennie egy határnak, amelynek az átlépése már a történelminek szánt alkotás lényegének elvesztését eredményezi. Hol húzható meg ez a vonal?

Az egri vár ostromának ábrázolása szempontjából közömbös, hogy volt-e a támadók között egy Jumurdzsák nevű török, és a várvédők között egy Sárközi nevű magyar; vagy az, hogy hogyan működött a tüzeskerék, ha volt ott egyáltalán tüzeskerék, de az nem, hogy a viadal a végvári harcok idején, 1552-ben zajlott, Dobó István volt a várkapitány, és végül a vár magyar kézen maradt. Az 1848-as magyar forradalomról szólva közömbös, hogy Petőfi a *Nemzeti dal* március 13-án vagy 14-én írta; otthon-e vagy máshol; megírásakor Szendrey Júlia nemzeti főkötőt varrt-e vagy vacsorát készített, de az, hogy a költő március 15-én mondta el először a nyilvánosság előtt a verset, ami a további események katalizátora lett, a lényeg torzítása nélkül nem változtatható meg, nem hagyható ki, és nem bagatellizálható.

Van tehát egy *történelmi minimum*, amihez az alkotónak igazodnia kell! Tényekben, személyekben, időpontokban, eszmetörténeti vonatkozásokban. Ezek azok, amiket fontosabb történetiség kódjában körvonalaztunk. Az, hogy egy verifikált tény a művészi alkotás logikai rendjében ennek a történelmi minimumnak a része-e, esetenként vitatható ugyan, de a történelmi minimumot reprezentáló vonatkozások nélkül az alkotás megszűnik jogosulttá válni a történelmi jelzőre.

Lukács György az említett szöveghelyen azt is hangsúlyozza, hogy „a regény erősebben kötődik az egyes történelmi mozzanatokhoz, mint a dráma.” E tézis igazságtartalma is

Venczel Vera (Cecey Éva) és Kovács István (Bornemissza Gergely) az *Egri csillagokban*

könnyen belátható. A dráma intenzív totalitásából másfajta világgép rajzolódik ki, mint a regény extenzív építkezési módjából, részleteket feltáró ábrázolástechnikájából. Ez a különbségtétel fokozottan érvényes a filmi közlésmódra. Benne – a mozgókép mindent valóságossá tevő közvetlen tükrözésmódja miatt – a konkrétság még erőteljesebben, határozottabban érvényesül, mint a drámában vagy a regényben. A film hibásan ábrázolt történelmi közege gyorsabban lelepleződik, és a szükséges tények ábrázolásának hiányát előbb számon kérik rajta.

A *Világirodalmi Lexikon*ban nem találkozunk áltörténelmi dráma illetve áltörténelmi regény címszóval, a filmes irodalomban viszont néha előfordul ez a jelzős szerkezet, bár meglehetősen következetlenséggel értelmezve. Áltörténelmi film akkor jön létre, ha a fenti értelemben vett történelmi minimummal szembe mennek, átírják vagy megváltoztatják valamely konkrét céllal. Ez történt például a *Jud Süss* (V. Harlan) esetében, ahol az ideológiai cél játszott szerepet a történelemhamisításban, és ez történt a *Becstelen brigantykban* (Q. Tarantino), ahol a kalandfilmizalomkeltés szándéka miatt tértek el a nyilvánvaló történelmi tényektől.

*

Ha az ismertetett kritériumok alapján rajzoljuk meg a történelmi filmek körét, majd e körön kívülre tekintünk, akkor a játékfilmek egy másik, egy ennél jóval tágasabb tartományában tarthatunk szemlét. Itt azonban az a rendezőszándék, amelyet a történelmi film címszava alatt érvényesítettünk, kicsorbul, mert hasonló jellegű, rendező elvet jelentő, rendszerező fogalmat alig találunk. Akad ugyan néhány (pl. a pszichológiai film, a politikai film, a vallási film, stb.), de – még ha pontosan értelmezhetőek lennének is – szűk köröket fednének le. És mi legyen tipológiai szempontból azokkal a filmekkel, amelyek egyik körbe sem illeszthetők bele? Részhalmazokat képezni ugyanis csak a halmaz egészének függvényében lehet.

Summa summarum: a *történelmi film* fogalma minden kétséget kizáróan megjelöl egy entitást, de nem illeszthető be a játékfilm tipológiai rendszerébe. Leginkább *orientációs kategóriának* nevezhetjük, amely előszűrőként funkcionálhat a tipológiai rendszerezés számára. Túlságosan sokféle filmet ölel fel, és e sokféleség megközelítése számára támpontot nem ad, mert egy film szűkebb, csoportjellemző, azaz műfaji sajátosságairól nem árul el semmit. Mondhatjuk azt, hogy *A tizedes meg a többiek* történelmi film, ám ezzel csak egy hatalmas, és alapösszefüggéseiben rokon műveket felölelő halmaz részeként jelöltük meg, a történelmi vígjáték fogalmával viszont közelebb vittük tipológiai lényegéhez, és a nézői várakozást is jobban fel tudtuk kelteni iránta. Nem véletlen, hogy a történelmi film fogalmát így, minden szintagma-kiegészítő elem nélkül ritkán használják.

Minden kétséget kizáróan történelmi film C. T. Dreyer *Jeanne d'Arc szenvedései*, V. Fleming *Johanna d'Arc* és R. Bresson *Jeanne d'Arc pere* című filmje is. E rendezők ugyanazt a történettudomány által visszaigazolt, jól dokumentált sorsot választották témául, de mindhárom más-más megközelítésben, másfajta műfaji jegyek segítségével ábrázolja

főhőse személyiségét. Valamennyien ragaszkodnak a fontosabb kérdésekben a történelmi tényekhez, mégis három, markánsan különböző Johanna-képet kapunk. Dreyer az érzelmeivel viaskodó, halálával katarzist kiváltó tragikus hőst teremt. „Az egy napra sűrített cselekmény a görög tragédiák sűrítettségéhez hasonló egyszerűséggel, szigorúsággal pereg le előttünk” – írja a Baróti Dezső – B. Egey Klára szerzőpáros.¹⁸ Fleming melodramatikus elemekkel megtűzdelt epikus cselekményvezetésű történetben a népi hőst mutatja fel, Bresson pedig, szigorúan a perre koncentrálnak, Jeanne d’Arcban a szakrális alakot, a mártírt, a szentet állítja elénk. Három film – műfaji szempontból három, jól megkülönböztethető, műfaji képlet.

A sokféleség ellenére is van azonban esély a történelmi filmek tipológiai rendbe illesztésére. Egy korábbi tanulmányomban¹⁹ javasoltam, hogy a játékfilmeket egy vertikálisan képződő rendszer első lépcsőjében rendezzük négy fő csoportba, úgymint: intellektuális (gondolatvezérelt) filmek, érzelemvezérelt filmek, cselekményközpontú filmek, a drámai műnem konfliktustípusai szerint felépülő filmek. (Hogy ezeket műnemnek, típusnak vagy valami másnak nevezzük-e, másodlagos kérdés.) Megkockáztatom: e négy skatulya valamelyikébe bármelyik játékfilmet, következésképp bármelyik történelmi filmet is bele lehet helyezni, műfaji elnevezésüket pedig a „történelmi” mellé helyezett kiegészítő megjelöléssel a néző számára is egyértelművé lehet tenni.

Íme, mutatóban néhány példa!

A történetfilozófiai parabola (Jancsó Miklós: *Égi bárány*), a történelmi esszéfilm (Goddard: *Németország, két (új) nulla*); a történelmi románc (Mamoulian: *Krisztina királynő*), a történelmi idill (Marischka: *Sissy*); a történelmi kalandfilm (Várkonyi Zoltán: *Egri csillagok*), a történelmi politikrimi (Costa-Gavras: *Z, avagy egy politikai gyilkosság anatómiája*); a történelmi tragikomédia (Fábri Zoltán: *Hannibál tanár úr*), a történelmi tragédia (Wajda: *Hamu és gyémánt*).

Amit még végezetül hozzá kell tennünk: a játékfilmek körében éles műfaji határvonalakra, vitathatatlan minősítésekre ritkán számíthatunk.

¹⁸ Jeanne d’Arc szenvedései. In: *Filmek könyve*. Szerk. B. EGEY KLÁRA. Budapest, 1967. Magvető Könyvkiadó, 53.

¹⁹ HAMAR PÉTER: Tájékozódó lépések a filmműfajok világában. Szabolcs-szatmár-beregi Szemle, 2017. 4. sz. 88-96.

MARIK SÁNDOR **Az erdők világának tudósa**

Beszélgetés Bartha Dénessel, a Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kar intézetigazgató professzorával

Soproni dolgozószobájában beszélgettünk Bartha Dénes egyetemi tanárral, ám az első negyedórában több szó esett Nyíregyházáról és Selmecbányáról, mint találkozásunk színhelyéről vagy a munkájáról. Mert a professzor neve jól cseng Nyíregyházán is, ami egy generációval feljebb alapozódott meg: édesapja a város megbecsült pedagógusa, gyémántdiplomás tanár, évtizedekig a 107-es szakmunkásképző igazgatója volt, s mivel a 92. évében jár, kis túlzással azt mondhatjuk, mindenki ismeri. Beszélgetőtársam pedig nemcsak az érettségiig volt a város lakója, pályája elején munkája szintén ide kötötte, de a jelentős távolság ellenére ma is gyakori vendég a szülőföldön, a régi családi otthonban. Selmecbánya pedig nagy szerelem. A jóhírű erdészképző ugyanis száz éve a trianoni döntések következményeként onnan költözött Sopronba, ám itt is őrzi a régi hagyományokat. Olyannyira, hogy Bartha Dénes mai dolgozószobájának minden bútora

az egykori selmecbányai akadémiáról származik: eredeti az íróasztal, minden könyvszekrény és sok szakkönyv, az összes szék. Hallgatói nemcsak e történelmi miliőben vizsgáznak, hanem az első útjuk soproni egyetemi polgárokként professzorukkal együtt Selmecbányára vezet. Bartha Dénes egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a Soproni Egyetem Erdőmérnöki Karán a Növénytani és Természetvédelmi Intézet intézetigazgató professzora. Talán nem tévedek nagyot: ő az az ember, aki nem örömmel megy akácos úton, de az erdőt a fától mindig látja.

– *Gyönyörű hivatást választott: erdőmérnöknek tanult. Mégis az oktatás lett életének terepe. Miért váltott, csak nem a családi tradíciók miatt?*

– Messzebből indítanék: már az erdőmérnöki hivatást is az élet hozta, nem volt tudatos. Nem volt gyökeres a váltás sem, ma is a fákkal foglalkozom, csak másképpen, mintha erdészként az erdőt járnám, a fát vágnám. A nyíregyházi 5. számú iskolában matematika tagozatra jártam – ami természetes volt, hiszem szüleim matematika-fizika szakos tanárok –, és tanárom, Bársony Erzsike néni is sokat tett azért, hogy megszeressem a tantárgyat. Mégsem éreztem magamhoz olyan közel a számok világát, hogy egész életemet azzal töltssem, akár tanárként, akár matematikusként. Barátaimmal sokszor megváltottuk a világot, beszélgetve a jövőről. Egyik osztálytársam, Ilosvai László ültette el bennem az érdeklődést jövőm pályám iránt. Volt egy távoli rokona, erdőmérnök, róla festette föl azt a romantikus képet, ami általában megvan az emberekben az erdészhivatásról. A romantikus kép azonban nem igaz, ezt a gyakorlati tapasztalat mondatja velem, de akkor nagyon fogékonyan mutatkoztam, tetszett az erdők világa. Gimnáziumba, a híres Krúdyba már nem is matematika, hanem biológia tagozatra mentem. Utóbb bebizonyosodott, jó választás volt, értékes alapképzettséget adott. Remek tanáraink voltak: Juhász Mária biológiatanár, osztályfőnököm is, Vad Sándor kémia tanár, aki saját tantárgya tanítása közben az összefüggésekre is ráirányította a figyelmünket. Szívesen emlékszem Balogh Emil matematikatanárunkra, valamint Banner László igazgató úrra, aki az ország legjobb középiskolái közé kormányozta a Krúdyt. Az is szép volt a középiskolai években, hogy átjárhattunk a főiskolára, ahol az állattani, növénytani tanszéken nyitottan fogadták érdeklődésünket. Teljesen elköteleztem magam a biológia mellett, s 1975-ben az Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőmérnöki Karára jelentkeztem. Fel is vettek; egyetemi életemet egy esztendei katonaság után kezdtem meg.

– *Ne hagyjuk még el Nyíregyházát! A Bartha-család tősgyökeres szabolcsi?*

– Nem. Őseim erdélyi származásúak, háromszékiek. Itt azért visszautalnék a pedagógushagyományokra is. Édesapámmal nemrégiben sorra vettük a felmenőinket, és kiderült: a húgommal együtt a tizedik pedagógusgenerációt képviseljük. A tradíció azonban nem lehet nagyon erős vagy meghatározó, mert például édesapámék hatan voltak testvérek, s nagybátyáim a legkülönbözőbb területeken dolgoztak: elektronikai- és agrármérnökként, mérnök-közgazdászként, de volt köztük jogtanácsos, orvos is. Én pedig kakukktojás vagyok, mert pedagógusdiploma nélkül, mérnökként lettem tanár. Hozzáteszem: sajátosság, hogy a felsőoktatásban dolgozók esetében nem követelmény a pedagógiai végzettség, holott szerintem igenis szükség lenne rá.

– *Szakmai önéletrajza megszakítás nélküli, egyenes pályát mutat: a néhány év erdészeti munka után aspirantúra, majd egyetemi oktatás: tanársegéd, adjunktus, docens, egyetemi tanár, tanszék- majd intézetvezető, tankönyvíró, új egyetemi szakok kidolgozója, a Magyar Tudományos Akadémia doktora... Így képzelte, amikor Szabolcsból elindult?*

– Amikor Nyíregyházáról érettségizett diákként elindultam, nyilván nem. Egyetemi éveim végén azonban már gondoltam arra, hogy egyszer ugyanazon az egyetemen szeretnék tanítani, ahol én tanultam. Talán a hat év erdészeti szakmai munka lehet a kulcs. A fiatal egyetemi oktatók pályája többnyire úgy indul, hogy diplomázás után bennmarad-

nak az egyetemen, tanársegédként kezdik kutatói-oktatói munkájukat, különösebb gyakorlati tapasztalat nélkül. Amikor én aspiránsnak jelentkeztem a Magyar Tudományos Akadémia képzési programjába, értékes szakmai évek mögöttem: Sárospatakon erdőművelési-erdőgazdálkodási, Debrecenben erdőtervezési, Nyíregyházán erdőfelügyelői tapasztalatokat szereztem. Magam kértem, hogy az aspirantúrát egykori egyetememen teljesíthessem, ott kutathassak. Visszatérésemkor Sopronban javarészt egykori tanáraink

oktattak, örültek, hogy a gyakorlati életből jövök, kollégaként fogadtak, többen közülük atyai jóbarátaim lettek. A szakmai munkában töltött időszak hasznos volt a későbbi oktatói és kutatói tevékenységemben is, a tudományos problémák megoldásánál mindig kerestem azok gyakorlati kapcsolódásait. Tíz évvel később már nem csupán tanszékvezető voltam, hanem egyetemi tanárrá is előléptettek. Ez valóban a szokásosnál gyorsabb előmenetelnek számított. Persze, ha tovább nézzük a részleteket, nem mindig volt zökkenőmentes az előrehaladás, az akadémiai doktori fokozatot például jóval hosszabb idő alatt tudtam megszerezni, mint eredményeim alapján elképzelhető lett volna. Azonban a rögzösebb út sem szegte kedvemet, dolgoztam, szerettem, ma is szeretem a munkámat.

A Soproni Egyetem főépülete

telnek számított. Persze, ha tovább nézzük a részleteket, nem mindig volt zökkenőmentes az előrehaladás, az akadémiai doktori fokozatot például jóval hosszabb idő alatt tudtam megszerezni, mint eredményeim alapján elképzelhető lett volna. Azonban a rögzösebb út sem szegte kedvemet, dolgoztam, szerettem, ma is szeretem a munkámat.

– *Kutatásainak terepe a biológiai-, erdészeti tudományok, szűkebben vett kutatási területe: dendrológia, vegetációtan, természetvédelmi növénytan, konzervációbiológia. Kérem, magyarázza meg a részleteket! Miről van szó valójában?*

– Csupán az idegen szavak, szakkifejezések nehezítik a tájékozódást a nem szakember számára. A dendrológia szóösszetétel, maga a dendron görög szó, az élő fát jelenti. Érdekes, hogy a kultúrnyelvek általában különbséget tesznek az élő fa és a holt fa között. A görögben a dendron és a xylon, a latinban arbor–lignum, az angolban tree–wood, a németben Baum–Holz ez a páros. A magyar nyelvben mindegy, hogy élő fáról vagy nem élő fáról, faanyagról van szó. A dendrológia nem más, mint a fásszerű élő növényekkel foglalkozó tudomány. Az erdőmérnök-képzésben ez az egyik legfontosabb alapozó tárgy, hacsak nem a legfontosabb, mert a fákat és a cserjéket ezen belül ismerterjük meg a hallgatókkal. Ezt a tárgyat az egyetemen 1990 óta én oktatom. Meg kell említenem, hogy a dendrológiai ismeretek számonkérése nálunk közismerten szigorú, az úgynevezett „kegyelemkettes” ismeretlen, sokan elbuknak, van, aki évekig próbálkozik.

– *A következő kifejezés, a vegetáció már szélesebb körben is ismertebb...*

– Ha pontosabban fogalmazunk, a vegetációtan egy adott területet borító növényzet vizsgálata. Én a Kárpát-medence területének szakkérdéseivel foglalkozom, elsősorban az erdővegetációval, annak történetével, átalakulásával. Utóbbi, sajnos, egybefonódik a degradáció, a leromlás fogalmával.

– *A természetvédelmi növénytan, illetve maga a természetvédelem hogyan illeszkedik az egyetemi oktatásba?*

– A mi egyetemünkön egyszerűen elválaszthatatlan. Nálam sem egy tanult valami, mélyebbről fakad. Magyarozatként elmondom, hogy a selmeci hagyományok alapján az elsőéves hallgatókat az egyetemen beavatják, balekká lesznek. Ez alias név adásával is jár, amit általában a legjellemzőbb tulajdonságaik alapján kapnak. Én balekként természetvédelmi elkötelezettségem miatt a Pro Natura nevet kaptam, amire ma is büszke vagyok. Arra nemkülönben, hogy a hazai természetvédelem legmagasabb kitüntetését, a Pro Natura-díjat már 1995-ben, tehát nagyon fiatalon megkaptam. Így talán természetes is, hogy vezetésem idején a karon megerősödött a természetvédelmi oktatás. Először a már dolgozó szakemberek számára szerveztem meg a szakmérnök-képzést, majd az egyetemi hallgatók lehetőségeit bővítettem a hároméves, később ötéves természetvédelmi mérnökképzéssel, végül a természetvédelmi doktori programmal. Mindezeket már korán elkezdtem szervezni, amint lehetőségem nyílt 1990-ben. Ennek rangját az is megadja, hogy újabban nem csak növénytani tanszék vagyunk, mint voltunk másfél évszázadon keresztül, hanem Növénytani és Természetvédelmi Intézet a hivatalos nevünk. Végül szót kell ejteni egy nem éppen szép nevű területről, ez a konzervációbiológia, ami valójában a természet megőrzésének biológiáját, annak tudományos alapjait, hátterét jelenti.

– *Életrajza szerint szakmai pályafutásának eddigi legjelentősebb állomása egy kutatása, mely a „Magyarország természetes növényzeti örökségének felmérése és összehasonlító értékelése” címet viseli. Miért nagyjelentőségű ez a munka?*

– Azért, mert szemünk előtt pusztul a természet, ráadásul folyamatosan gyorsuló ütemben. De fogalmazhatunk drasztikusabban is: nem egyszerűen pusztul a természet, hanem pusztítjuk. Mi, emberek. Szerencsére a kilencvenes években változás kezdődött, mert felnőtt egy új, fiatal botanikus generáció: doktoranduszokat, tehetséges egyetemistákat sikerült megnyerni a természetvédelem számára – részben a mi egyetemünk, tanszékünk jóvoltából. Elhatároztuk, hogy az ezredfordulón megpróbálunk leltárt készíteni, milyen állapotban van Magyarország természetes növényzeti öröksége. Elnyertünk egy kutatás-fejlesztési pályázatot, amely abban az évben a legnagyobb összegű juttatás volt. A kutatómunka, amelynek projekt- és konzorciumi vezetője is voltam, 2002–2005 között számos egyetemi tanszék, kutatóhely részvételével történt. Jellemzi a vállalkozás nagyságát, hogy háromszáz felmérő dolgozott évekig a terepen, majd következett a feldolgozás. Két nagy adatbázis készült el. Az egyik a növényfajokat veszi számba, hol fordulnak elő, és milyen állapotban vannak. Valamennyi Magyarországon élő növényfaj aktuális helyzetét rögzítettük – mintegy 2200-ról van szó. Eredményeinket atlasz formájában nyomtatásban is megjelentettük, újabban pedig elkészült a digitális változat is,¹ ami széles körben hozzáférhető. A munka másik része a növényzetről szól. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a megmaradt természetes növényzetünk milyen állapotban van. 284 ezer apró hatszögben

¹ <http://floraatlasz.uni-sopron.hu>

rögzítettük az információkat, ebből is térképek sokasága készült, amelyeken a hazai növénytársulások, élőhelyek állapotát ábrázoljuk. E résznek is van honlapja,² amit a szakemberek használnak is. Mindkét adatbázis az újabb szakmai munkák hivatkozási alapja. Aki ezentúl kutatást folytat, eddig megy vissza, úgymond ez a „0. kilométerkő”, ehhez viszonyít, ebből indul ki.

– *Akadémiai doktori értekezésének címe – A magyarországi erdők természetessége – szintén magyarázatot igényel. Mit jelent ez a fogalom?*

– Az ilyen típusú tudományos munkák akkor igazán jók, ha elméleti alapokból indulnak ki, amelyeket továbbfejlesztnek, de a nem túl távoli jövőben kapcsolódási pontokat találnak a gyakorlathoz. Saját akadémiai értekezésemet is így építettem föl. Nehéz elképzelni – de tegyünk egy gondolat kísérletet –, hogy a Földön nem élnének emberek. Ebben az esetben a mai Magyarország területének nagyjából 85 százalékát erdő borítaná, csak körülbelül 15 százalékan lennének vizek és más, fátlan élőhelyek. Ezzel szemben a tény: ma az ország területének csupán 20 százaléka „erdő”. Azért idézőjelben, mert a húsz százalék kétharmada emberi kéz munkája, például akácok, nemesnyárasok, fenyvesek. A maradék egyharmad rész sem természetes állapotban létezik, mert ezeket az erdőket is használja az ember, kivágja, felújítja. Tehát kutatásaink során arra voltunk kíváncsiak, hogy a jelenlegi 20 százaléknyi erdőterületen valójában milyen állapotban vannak az erdeink. Erre találtuk ki a természetességi mutatót: viszonyítunk az ember nélküli állapothoz, és azt nézzük meg, milyenek az erdeink ahhoz képest. Közreadásakor kissé felborzolta a kedélyeket erdész szakmai körökben, mert addig csak mennyiségi mutatókkal jellemezték a helyzetet: hány hektár erdőnk van, hány köbméternyi faanyag van benne, mennyi az évi növedék. Amit mi kidolgoztunk, minőségi mutató, mégpedig olyan, amilyen korábban nem volt. Azért fontos a kettős egybevetés, mert a mennyiségi mutató a minőséggel együtt sokkal jobban fejezi ki a változást, hívja fel a figyelmet a tennivalókra. Ami különösen jelentős: a szakma az első fenntartások után elfogadta a hasznosságát, és már tartalmazza is a 2009-es erdőtvény. Amikor felmérések készülnek, meg kell állapítani az erdők természetességét, s ami különösen fontos, hogy az nem romolhat tovább. Számomra azonban a lényeg, hogy nem csupán elméleti kutatást végeztünk, hanem kapcsolódtunk a gyakorlathoz, eredményünk törvényben megfogalmazott fontos szempont lett a gyakorló erdészek számára. Nem mindenki örül ennek, mert a munkát minősíti, egyben korlátoz is, viszont elősegíti erdeink megőrzését.

– *Az elmondottakból úgy tűnik, a tudományos eredményeket többféleképpen lehet hasznosítani. Egyrészt az elméleti képzés keretében, az egyetemi oktatásban, ami viszonylag egyszerűnek látszik, mert csupán döntés kérdése. Másrészt az új eredményeket el kell juttatni a szakmát gyakorlatban művelőkhöz, ami már nehezebb lehet. Hogyan tudják ezt megvalósítani?*

– A kérdés jogos, mert a kutatómunka eredményét tudományos közleményekben, idézettségben mérik, ezek helye a nemzetközi szakirodalom, többnyire angol nyelven.

² <http://novenyzetiterkep.hu>

Lássuk be: a szakma gyakorló művelői közül csak egy szűk réteg olvas ilyeneket. Ezért nagyon fontos a jelenlét a magyar nyelvű szakirodalomban, és nem csak a szűken vett szakfolyóiratokban, hanem a népszerűsítő kiadványokban, sőt napi- valamint hetilapokban, folyóiratokban is. Új lehetőségeket teremt a világháló, az interneten elképesztő gyorsasággal terjedhetnek a tudományos érdekességek, tudományos eredmények is. Amit mi helyben megtehetünk, segítünk fiatal kutatóinknak eredményeik közreadásában. Intézetünk keretében több tudományos periodikát indítottunk el: a *Tilia* címűt 1994-ben, a *Flora Pannonica* címűt 2003-ban. Előbbi nagyobb lélegzetű tanulmányokat, monografikus feldolgozásokat, többek között doktori értekezéseket közöl a növényrendszertan és a vegetációtan területéről, utóbbi a magyarországi flóra különböző feldolgozása során született részeredményeket adja közre. Megemlítem még a legújabbat is, a *Silva naturalis* első száma 2013-ban jelent meg. A korábbiakhoz hasonlóan ez is pályázathoz kapcsolódik. E periodika célja a természetes erdő dinamikájának feltárása, hogyan működik „magától” az erdő – immár évezredek óta. Ha az erdész ezt ismeri, alkalmazza, nagy hibát aligha követ el. Reményeim szerint hallgatóink e periodikák révén a publikálás erejével, örömeivel is megismerkedhetnek, később más fórumokon is közreadják tudásukat – legalábbis a vezetésemre bízott doktoranduszok munkássága nyomán ezt igazolva látom. Meg kell említeni a tudománynépszerűsítő folyóiratokat, a tudományos egyesületek kiadványait, ezek is hozzájárulnak a szakmai eredmények megismeréséhez.

– *Látok itt az asztalon „erősebb” kiadványokat is: a Vörös Lista feltehetően a veszélyeztetett növényeket sorolja föl, de Kék Listáról, Fekete Listáról még nem hallottam. Ezek mit tartalmaznak?*

– Fontos kiadványok. Vörös listákat, vörös könyveket a tudományos műhelyek az 1960-as évek közepétől állítanak össze világszerte – rendszertani kategóriákra, élőhelytípusokra vagy adott területekre. E dokumentumok feladata az, hogy a veszélyeztetettség mértékéről számot adjanak, az illetékesek figyelmét felhívják. Az a *Vörös Lista*, amelyet a Soproni Egyetem Kiadó jelentetett meg az én összeállításomban, Magyarország veszélyeztetett fa- és cserjefajait tartalmazza. Mivel a fajok kipusztulását valószínűségi folyamatként kezeljük, ezért a veszélyeztetettségi, fenyegetettségi kategóriákba történő besorolás nem más mint kipusztulási kockázatbecslés. Tehát a veszélyeztetettségi kategória azt mutatja meg, milyen valószínűsége van adott faj adott területen történő kipusztulásának. Ez, sajnos, nem csupán feltételezés: a legújabb listákban nem szerepel már például komlógyertyán, feketedő fűz, bérci ribiszke, tőzegrozmaring. A lista felsorolja a jellemző veszélyforrásokat is. Ezek közé tartozik például az intenzív erdőgazdálkodás vagy a túlszaporított nagyvad-állomány. Külön fokozat a súlyosan veszélyeztetett, sebezhető növények csoportja, amelyek egyedei még fellelhetőek ugyan, de ha nem vigyázunk, már nem sokáig.

– *És a másik két könyv?*

– A *Kék Lista* azokat a fajokat sorolja fel, amelyek esetében éppen ellentétes folyamatok történtek, tehát állapotuk javult. Ilyen azonban hazánkban alig-alig van. Másként

fogalmazva: a ritka fa- és cserjefajokért keveset tettünk. A *Fekete Lista* pedig azokat a fajokot és cserjéket tartalmazza, amelyek veszélyt jelenthetnek más növényekre, a gazdálkodásra, környezetünkre. Ezek többsége inváziós faj. Ilyen például az akác, a zöld juhar, az amerikai kőris.

– *Az inváziós fajokról, amit az imént említett, sokat hallunk mostanában. Mit jelent a kifejezés, miért káros az ilyen növény? Hiszen ma például az akácot is közéljük sorolják, holott sokáig magyarként tekintettünk rá, szinte ősfaként.*

– Inváziós (magyarul özön-) egy növény-, gomba- vagy állatfaj, ha az adott területen behatolónak számít, tehát nem őshonos, s azt rövid idő alatt meghódítja, esetleg fel is borítja a korábbi ökológiai egyensúlyt. Éppen ez utóbbi miatt nem kedveljük az inváziós növényeket, mert ha nem is megjelenésük után rögtön, hanem hosszabb-rövidebb idő elteltével, agresszivitásukkal okoznak gondot a természeti környezetben, a gazdálkodásban. Növények esetében például előfordul, hogy távoli földrészekről különleges dísznövénynek hoznak be – többnyire engedély nélkül – néhány példányt, ami aztán kedvező körülmények hatására elkezd szaporodni, terjedni. Ez sokszor már annak sincs kedvére, aki behozta, de ha egy folyamat elindul, nem mindig lehet ellenőrzés alatt tartani. Az akácot például díszfának hozták be Európába Észak-Amerika keleti részéből. Éppen saját kutatásaim során derült ki, hogy először csak az 1630-as évek végén jelent meg Angliában. Való igaz, az akácvirágzás látványa, illata kellemes, de az ára nagy. Magyarországra az első akácfák az 1710-es években érkeztek, 1751-ben létesítették az első akácállományt Komárom mellett. Jó felújulóképességét, igénytelenségét látva az 1800-as években a futóhomok megkötésére kezdték használni. A vége az lett, hogy ott is elterjedt, ahol nem kellett volna. Ráadásul 1949-ben az országos fásítási akció is felkarolta. Ma a magyar erdők negyede akácos. Ami még nem volna baj, de ha jobban szemügyre vesszük, kiderül, hogy harmadának létjogosultsága sem lenne. Olyan rossz adottságú területen él ugyanis, hogy maga az akác is szenved. Ezeket hívjuk akáctemetőnek, bár a szakma az elnevezést nem szereti. Ennek fordítottja is ugyanúgy gond, mert olyan jó adottságú területeket is elfoglal, amelyek sokkal jobb hasznosítást tennének lehetővé. Ez nagy luxus. További megfigyelés, hogy szinte már nincs is olyan erdőrészletünk, amelybe – erős inváziós képessége miatt – nem jutott el az akác. Ahol megtelepedett, nagyon nehéz megszabadulni tőle, több erdőgazdaságunk tízmilliókat költ arra, hogy az akácot kordában tartsa. Nem sok sikerrel. Hallhatjuk a Nyírség aranyaként is emlegetni az akácot, de ez egyoldalúan kijelentve félrevezető. Amikor megítéljük, a kedvező és a káros hatásokat egyaránt mérlegre kellene tenni. Megjegyzem, már Selmecbányán is – tehát több mint száz éve – foglalkoztatta a szakembereket az „akáczkérdés”, és azóta nemhogy javult, még romlott is a helyzet. Így érkezett el 2014, amikor hazánkban ismét akácvita robbant ki, ami az Európai Unióig gyűrűzött. Politikai háttere lett, amelyhez – sajnálatos módon – egyes erdész-kollégák is asszisztáltak, sokakat megtévesztve. A következmény, hogy az akácot hungarikumnak választották. Ami képtelenség: egy észak-amerikai inváziós faj hungarikum... A vitát nem politikai, hanem szakmai érvek alapján kellett volna eldönteni.

– *Térjünk át kellemesebb témára! Talán nem mindenki tudja a megyében, hogy „Az év fája” mozgalmat ön indította el. Minden évben tanulmányokat és népszerűsítő füzetet szentel a díjazott fának. Honnan vette a példát?*

– Itt el kell oszlatni egy félreértést, pontosabban tisztázni szükséges. Ugyanis két különböző kezdeményezés vegyül a köztudatban. Az év fája az egyik, amit az Okotárs Alapítvány menedzsel. Egy bizonyos nagy, vagy híres fa kiválasztását célozza, amely valamilyen szerepet tölt be az ott élők mindennapjaiban. Jelölést a közösségek tehetnek, zsűri választja ki azt a szűkebb kört, amelyre aztán az interneten szavazni lehet. 2019-ben egy kaposvári kocsányos tölgy lett Az év fája, amelyet kilencven évvel ezelőtt ültettek, Szabadságfa néven ismert. A másik akció ma az Országos Erdészeti Egyesülethez kötődik – amelynek meghirdetésében a kezdetektől, 1996-tól fogva részt vettem. A kevésbé ismert őshonos fajok közül egynek a kiválasztására irányul, amelyet a meghirdetők három javaslatából az internet közönsége tehet meg. 2019-ben a fehér fűz, a fehér nyár és a sajmegegy közül lehetett választani, s az utóbbi lett *Az év fafája*, amit egy évig népszerűsítettek a szakemberek, továbbá az érdeklődő közönség körében egyaránt. A félreértést az okozza, hogy a közbeszédben ez utóbbit is az év fája kifejezéssel illetjük, mert a pontos név túl bonyolult lenne. A kezdeményezés egyébként németországi minta, illetve *Az év madara* választás alapján indult.

– *Mindkét akció érdekes, bár a konkrét híres fa kiválasztása mintha ismertebb lenne, jobban mozgósítaná a szélesebb közönséget, a fafaj pedig inkább a valamilyen szinten hozzáértők érdeklődését válthatja ki. A megyéből minden évben jó javaslatokat küldenek, de még nem nyertek. Szakmai szemmel milyennek látszanak az ottani esélyek?*

– Sok értékes fa van Szabolcsban, Szatmárban, Beregben, bizonyára előbb-utóbb lesz kiválasztott is. A szamoszegyi ezüst juhar, a Balkány-Csiffyanyán látható mamutfenyő, a nyírbátori kocsányos tölgy a legkiválóbb nevezetes fák közé tartozik. Sajnos, egyre többször érkezik hír, hogy nem vigyáznak még az ilyen emblemikus fákra sem, hiszen nem elég, hogy a nagyari Petőfi-fába villám csapott, utóbb tüzet raktak a megroskadt kocsányos tölgy üreges törzsében. Nevezetes a szabolcsbákai öreg hárs, az ország legidősebb hársfája. Sajnos sorozatosan érik csapások. A nyolcvanas években a vezérágát levágták, abból állítottak májuszfát a falu legényei. Később a kiodvasodó részében tüzet gyújtottak, legutóbb pedig a földre hajló ágait feldarabolták. Holott utóbbi ritka jelenség volt, mert az ágak meg is gyökeresedtek. Nem csoda, hogy ez a matuzsálem is az utolsó napjait éli. Több mint négyszáz évig díszlett a szőlőhegyen, s most a civilizáció jelen szakaszában épp az ember pocsékolja el. Holott egy ilyen különlegesség ápolást,

Az év fafájának 2019-ben a sajmegegyt választották

gondozást érdemelne. Hasonlóan meg vannak számlálva a császlói somfa életének napjai is. Ezek nagyon elszomorító dolgok.

– *A magyarországi faóriások és famatuzsálemek összeírása hasonló az előzőkhez, de kedvezőbb a helyzet. Hány ilyen nevezetes fáról tudunk?*

– A nagy és idős fák sok embert érdekelnek. Nekem is kedvenc foglalatosságaim közé tartozik ezek feltérképezése, megismertetése az érdeklődőkkel. Ez olyan terület, amelynek révén a tudományból kilépve a nem szakmabeli emberekhez is eljuthatunk. A mozgalmat nem én kezdtem, csak felélesztettem, 1990 óta koordinálok. Adatbázisunkban most több mint négyezer faegyed adatai lelhetőek fel. Az összeírásban az újrainduláskor

A szabolcsbácai öreg hárs rozzant állapotában is tiszteletre méltó látvány

több mint száz fiatal vett részt, általános iskolásoktól egyetemi hallgatókig. Az adatok sorában szerepel a település neve, a fa kora, kerülete, magassága, hogy beteg vagy egészséges, vannak-e mellette fiatal példányok, s így tovább. Az eredmény nyilvános, az interneten is megtalálható,³ de egy szép könyvet is megjelentettünk a nagy és öreg fákról. Időről időre felhívjuk a figyelmet ezekre a kincsekre, amelyek folyamatosan pusztul-

nak. Sajnos sorra kudarcot vallunk, főként azért, mert a szakterületnek nincs országos felelőse. Nem tartozik minisztériumhoz, közhivatalhoz, nincs, akihez fordulhatnánk ez ügyben. Legföljebb annyit tudunk tenni, hogy újságcikkeket jelentetünk meg, rádió-, tévémegjelenést kezdeményezünk. Ilyenkor megnyugszunk, hogy tettünk valamit, felhívtuk a figyelmet, de ténylegesen nem tudunk tenni semmit. Néha fájó az érdektelenség vagy tudatlanság. Van erre egy nyíregyházi történetem is. A múlt század harmincas éveiben felívelőben volt a nyíregyházi labdarúgócsapat karrierje, a sikereket megörökítendő az egyesület és a szurkolók 11 gyönyörű fehér nyárfát ültettek a játékosok tiszteletére. A történelem viharai során tíz fa elpusztult, de egy – amelyet vélhetően a kapus tiszteletére ültetettek – jó egészségben átvészelte a nehéz esztendőket. 1998-ban védetté nyilvánították, esélye volt, hogy mementóként megél még jónéhány évtizedet. Jobb helyeken az ilyet óvják, bekerítik, megjelölik, kiírják mellé a focisták nevét, akiknek tiszteletére ültették. A Bujtoson – a volt SZÉSE sportpályán – fondorlatos módon, az éj leple alatt pusztították el, mert „útban volt” egy bevásárlóközpont parkolójának építésskor. Pedig nem kellett volna nagy találékonyság ahhoz, hogy kikerüljék, megóvják, a

³ <http://oregfak.emk.nyme.hu>

faegyed ugyanis a tervezett kertészeti részleg előtt állt, így jelenlétével annak funkcióját hangsúlyozhatták volna.

– *Jó esetben meddig élhet egy fa Európában?*

– Nehéz erre válaszolni, mert egy famatuzsálemnél csak becsülni tudjuk a kort. Egészséges fák esetében százötven esztendeig aránylag biztonsággal meg tudjuk mondani az évek számát, fölötte már nagy a tévedés lehetősége. Szerencsére sok helyen vannak írásos emlékek arról, hogy mikor, milyen alkalomból ültettek egy bizonyos fát. Családi irattárak, levéltárak, helytörténeti munkák, irodalmi alkotások, újságok – mindegyikre van példa, érdemes búvárkodni. A szakirodalomból ismert, hogy a tölgyek, különösen a kocsányos tölgy, hat-nyolcszáz évet is megél. A fehér nyár kétszáz-kétszázötven évig élhet. De, hogy konkrétumot is mondjak: a már említett szabolcsbákai öreg hárs négyszáz évnél biztosan idősebb. Jobb sorsa van a cégénydányádi kastélypark óriás platánjának. 185 évesnek tartják, fatörzsének körmérete meghaladja a hét métert, magassága csaknem negyven méter, szinte saját élővilága van. Nemrégiben különleges gondozásban részesült: alpinista technikával stabilizálták csaknem ötven méter átmérőjű lombkoronájának főbb tartóágait. Ez a matuzsálem méltó versenytársa a jóval ismertebb kétszáz éves margitszigeti ősplatánnak.

– *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében több híres erdő található: például a Sóstói-, a Bocskerei-, a Baktai-erdő. Mit jelentenek ezek az erdők tudósának?*

– Régtől fogva ismerem ezeket az erdőket és látom, hogyan változtak az utóbbi időszakban. Vannak még olyan erdőtömbök, amelyek természetszerű állapotban maradtak meg. Ezek közé tartozik például az említetteken kívül a Fényi-, a Lónyai-erdő nagy része is. Viszont azt is látni kell, hogy ezek területe az utóbbi évszázadokban lényegesen lecsökkent. Azért, mert a kocsányos tölgyesek helyébe – sajnálatos módon – gyorsan növvő fafajokat ültettünk. Leginkább az akác özönlötte el a megyét, mellette a nemes nyár hódít, illetve az erdei- és a feketefenyő. Ezek mind tájtól idegen fafajok, mégis ilyenek uralják már, elsősorban a nyírségi területeket. Az a baj, hogy az akácos, a nemesnyáras, a kultúrfenyves élővilága nagyon szegényes. Ezek az erdők rekreációs szempontból nem jelentenek semmit, ilyenekbe az emberek nem mennek kirándulni, csupán faanyag-termesztésre jók. Ezért is lenne fontos, hogy a megmaradt természet-szerű erdeinket megőrizzük. Ez azonban még a legszükségesebb mértékben sem sikerül. A Sóstói-erdő, a Baktai-erdő, de még a debreceni Nagyerdő is nagyon rossz állapotban van. Ennek lehetnek termőhelyi okai, például a talajvízszint csökkenése, de az erdészeti hozzáállás sem olyan, amelyet ezek az erdők megérdemelnének. Úgy tűnik, túl erős lett az a szempont, hogy az erdő főképpen faanyag-termesztésre kell. Legalábbis a legtöbb erdész szempontja ez. Nekünk, természetvédőknek pedig az, hogy jó állapotban, önfenntartó módon megőrizzük erdeinket. Kétségtelen, két érdek ütközik: az erdőgazdálkodásé és a természetvédelemé. Amíg ez az ellentét kibékíthetetlen, addig romlani fog az erdők állapota. Sajnos, a közeljövőben nem számítok változásra. Pedig látni lehet a példát: a Ricsikai-erdő nem is olyan régen még szép kocsányos tölgyes volt, ma pedig akácos. Nem mindegy.

– *Publikációból kitűnik, környezetében is látszik, beszélgetésünk során is többször szóba került már, hogy nagy Selmecbánya-rajongó. Hogyan alakult ki ez a vonzódás egy Nyírségből indult, az Alpokalján gyökeret eresztett pedagógus-erdészben?*

– Ez összetett dolog. Amikor az ember először lép be a soproni egyetem főépületébe, akarva-akaratlan erőt vesz rajta a selmeci hatás. Mindenki tudja, hogy 1919-ben, miután Selmecbánya Csehszlovákiához került, a Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola – értékeit mentve már a trianoni aláírásokat megelőzően –, Sopronba települt át professzorostól, diákostól, könyvtárral, sokféle eszközzel. És hozták magukkal az 1735-től gyakorolt hagyományokat. Ezeket ma is őrzi az egyetem, erősítik az összetartozást, a közösségi érzést. Aki életében csak egyszer is járt az elragadó szépségű Selmecbányán, a látványt élete végéig megőrzi, aki csak egyszer vett részt Sopronban balekkeresztelőn vagy valétáláson, aligha felejt el, különösen, ha nemcsak nézője, hanem részese volt az eseménynek. Velem is sok minden történt az évtizedek során, de életem legnagyobb elismeréseként éltem meg, hogy 1981-ben valétaelnök lehettem évfolyamomban, évfolyamtársi közfelkiáltással.

– *Ez esetben nem mehetünk el magyarázat nélkül, hogy mi is az a nevezetes valéta, a korszó- és szalagavató szakest...*

– A valétálás, a diák-élettől való búcsúzkodás hazai szokása a selmecbányai akadémiáról származik. Ennek módosulása a ballagás, amely a II. világháború végétől – immáron soproni közvetítéssel – általánosan elterjedt a hazai közép- és felsőfokú oktatási intézményekben, mára már az óvodákban, általános iskolákban is. A név a latin (bene) valetе szóból ered, mely magyarul annyit tesz: Isten veletek/éljetez boldogan! Az első valétálás (vagy

Valétaelnökként 1981-ben (középen, szalaggal)

röviden valéta) föltehetően 1830-ban volt Selmecbányán, legalábbis írásos emlékünk erről maradt fenn. Sopronban a valétálás estjén (napszálltakor) a végzősök és az őket búcsúztató alsóbb évesek az egyetem főépülete előtt sorakoznak fel, természetesen ezen ünnepi alkalomból a hozzátartozók is elkísérik őket. A rektor és a valétaelnökök ünnepi beszéde után a búcsúzókat átadják az egyetem zászlaját a búcsúztatóknak, majd a rektor kitarja az egyetem kapuját, s a valétámenet megindul. A diáknótákat éneklő lassú menet a Főtérré tart, útjukat a polgári házak ablakaiban égő gyertyák keretezik. A főtéri polgármesteri búcsúztatást valétából követi, ahol éjfélkor a valétánsok leveszik a szalagjukat, s a valétaelnök is átadja tisztségét. Az ünnepségsorozat része, hogy a búcsúzó hallgatók korszókat készítenek (leginkább agyagból, de üvegből is, ez minden évfolyam saját döntése, a lényeg, hogy a korábbiaktól különbözzön). Ezeket a korszó- és szalagavató szakesten avatják fel, s velük az arra érdemes tanárokat is meg szokták ajándékozni. Nekem hatalmas korszógyűjteményem van. Egyfajta elismerés, hogy miközben a legszigorúbb oktatók egyikének tartanak az egyetemen, minden évben kapok újabb korszókat. Hogy összesen hány darab van, nem tudom, de azt igen, hogy huszonnégy folyóméternyi, ugyanis a könyvszekrények együttes hossza, amelyek tetején állnak, éppen ennyi. Itt az ideje gondolkodni, hogy ha még megtisztelnék diákjaim, 2020-ban hová helyezem el az újabbakat...

– *Az érzelmi kapcsolat nyilvánul meg abban is, hogy könyvet, pontosabban könyveket írt Selmecbányáról. Ezek személyes tapasztalatokon vagy kutatásokon alapulnak?*

– Mindkettőn, de tágabb keretbe helyezném a választ. Oroszi Sándor barátom évfolyamtársam volt az egyetemen, az ő történelmi, történelmi érdeklődéséből jutott nekem is.

Selmecbánya, a nagy szerelem

Sokat, szívesen dolgozunk együtt. Miközben az én pályám gyakorló erdészként indult, ő a Mezőgazdasági Múzeum munkatársaként kezdett, majd erdész-történészként képviselte az erdészársadalmat évtizedeken át, szakértőként mutatva be az erdőgazdálkodás történetét. Pályánk tehát kettéágazott, de a kapcsolat megmaradt. Külön-külön is számos könyvet írtunk, de Selmecbánya mindig összehozott bennünket, s ennek gyümölcse immár négy mutató – és remélem, tartalmas – könyv. A negyedik éppen most jelent meg, a 100. évfordulóra. Ez egy nagy, albumszerű 400 oldalas munka, amiben a város történeti nevezetességeit mutatjuk be, mégpedig akként, hogy a száz esztendővel ezelőtti Selmecbányára kalauzoljuk az olvasót. Nekünk ugyanis főképpen az az érdekes, amikor az erdészképzés még ott volt. Nagy öröm számunkra, hogy korábbi könyveink is értéket képviselnek, ugyanis amikor Selmecbánya történelmi belvárosa 1994-ben az UNESCO világörökség részévé vált, első könyvünk hivatkozási alap volt, az abban foglalt tényeket, megállapításokat felhasználták a felterjesztés megírásához. Szintén jóleső érzés, hogy 2014-ben a selmeci diákhagyományokat – kezdeményezésemre – fel tudtuk vetetni a Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékébe. Talán joggal feltételezem, hogy a mi rajongásunkat sikerül átörökíteni hallgatóinkba, minden diákunk a selmeci diákhagyományok részese, őrzője, ápolója. Többek között ez a mi egyetemünk, karunk különlegessége, ami ma nagyon ritka.

– *Amikor ír, hogyan választja a témát? Egyáltalán: szeret írni? Mikor van erre ideje?*

– A tudományos életben nagyon fontos, hogy kutatásaink eredményeit másokkal is megosszuk, ezért az írás a napi munka része. A szakma, esetemben a dendrológia, erdőkutatás természetesen elsőbbséget élvez, de kutatás közben nem lehet figyelmen kívül hagyni a fő cél mellett látókörbe kerülő további tényeket sem, amelyek között sok lehet a mások számára is érdekes. Ilyenek például a történelmi kapcsolódások, így például kedvenc területem az erdész- és botanikatörténet is. A sok publikáció ellenére nem írok könnyen. Előfordul, hogy egy közleményre évtizedekig készülök. Vannak dobozaim, dossziéim, amelyek egy-egy területet ölelnek fel. Ezekbe gyűjtöm a kutatási eredményeket, publikációkat, minden olyan tényt, adatot, ami hasznos lehet. Amikor úgy érzem, „megérett” a publikálásra egy téma, akkor veszem elő a gyűjtést, frissen elemzem azt. A folyamat minden eleme fontos, a gyűjtéstől az érlelésen át a megírásig. Az erdőkutatás egyébként is olyan téma, amelyben hosszú távú folyamatokat kell bemutatni, egyik napról a másikra nem lehet eredményeket produkálni. Egyébként van egy latin szentencia: *Nulla dies sine linea*, azaz egyetlen nap se múljon el (toll)vonás nélkül. Igyekszem ehhez tartani magam, valóban kevés olyan napom van, amikor nem írok. Ezt többnyire otthon, este teszem, mert az íráshoz nyugalom kell, az egyetemen pedig nem lehet bezárni az ajtót. Mindig adódik valami intézni való, ha más nem, egy telefonhívás, és az ember kizökken a gondolatmenetből, könnyen zaklatottá válik az írás, amit utólag nehéz helyrehozni. Általában szeretem az írásokat papíron, kinyomtatva látni, számomra a könyv ma is pótolhatatlan. Vallom, hogy csak a könyv kapcsol múltat a jövőbe. Régi szakkönyvekből komoly gyűjteményem van, a legrégebbi botanikai témájú ritkaság az 1700-as évekből való. Számomra a könyveket már a polcra kiválasztani is jó érzés, nemkülönben kézbe venni, lapozgatni. Természetesen használom az internetet, számítógépet is, de jobbára csak napi, praktikus feladatokra.

– *Térjünk vissza a szülőföldhöz! Vannak kapcsolatai Nyíregyházán, a megyében?*

– Családi van, szakmai inkább csak volt, főképpen pályakezdésem idején. Amikor Sopronba költöztem, ahol családot alapítottam, megkritkult a szabolcsi kapcsolat. Egyszer vett újra lendületet, amikor 2004–2010 között Kaknics Lajos volt a Nyírerdő Zrt. vezérigazgatója, erdőmérnök, maga is egykori soproni diák. Ekkoriban értékes szakmai könyvek születtek a cég mecenatúrája révén, például monográfia a Bockereki-, a Baktai-, a Sóstói-erdőről, növény-, gomba- és állatvilágukról, történetükről. Ezek időtálló munkák. Hasonlókat terveztünk a debreceni Nagyerdőről, a Guti-erdőről, de a vezetőváltás után az együttműködés megszakadt, ma már legfeljebb alkalminak mondanám.

– *Egyetemi dolgozószobáját szépszámmú trófea díszíti. Kedvtelésből vadászik?*

– Egykori egyetemi társaimmal alakítottunk vadásztársaságot. A vadászatok többnyire baráti találkozások az idényben, a vadászatokon csak az évfolyamtársi körben érzem jól magam, más emberekkel együtt vadászni ódzkodom. Gyakoribb, hogy horgászom. Már gyermekkoromban is voltak akváriumi halaim, gondoztam, megfigyeltem azokat. Akváriumom most sem csak a munkahelyemen van, hanem otthon is. A halak szeretetével beoltottam Tamás fiúnkat is, mint ahogy én is édesapámtól örököltem a horgászat szenvedélyét. Az az igazi, amikor három Bartha ül a parton, s beszélgetünk. Am ha megmozdul a bot, feszült csendben figyeljük a kapást.

– *Mi volt a legemlékezetesebb zsákmány?*

– Nagyálló mellett horgásztunk, szokás szerint hármásban. Azon a napon közel egyidőben volt mindannyiunknak kapása, egymás közelében fásasztottuk a halakat, végül három öt kiló körüli pontyot fogtunk. Nagy élmény volt. Ezt azonban felülmúlta 2019 szeptembere. Ugyancsak nagyállói horgásztúrán öt nap alatt tizennyolc hal akadt horogra, mind 10 kilogramm fölötti. A zsákmány felét atyám segítette partra.

– *Ezek szerint gyakran jár „haza”, pedig az majdnem 500 kilométer...*

– Azt nem mondanám, hogy gyakran, de rendszeresen. Hol édesapám, hol én veszek egy hétvégi bérletet, s olyankor a tóparton beszéljük meg a világ sorát.

– *Sopronban csak az egyetemnek és családjának él, vagy beépült a város társadalmi életébe is?*

– Nem lehetett kimaradni. Egykori professzorom, Kubinszky Mihály hamar bevont a városszépítő egyesület munkájába, ahol értékes emberi kapcsolatokra találtam, s már fiatalon alelnöke lehettem. Ebből következett az együttműködés a Soproni Szemlével, amelynek előbb szerkesztő bizottsági tagja lettem, jelenleg pedig a kuratórium elnöke vagyok. Külön megtiszteltetés, hogy a Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltárság tagságára is érdemesnek tartottak, pedig ott a többség tősgyökeres – ráadásul idős – soproni polgár, akik között 63 évemmel én vagyok a legfiatalabb. Nem soproni kapcsolat, de megemlíttem: szívügyem az Őrség. Még 1984-ben hárman – egykori hallgatók – megvettünk egy öreg parasztházat Szalafőn. Amint megismertük a gyönyörű vidék mérhetetlenül hátrányos helyzetét, elhatároztam, hogy pihenés közben – a megfelelő szakemberek bevonásával – összegyűjtjük a megvédendő értékeket. Tízketetnyi, minden részterületet felölelő tanulmányt adtunk át a minisztériumnak. 2002-ben koronázta siker önkéntes munkánkat: nemzeti parkká avatták az Őrséget, ami azóta sokat segített a térség felemelkedésében.

NÉVJEGY

BARTHA DÉNES (Nyíregyháza, 1956. október 30.). **Középiskola:** Krúdy Gyula Gimnázium, Nyíregyháza (1975). **Diploma:** soproni Erdészeti és Faipari Egyetem Erdőmérnöki Kar, erdőmérnök (1981). **További képesítés:** Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem, gombaszakértő (1982), Erdészeti és Faipari Egyetem, erdőszeti növényvédelmi szakmérnök (1988). **Tudományos fokozatok:** kandidátus (1991), az MTA Doktora (2007). **Életút, főbb munkahelyek:** Borsodi Erdő- és Fafeldolgozó Gazdaság, sárospataki erdőszet, erdőművelési műszaki vezető (1981), Debreceni Erdőtervezési Iroda, erdőtervező (1982–1984), Debreceni Erdőfelügyelőség Nyíregyházi Osztálya, erdőfelügyelő (1984–1987), Erdészeti és Faipari Egyetem (1987-től). Tanszékvezető (1994–), egyetemi tanár (1997–), Széchenyi Professzori ösztöndíjas (1997–2001). **Könyvei, publikációi (válogatás):** Fa- és cserjehatározó (1997), Magyarország fa- és cserjefajai (1999), Öserdők a Kárpát-medencében (2004, Oroszi Sándorral), Természetvédelmi növénytan (2012), Magyarország ritka fa- és cserjefajainak atlasza (2012), Természetvédelmi élőhelyismeret (2013), Magyarország edényes növényfajainak elterjedési atlasza (2015), Az Őrségi Nemzeti Park I–II. (2016). **Közélet:** Soproni Városszépítő Egyesület (alelnök 1996–2012), Soproni Szemle (kuratóriumi elnök 2004-től). **Kitüntetések, elismerések (válogatás):** Pro Natura-díj (1995), Nívó-díj (három tankönyvért, 1997, 2013, 2013), Mestertanár Aranyérem (1999), Műszaki Környezetvédelmi Felsőoktatásért-díj (2008), Magyar Érdemrend Tisztikereszt (2014). **Családja:** felesége dr. Somogyi Csilla, biológia-kémia szakos középiskolai tanár, Tamás fiúk mérnök (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, logisztikai mérnök BSc, szervezés-vezetés MSc, 2019).

MAGYAR JÓZSEF*

Szívemben segítsd világra

Istenem, ha létezel,
formáld arcom, szavam,
add, hogy ne féljek
s ne féltsem magam.

Add, hogy tudjak egyedül élni
csillagos pulzusom parancsára
S ama kín-koronás Fiút
szívemben Te segítsd világra.

Legyőzzük a pokoli zajt

Csak csöndem legyen
s csöndem legyen a fegyelem,
kizárok magamból minden zajt.
Csöndben leszek és hallgatok,
hogy ne dobbanjon bennem a baj.
S míg erős szívemet figyelem,
a Te szívedre is figyelek,
Kedves s együtt legyőzzük a pokoli zajt.

Leszek sziget és liget

Mert más menedékem nincs,
magamba menekülök.
Leszek sziget és liget
s egy levélbe szerelmesülök.

Ez a mocsok világ nem enyém –
agyamba-szívembe távozok.
Madárka énekeljen helyettem,
ha egyszer majd jó hírt kapok.

Torony

csönd B csönd
sönd E sönd
önd F önd
nd A nd
d L d
nd A nd
önd Z önd
sönd V sönd
csönd A csönd

* MAGYAR JÓZSEF (1953–2008) nyírbátori költő hagyatékából.

A hajnali széllel feltámadsz

úgy meggyomroznak édes fiam
végül a földnek se leszel jó
szárnyat akartál de lábad sincs
tántorogsz kipihenni a századot
a legközelebbi temetőhöz
valaki holtbiztos benned térdel
veséd májad rendszerében mérgek
vihognak hogy fogad mutatod
a kintől: éveid vajúdott gyöngyét
hát ezért bőgtél gyerekkorodban
sírással hitettél tengert naiv
pedig tudnod kellett volna
szíved-véred akarják idegenek
lángoddal fűteni varangy-szobájuk
eleven fáklya falakra lobogsz
ki bírja tovább kinek a lángja
ülhetnek körbe boszorkányok
mormolhat rontást mindnek a szája
a hajnali széllel feltámadsz

CSABAI LÁSZLÓ*

Böske és Bözsi

Az országutakon hosszú sorok. Szekerek, stráfkocsik, teherautók, páncélautók, ágyúvontatók, oldalkocsis motorkerékpárok. Nappal, főleg a harci eszközök, próbálnak elbújni raktárakban, pajtákban, erdőkben, de nem könnyű az angolszász bombázó és vadászgépeket megtéveszteni. Szemük van már azoknak ehhez. Támadják a gyanús épületeket és a fával borított területeket is. Éjjel vonulni is csak akkor tanácsos, ha nem égnek a lámpák. Kikapcsolják vagy lefordítják őket. De emiatt megütköznek a járművek. Vagy ezt elkerülendő árokba hajtanak. Megakad a vonulás. Értetlenség. Bár halálos veszedelem, dudál is némelyik. Búgnak a motorok, forognak a sárban a kerekek. A vezetők homlokán kidagadnak az erek. Káosz és az ettől való folytonos félelem. Az utakon. Meg az országban. És ebben a káoszban is járnak a vonatok.

A szövetségesek bombázzák a gyárakat, a laktanyákat, és, legfőképp, a vasútvonalakat meg a vasútállomásokat. Nyárliget, Debrecen, Szatmárnémeti, Nagykaroly pályaudvara romokban. A vasúti töltések berogyva. A sínek elgörbülve, elpattanva. És a vonatok mégis járnak.

Aki nem tud nyugat felé menekülni, az is menekül: múltat semmisít meg. Vagy múltat hoz létre. A katonatisztek égetik az iratokat, főleg az általuk kiadott írásbeli parancsokat. És elkezdene embersegesen szólni a bakákhoz. Nemrég még azt mondták: „Hé, te cigányképű! Soványmalac vágóban hozzám!” Most meg: „Szabó honvéd, magának van családja? Hány gyermeke van? Nagy gond ez most, ugye! Nekem is.” A rendőrnymozók, akik eddig a bolsevista (valódi bolsevista meg szocdem) felbujtókat üldözték, most felkeresik megfigyeltjeiket, és elmondják nekik, ki a nyílt és titkos nyílás a szervben, és hogy milyen parancsokat kaptak fentről. S főleg azt, hogyan fogják ezt elszabotálni. A csendőrtisztek, akik lágerbe hajtották a zsidókat, most egy-két megmaradt zsidócsaládnak rejtkehelyet adnak. Legyen, aki majd igazolja őket. A gazdag parasztok feldarabolják a birtokukat. Iratnak pár holdat minden szegény rokonra. Ha már elvész a föld, legalább hálát kapjanak érte. Meg jó pontot az új rendszerben. Meg hátha a maradékot már nem veszik el. A levanteoktatók begyűjtik és elégetik az egyenruhákat. A militáns, fajvédő tanárok most hirtelen megszeliődülnek. És követként vagy tolmácsként ők fogadják az érkező szovjeteket.

Egyedül a vasutasok végzik változatlanul azt, amit mindig is csináltak, amivel megbízták őket. A mostoha körülmények között is. Ezért járnak a vonatok. Mert síneket, töltéseket gyógyítani, az állomásokon legalább egy áthaladó vágányt megszabadítani a romoktól, a szerelvényeket egymástól eltéríteni, az alacsonyabb rendűt mellékvágányra

* Köszöntjük Csabai Lászlót, aki az idén vehette át a Mészöly-díjat *A vidék lelke* című kötetéért. Az elismerést Mészöly Miklós szülőhelyén, Szekszárdon adták át.

terelni komoly és nem is veszélytelen feladat. De sokkal kevésbé veszélyes, mint a frontvonalban lenni. Ezért olyan lelkiismeretesek a vasutasok. A '14-es háborúban a MÁV megóvta alkalmazottait a behívótól. És a mostaniban is. Eddig. (Azért a vasutasok lelke sem tiszta. A tavasszal északnak elindított, emberrel tömött marhavagonok miatt. De elindították őket. Mert vasutasok.)

Újszállás. Parasztszél. A paraszt egyedül hangya, faluvá összenőve hangyaboly, gép. Mindenki végzi a feladatát. Dolgozik, dolgoztat. Jöjjön szélvihar, hetes eső, korai hó, török, labanc csinálja a dolgát, mert enni jövőre is kell. Egyedül a tatárjáráskor maradtak el az őszi munkák. És most másodjára. Mert talán már nem is lesz holnap. És akkor már enni sem kell. A leállítás nem egyszerre történt. A tengerit letörték, behordták, levágták a szárát is, a gyökerét viszont nem húzgálták ki a szegények. Pedig ők azzal fűtenek. Lezajlott sokhelyütt az őszi szántás, viszont mag alig került a földbe. (Kevés a mag, az is igaz. Kell a Honvédségnek, a Wehrmachtnek, kell a parasztnak is a lepénykébe. És a jószágoknak. Az állat megeszi a gabonát, hogy bírja húzni az ekét, ezért nincs mit vetni. Ezen nevetni lehet. És néhányan nevetnek is, de olyan hideglelés, eszement hangon.)

Menekülne nem kevés paraszt is. Napokig állnak az állomásokon. Be-berohannak a légópincébe, ha megszólal a riadó. Aztán előjönnek és álldogálnak, kérdezősködnék tovább.

Mert a rádió, az újságok hazudnak, az igazságot csak a keletről érkezőktől lehet megtudni. Sokan jönnek onnan.

A magyarok mellett például románok. Augusztus 23-án a román király átállt a szovjetekhez, a román hadsereg pedig – Erdélyért – megtámadta a meglepett magyarokat és a németeket. Nem volt sikertelen az offenzíva, de a románok egy része német hadifogságba esett. Ezek rögtön kijelentették, hogy elítélik a király árulását, és mivel úgysem akarnak a bolsevisták szövetségeként harcolni, szerencsének tartják, hogy elfogták őket. Ezt a németek nem hiszik. Mindig lenézték a románokat, most pláne. Ha újra bevetnék őket a saját oldalukon, golyófogónak jók lennének, de ehhez meg kéne engedni, hogy fegyvert kapjanak.

A románok valószínűleg lágerben fognak kikötni. Ahol már vár rájuk a flekktyfusz. Jönnek a németek. Katonák. És sok civil. Például a szatmári svábok, akik már három nemzedék óta csak magyarul beszélnek, öntudatosabb magyarok a magyaroknál, s csak a családneveik jelzik az eredetüket, no meg hogy nagy csűröket építenek és rendszeresen seprik a portájuk előtt a járdát. Jönnek a bánáti svábok, akik már majdnem magyarok voltak '18-ban, de Trianon után egy kissé visszanémetesedtek, mert azt hitték, így majd jobban fog bánni velük a román állam, mint a magyarokkal. És érkeznek a dél-erdélyi szászok, akik a Királyföldön végig megmaradtak kivagyí németnek, sőt a hitlerárjba is belemerültek. Ami nem volt nehéz, hiszen az egész Román állam Hitler szövetségese lett. Mióta viszont Románia átállt a szovjetekhez, tudják: a bűnös majd egy még nagyobb bűnösön fogja kitombolni magát, ezzel kisebbiteni akarván saját bűneit.

És menekül sok orosz. Valójában ezek a Szovjet Birodalom különféle nációi. Akik kollaboráltak a németekkel. Az orosz kozákok, az ukrán nacionalisták, a krími tatárok, a Kaukázus és Közép Ázsia népei.

És mind ugyanazt mondják: a bosszúálló Vörös Hadsereg megállíthatatlanul tör előre.

Bár Magyarországon '17-től kezdve a bolsevista veszedelemmel rémítik az urak a népet, mégis olyan hihetetlen, hogy ez hamarosan tényleg bekövetkezhet.

Az újszállási állomás messze esik a községtől. A váróterem tele van néppel. Viszont a síneken egyetlen mozdony áll, egy hozzácsatolt pőrevagonnal. Ebben ingusok ülnek. Barnák, vonásaik európaiak. Egy rögzített kerekű PAK 40-es páncéltörő ágyú meredezik a vagon közepén. A lövegpajzsnak dőlve idősebb magyar asszony áll kopott, de tiszta székely népviseletben. Pirított napraforgómagot ad két unokájának. És a katonának. Nem fél tőlük. Nemcsak a kora miatt, hanem mert az a hír járja, hogy a németek se a Wehrmacht katonáinak, se a vele szövetségeseknek nem engedik, hogy magyar asszonyokat bántsanak. És a vagon négy sarkában egy-egy fegyveres német katona áll. Amin még megakad az ember szeme, az egy hátul lévő hófehér, keményre tömött dunna. Nem aludni készül a tulajdonosa, hanem a valutáját viszi magával. Mert a lúdtoll, lúdpihe nagy érték. Fizetnek érte a városiak. (Az újszállási szegény, ha megszorul, még a saját párnájából is eladja Braun felvásárlónak.)

A vasutas füttyöl, fölemeli a zöld vonatindító tárcsát, mire a szerelvény megrándul, s a mozdony pőfögve kúszni kezd a vaspályán. Balogh Böske, aki már harmadik napja toporog a sínek mellett, hol a maradásról, hol a menekülésről győzve meg önmagát, most hirtelen megragadja a vagon hátsó falát, és dobbantva próbál mellig felhúzódkodni. Ez nem sikerül, de egy szemfüles katona megragadja a vállát és beemeli. A turbános óriásnak gyerekjáték volt ez. Hangosan kacag. Ami a társaira át átragad.

Balogh Böske pedig felguggol, és most fogja fel, hogy talán örökre elhagyja szülőfaluját és hazáját.

Újszállásról az emberek régen legfeljebb a szomszéd községekbe, esetleg Nyárligetre jutottak el, aztán az 1873-as válságkor felröppent a varázsszó: Amerika. És alighanem több Újszállásról elszármazott él már a tengerentúlon, mint amennyien az anyafaluban maradtak. A kivándoroltak küldözgetnek leveleket, de látogatni nem jönnek. Aki egyszer Amerikába megy, az ott is marad örökre.

Ha a béresek, kommenciósök szervezkedni kezdenek Újszálláson, azt mondják rájuk: Amerikát akarnak. Ha a béresgazdának vagy tisztartónak nem engedelmessé válik, magukat kímélve dolgoznak: amerikáznak. Ha a kisbirtokosok úgy zárják az aratást meg a tengeritörést, hogy lesz mit enniük nekik és a jószágoknak is, és talán még új ködmönre meg csizmára is futja majd: amerikás évük lesz. Amerika tehát olyan föld, ahol az embert nem viszi el a csendő, ha kiáll magáért, ahol a saját percelláján a maga ura, és ahol a kenyérszeletnek nem pirítással, hanem vajjal adnak ízt. (Még csak nem is zsírral.) Ahol az ember vasárnap tényleg szívből ad köszönetet Teremtőjének azért a sok jóért, amiben része van. És arra a sok nagyszerűségre, ami rá vár, könnyű szökik Balogh Böske szemébe, mely összekeveredik a szülőföld elhagyása miatti bánat könnyeivel.

Huss innet, te piszkos cseléd! – kiáltja valaki, és légáram miatt forgatnia kell Böskének a fejét, hogy a forrást megtalálja. A dunyha alól jön. Pontosabban a másik végéről. Ott van unokanővérenek, Balogh Bözsinek a feje.

Ne légy ilyen kegyetlen Bözsi! – esedezik Böske. – Csak egy tenyéryni kis helyet kérek. Meghúszom magam.

Meg ám! Az anyád hasában kellett volna meghúznod! Hogy ki se jöttél volna! Végigloptad az évet nálunk, most meg a helyemet vennéd el! Te tolvaj szuka!

Bár az idegen katonák nem érthetik, miért pöröl a magyar lány, Böske a szégyentől alétan néz körbe.

Balogh Böske és Balogh Bözsi unokatestvérek hát. Mindketten húszéves, eladó lányok. Kerek fejük, fekete szemgolyójuk, barna bőrük is hasonló. Egyforma ruhában össze is lehetne tán téveszteni őket. Mindketten Újszálláson laknak. Mindketten a felvégen. Egyforma, fehérre meszelt hosszúházban. Csakhogy Böskéknek kilenc hold (ráadásul szikfoltos, gyenge) földjük van, míg Bözsiéknek tizenöt hold kötött, fekete szántójuk, meg két hold szőlő. Így Bözsiék már cselédet tudnak fogadni, míg Böskékéknél sorban cselédnek állnak el a lányok. Az a nyolc hold nagyobb különbség Újszálláson, mint ami a fővárosban a Kormányzó és a csepeli proli között van.

Böske egy évig szolgált Bözsiéknél, és elszenvetde, ami sok lány sorsa falun: pesztrának fogadták fel, de mindenés lett. Babusgatta, fűrösztötte, etette a másfél éves Balázskát, de ha az aludt, vagy még ha nem is, mellette tengerit morzsolt, zöldséget pucolt, vizet hozott, veteményezett, felmosott, disznóöléskor segédkezett. Szabadnapja nem volt. Mondták, hogy majd lesz, majd összeszedsz két félnapot, s így hazamegy egy hétvégére, de az év alatt háromszor, ha aludt a saját ágyában. A járandóságát megkurtították. Darált tengeri helyett szemest adtak, zsír helyett avas szalonnát, csizmát, ruhát kötőt kapott, de használtat, amit Bözsi már elnyűtt. És persze folyton szidták, ugráltatták, mert a gazda, akár az őrmester, úgy gondolja, vétek pihenni a szolgálonak, mert akkor gondolkozni kezd, és valami rosszban kezd el sántikálni. Hisz a szolgáló eredendően lusta. És tolvaj. Most is ezzel vádolta Bözsi Böskét. Hogy az lopott. Ami alávaló rágalom! Noha igaz. Mert persze, hogy csent magának Böske kenyérgát, pogácsát, bélest, de csak hogy ne éhezzen. Mert amikor a zsugori gazdasszonyhoz meg a kölykeihez leült enni, neki Balázskát is etetnie kellett. Maga alig haraphatott valamit. Aztán meg zárt el mindent Baloghné.

Alomars! – kiáltja Bözsi, és megragadja Böske gallérját.

Ez a szó, amit Újszálláson cselédnek és jószágnak egyaránt mondanak, végképp feltépi Böske összes sérelmét, sebét.

Alomars neked! – kiállt vissza Böske, és ő meg Bözsi gallérját ragadja meg.

Sziszegve rázzák egymást, birkóznak. Az ingusok elképedve nézik ezt a vásári komédiát. Utoljára a bazárban láttak ilyet. Ott majmok civakodtak.

Bözsi egy nagy lökessel végül felülkerekedik. Böskének berogyik a lába, eldől, és kiesik a pőrevagonból. Bözsit magával rántja.

Talán ha másodpercekre veszíthették el eszméletüket, mert mikor magukhoz térnek, a

szerelvény még csak a bakterháznál jár. Viszont egyre gyorsul, reménytelen szaladni utána. S hogy az álmom, a bolsevizmustól, a nőket megerősztoló vöröskatonáktól megszabadulás álma, s maga Amerika, az álmok álma szertefoszlik, olyan fájdalom tölti el a két lányt, hogy nincs erejük újra egymásnak esni.

Isten veled büntetett meg a bűneimért – morogja Bözsi.

Engem meg veled büntetett meg, pedig nem is voltak bűneim – morogja Böske.

Egy vasutas jön, vizsgálja őket, kérdi, hozzon-e kötszert. A bőrön zúzódások. Ezekre nem kell géz. A lelki sérülésekre meg semmi nem használ.

Mi már nem fogunk megférni egy faluban – mondja száraz tárgyilagossággal Bözsi.

Feszt tépni fogjuk egymást. Ha jönnek a ruszlik, elköltözöm, ha mégsem jönnek, elköltözöl te. Kiűzlek.

Elmenjek? Hova?

A te dolgod. Az, hogy én hova, az meg az én dolgom.

Én neked... – „nem akarok semmi rosszat” – mondaná Böske, de nem akar hazudni, főleg Bözsi érdekében. – Én neked csak annyit mondok, hogyha még egyszer tolvajnak...

Né má'! – kiált a vasutas.

Ha azt mondtam, tolvaj vagy...

Ne most! Azt nézzétek má'!

És a két lány ekkor végre előre fordul. Jól látható még a szerelvény. Nem ez az érdekesség. Hanem, hogy egy gigantikus gépmadár közeledik felé jobbról. Liberator a neve, amerikai nehézbombázó. Böske és Bözsi ezt nem tudják, csak látják, hogy az akácerdő felett is óriási, kitűnik az összes többi bombázó- és vadászgép közül, ahogy viszont az szélmalomhoz ér az árnyéka, már szinte nagyobb, mint a vonat. És a Liberator füstcsíkot húz maga után. Már olyan közel van a földhöz, hogy veszélyes lenne kiengedni a bombáit. És nem is engedi ki. Hanem mindenestül belecsapódik a szerelvényre. Előbb látni a templomtorony-magasságba felcsapó lángokat, s csak aztán ér el hozzájuk a robbanás dobhártyaszakító robaja, majd a forró léglökés. A vasutas és a két lány repül.

Böske és Bözsi hazafelé tart. Böske levette cipőjét, hogy kímélje. Bözsi nem.

A távolban felrobbanó vonatot meglátva néhány újszállási futni kezdett a sínek felé, de amikor megtudták a hírt, hogy az állomáson lévőket nem érintette a detonáció, csak az oroszok szerelvényén lévő idegenek pusztultak el, rögtön elkezdték ezt visszafelé kiabálni, s a hír, beérvén a községbe, visszafogta az indulni akarókat. Hihetetlen, de míg pár hónapja még egy hangosan csaholó kutyára is felneszeltek az emberek, a bombarobbanás önmagában már nem szenzáció. És nincs is mit keresni az elszenesedett, kitekeredett hullák körül.

Bözsi, amikor rájött, hogy az életét köszönheti Böskének azzal, hogy az lerántotta a halálra ítélt vonatról, hogy egész életére Böske adósa lett, gazdaöszönnel megütni szerette volna, majd a kezét megcsókolva (mert minden gazdának cseléd ősei vannak, így sejtjeiben érzi, milyen alattvalónak lenni) hálát rebegni, de végül csak elsírta magát.

A hazafelé bandukoló Böske igyekszik megnyugtatni magát. Régi taktikával: elhíteti magával, hogy amire vágyott, az nem is lett volna olyan jó: „Lehet, ha sikerült is vol-

na amerikai fogságba esni, azok nem vittek volna Amerikába, hanem átadtak volna az oroszoknak. Azok meg velünk, mivel menekültünk előlük, meg kegyetlenebbül bántak volna el, mint az itthon maradottakkal. Szibériában kötöttünk volna ki.”

Te Böske! – fordul volt cselédjéhez Bözsi. – Állítólag ti, szegények lesztek az urak a muszkavilágban. Mert a tíz hold alattiak megtarthatják a földjüket, sőt, még kapnak is, viszont a többiektől mindent elvesznek. Járhatok majd hozzád napszámba? Nem azért kérdem, mert kötözködni akarok.

Böske szívesen bólintana Bözsi kérdésére, vagy legalább jelentőségteljesen hallgatna, s ezzel igazolná annak a félelmét. Édes lenne a bosszú a pesztrasors alatt és a még imént is, a vagonban elszenvedett megaláztatásért. És mégis, ebben a népvándorlásban, amikor mindegyik fajta csak magával törődik, meg azzal, hogy a többit valahogy elnyomja, kiszorítsa az élettérből, nem tudja ellenségnek tekinteni Bözsit, aki azzal az átkozott plusz nyolc holddal már más kasztba tartozik.

Igen, azt mondják, a tízholdasok lesznek az urak. Egy-két évig. Aztán mindenkit beternelnek a kolhozba. Jön a tengeriegyelés meg répakapálás csajkakosztért. Fogunk mi még kenyérhéjért veszekedni! Nektek rosszabb lesz, de nekünk nem lesz jobb! Ilyen lesz a nagy egyenlőség.

Bözsi kicsit hátrébb lép, hogy megvizsgálja a másikat, nem gúnyolódik-e. S mikor látja, hogy az komolyan beszél, fájdalmasan felnevet. És így tesz Böske is.

Igen, így tényleg megvalósítható a nagy egyenlőség. Ha mindenki szegény. Hanem azt mondd meg nekem, tényleg csapta neked Pattantyús Feri a szelet?

Böske megáll. Mert ez nagy újdonság. Hogy a Pattantyús Feri. Mert talán ez volt Bözsi minden ellenszenvének az oka. A női féltékenység. És jogos féltékenység, mert Ferit tényleg Bözsinek nézték ki a szülők, és Bözsi ebbe nagyon belelovalta már magát.

Feri? Nekem? – tárja szét a karját Böske. Meglepődve. Vagyis csak tettetve a meglepődést. Mert találkozgatott Ferivel, és kapott tőle egy levelet, melyben mindent ígért neki a fiú. – Életemben egyszer beszéltem Ferivel, amikor Bergernél gombot válogattam. Azt kérdezte, fekete nadrághoz illik-e a barna cérna – füllenti Böske, és a harmincholdas Pattantyús Feri nem tudja ezt megcáfolni. Ferinek nincs már semennyi földje. Ő maga a föld. A Kárpátokban vált egyé vele, amikor egy akna széttépte.

Újszállás az állomásról nézve csak egy sáv volt. De most már külön állnak a házak. Mint-ha kicsit puffadtak lennének. Talán megszívták magukat az őszi nedvességből. Akárhogy is, ha az ember nem a megszokott szemmel nézi őket, nem gondol az üres górára meg kutricára, tényleg megható és romantikus a kép. Mézeskalács házacskák. És középen a katolikus templom tornya. Az émyelítő barokk megszelídült rajta, mert sosem volt elég pénze a hitközségnek a felesleges cirádákhoz. A református templom meg eleve olyan kuckós. És szépek a virágmintás kazettái. Az Újszállási Takarékpénztár épülete Nyárligeten vagy pláne Debrecenben egy lenne a sok polgári épület között, de itt tündököl. Stukkók, aranymetszés szerinti ablakok. A falai kékek. Mint az ég. Olyan kékek, amilyen az ég sohasem szokott lenni.

És se sikoly, se géppuskakattogás.

KOVÁTS JUDIT*
**A Karbunkulus,
avagy miért kezd egy regényíró mesét írni?**

Meglehet, éppen a regényei miatt. *Megtagadva, Elszakítva, Hazátlanok*. Már a címük is jelzi, hogy traumaregények. Mindhárom abban a rettenetes XX. században játszódik, amelynél borzalmasabb, förtelmesebb, pusztítóbb aligha van még egy az emberiség történelmében.

Szöszölösen, lassan írok. Szavakon rágódom, jelzőket gyomlállok, központoszáson variálok, négyszer, ötször is átdolgozok egy-egy szakaszt, fejezetet, s mindahányszor hozzányúlok az adott szöveghez, újraéled a betű, a szó, s hiába választ el több mint két emberöltő a háborútól vagy a magyar és német kisebbség háború utáni szenvedéstörténetétől, a fejemben, szívemben, lelkemben újra és újra megtörténik minden.

Megtagadva, Elszakítva, Hazátlanok. Három regény, háromszor három év az életemből. A szó, a betű újrateremti, ami elmúlt. A prerovi tömegsír 267 áldozata – a legkisebb nyolc hónapos, a legidősebb több mint hetven éves –, a jáchymovi fogolytábor halálra vert rabjai, az érzéstelenítés nélkül megműtött vendéglős, a kínzások elől a halálba menekülő öngyilkosok, ahogyan az ablakban himbálja testüket a szél: a *Hazátlanok* írása alatt velük keltem, velük feküdtem, éjszakánként rémálmok formájában ők kísértettek. Képtelen voltam szabadulni tőlük. Szünet nélkül róluk gondolkodtam – és vívódtam. Azon, hogy mit és mennyit szabad abból a tengernyi szenvedésből és tragédiából megírni, ami a kutatómunka során elém került, hogy végül a regény ne valamiféle leltára vagy katalógusa legyen csupán a németek háború utáni kálváriájának, és főképp ne torkolljon öncélú tobzódásba a borzalmakban.

A Tatra-legendákba ebben a rémálmos, vívódásos korszakomban botlottam. Pontosabban Grósz Alfrédnak, a késmárki evangélikus gimnázium egykori legendás tanárának, híres Tatra-kutatónak a gyűjteményébe; egy jegyzetekkel ellátott, hivatkozásokat, adatközlőket is feltüntető karcsú kis könyvecskébe, amely a hegycsúcsokhoz, tengerszemekhez, barlangokhoz fűződő mondákat, hiedelmeket tartalmazza rövidebb, hosszabb terjedelemben. A németek szenvedéstörténetéről szóló dokumentumgyűjtemények, szemtanú-visszaemlékezések közül ezekhez menekültem. Mintegy védekezésképpen, amikor úgy éreztem, nem bírok el több szörnyűséget. És mintha nehéz súly szakadt volna le rólam, felszabadultan kalandoztam a tündérek, boszorkányok, planétások, hegyek gyomrában rejtőző kincsek, víz alatti paloták fantasztikus világában, s írtam mesét az örök szerelem jelképéről, a havasi gyopárról, a Kígyókirályról, a Zöld tórol, a Karbunkulus-toronyról. Ez utóbbit akkor, amikor a brünni halálmenet túlélőinek visszaemlékezései között azt olvastam, hogy egy

* Köszöntjük Kováts Juditot, akinek harmadik regénye, a Magvető Kiadónál megjelent *Hazátlanok* nyerte idén az Artisjus Irodalmi Díj szakmai kitüntetését.

anya és csecsemője holttestét a cseh milicista parancsára a latrinába kellett dobni, s a foglyok úgy végezték a dolgukat, hogy a gyerek karja kiállt az ürülekéből.

Közismert meseelemek, bevett szófordulatok felhasználásával mindegyik mesét az egyszerű volt, hol nem voltól az itt a vége, fuss el végéig megírtam. Majd amikor készen lettem, fogtam és felszabdaltam, sőt, szétroncsoltam őket, s így, kivonatosan és fragmentáltan kerültek be a *Hazátlanok*ba. Bárhogyan is dolgoztam fel, bármit is tettem azonban velük, továbbsegítettek engem az írásban, s reményeim szerint segítik majd az olvasót is a befogadásban.

A halálukban meggyalázottak, a latrinába dobott anya és gyermeke emlékére – akiknek tragédiája végül nem került be a regénybe – álljon itt most a Karbunkulus meséje teljes terjedelmében, úgy, ahogyan annak idején megszületett.

A Karbunkulus

Magasan fent a Magas Tátrában, mindjárt a Zöld-tó fölött magasodik egy égre törő szikla, úgy hívják, hogy Karbunkulus-torony. A nevét onnan kapta ez a sziklacsúcs, hogy réges-régen, az idők hajnalán egy csodálatos ékkő trónolt a tetején, egy olyan kő, amely nappal magába gyűjtötte a napsugarakat, éjszaka kisugározta, s bevilágította velük a tavat és az egész völgyet. Tündérek ültették e csodálatos drágakövet a szikla tetejére, aranyhajú, nádszállkarcsú tündérek, akik a Zöld-tó mélyén, víz alatti palotájukban laktak, s éjszákánként, amikor a földi halandók nyugovóra tértek, kiemelkedtek a habokból, s a karbunkulus varázslatos fényében tündértáncba kezdtek, és táncoltak, táncoltak, mindaddig táncoltak, amíg a Késmárki-csúcs fölött meg nem jelent az első napsugár.

Valamikor hajdanán élt a Zöld-tó partján egy bacsó, aki szegény juhászlegényből öregkorára olyan gazdag lett, hogy számon sem tudta tartani a gazdagságát. Pompás ház, hatalmas erdők, kövér legelők, megszámlálhatatlanul sok jószág, vaspántos ládákban hét lakat alatt őrzött tömérdek kincs, s hogyan tett szert minderre? Úgy, hogy ifjú korában ő volt a Tátra legkitartóbb és legszerencsésebb kincskeresője. Kunyhót épített magának a Zöld-tó partján, s hosszú éveken keresztül minden hajnalhasadtával innen indult kincskereső újtára. Azonban nem holmi arany, gyémánt, rubint vagy igazgyöngy volt az, ami végül gazdaggá tette, hanem a Lomnici-csúcs szédítő, északi falán, a Réz-padokon talált rézérc, amit nagy fáradtsággal bányászott ki, szállított le a Zöld-tóhoz, és olvasztott meg.

Nem sok jó származott azonban a nagy gazdagságból, ahogyan nőtt a vagyona, a bacsó úgy lett egyre kapzsiabb és gögösebb. Árván maradt leányának, Erikának megengedte ugyan, hogy templomba járjon, ő azonban az Isten házáat elkerülte, az embereket megve-tette, azt híresztelték róla, hogy kincseiért cserében eladta lelkét az ördögnek.

Akinek van, annak még több kell! A bacsó sem elégedett meg a gazdagságával; telhetetlenségében egyszer csak a Karbunkulus-torony csillogó ékkövére vetett szemet. Barázdák nőttek a homlokára, ahogy reggeltől estig azt nézte, és ezek a barázdák még éjszaka sem simultak ki, mert álmában is utána sóvárgott. Jobban mondva a Tátra királyának a kincsei

A Karbunkulus, avagy miért kezd egy regényíró mesét írni?

után, amelyeket a megközelíthetetlen Jégvölgyi-csúcs északi tövében, a Varangyos-tó mélyén a király palotája rejt, s egyedül a karbunkulus varázsos érintésére nyílnak szét azok a sziklák, amelyek elzárják a hozzájuk vezető utat. Igen ám, de a Karbunkulus-torony sima páncélfalai bevehetetlenek, mindenki, aki megpróbálta megmászni, az életével fizetett. Jól tudta ezt a bacsó, éppen ezért egyre csüggedtebben bővölte a Karbunkulust, ám egyszer, leányán felejtve a szemét, ami különben egyáltalán nem volt szokása, ördögi ötlete támadt.

Amilyen gőgös és kapzsi volt a bacsó, olyan szerény és kedves a leánya. De nem ám csak szerény és kedves, hanem világszép is: termete jegenye, haja csillogó arany, szeme égkék, hangja ezüstcsengettyű, ha vasárnaponként lement a templomba, a legények bizony rajta felejtették a szemüket. És jöttek lánykérőbe. Kilencvenkilencen egymás után, de ahogy jöttek, úgy el is mentek, az öreg bacsó ugyanis teljesíthetetlen feltételt szabott: azé a lánya, aki lehozza a szikla tetejéről a karbunkulust.

Telt, múlt az idő, mígnem egyszer egy váratlan hegyi vihar a Zöld-tavi házba kergette be Késmárk urának fiát, az ifjú Imre grófot. Erika jó szívvel fogadta a bőrig ázott, váratlan vendéget: étellel, itallal kínálta, s lezszebbik hímzett törülközőjét nyújtotta felé, hogy megszáritkozzon. Természetesen az ifjú grófnak egy pillantás elegendő volt, hogy olthatatlan szerelemre lobbanjon a világszép leány iránt, úgyhogy nincs abban semmi csudálatos, hogy a vihart követően is egyre sűrűbben tévedt a Zöld-tó felé. És ha már arra tévedt, természetesen bekopogtatott abba a házba, ahol olyan jó szívvel fogadták, s meg kell mondani, vihar sem kellett hozzá, hogy Erika arcán rózsák nyíljanak, szemében szikrák gyűljanak, s Imre gróf úgy érezze, tovább egy percig sem akar nélküle élni.

A lánykéréskor az öreg bacsó először őszintén örült a váratlan megtiszteltetésnek, hiszen álmában sem jutott volna eszébe, hogy valaha grófi rokonsággal dicsekedhet. Már-már beleegyezését is adta, ám akkor a karbunkulusra tévedt a pillantása, és kimondta azt, amit addig már kilencvenkilencszer mondott: – *Tiéd a lányom, ha lehozod a szikla tetejéről a karbunkulust!*

Az ifjú világeletemben nagyon bátor volt, ráadásul úgy ismerte a Tátrát, mint a tenyerét; bejárta valamennyi völgyét, a Karbunkulus kivételével megmászta minden valamire való csúcsát, így habozás nélkül útnak indult. Bealkonyodott, mire a sziklatorony tövéhez érkezett. A tündérek már táncra keltek, s édesgették, csalogatták, de meg sem hallotta őket, tekintetét előreszögezve mászott, húzódkodott, kapaszkodott följebb, egyre följebb. Száz veszély, száz halál, hasadékok, szakadékok, *hagyj föl esztelenségeddel!* – csörögték a vizek. *Fordulj vissza, amíg nem késő!* – fújta az északi szél, neki azonban világszép szerelmesével volt tele a szíve, őt látta maga előtt, ahogyan lent, a tóparti házban érte imádkozik, és semmivel sem törődve mászott, húzódkodott, kapaszkodott egyre csak följebb. És láss csodát, sikerült neki a lehetetlen: fölért a csúcsra, s ott lihegve, kifulladásra nézte, csak nézte a csodálatos tüneményt, amelyet őelőtte emberfia nem látott sosem, ámulva nézte, ahogyan karnyújtásnyira tőle szórja szikráit, majd az ámulatból magához térve tanácstalanságba esett, mert a karbunkulus hozzá volt nőve a sziklához, egybeforrt vele.

Hozzá ne nyúlj! – süvített föl ismét az északi szél, mintha kitalálta volna a gondolatát. *Jaj annak a szentségtörőnek, aki a tündérek kövéhez ér!* – zúgták kórusban a környező óriáshegyek, amire elbizonytalanodott egy pillanatra, de csak egy pillanatra, mert hirtelen lenézett a mélybe; tűhegynyi lángocska a tóparti ház ablakában, ott imádkozik a szerelme, aki nélkül nem élet az élet, becsvágyó apja azonban csakis a drágakőért adja őt cserébe; minden további tétozás nélkül előkapta a pisztolyát, s nekiszögezte a kőnek. A karbunkulus szikrázó üstökösként zuhant a tóba, nyomában égig csaptak a hullámok és elszabadultak a viharlegények, rengett a föld, részeg óriásokként dőltek, borultak a hegyek, s ő hiába keresett kapaszkodót, zuhant a karbunkulus után, zuhant a mélybe.

Az égszakadásra, földindulásra fölriadt imájából Erika, s kirohanva a házból kétségbeesetten kezdte kiabálni szerelmese nevét. Kiáltotta, sikoltotta, ordította, ahogyan a torkán kifért, de csak a leomló sziklák robaja volt rá a válasz. A vaksötétben arrafelé igyekezett, amerre a Karbunkulus-tornyot sejtette, villámok szántották az eget, mégsem mutattak utat neki, elesett, fölállt, megint elesett, megint fölállt, s rohant tovább, rémülettel a szívében, bele az éjszakába.

Az öreg bacsó borzadva eszmélt rá bűneire, már mentette volna a lányát, az ifjút, és mindent és mindenkit, de késő volt, először csak baljós morajlás, aztán haragos zúgás hallatszott, egyre erősebben és egyre közelebről hallatszott, a tó volt az, amely kilépett medréből, s felbőszült hullámaival ordítva-bögve nyelte el házát, földjét, erdejét, s temette hullámsírba őt magát.

Így esett, hogy a kövér legelők, sűrű erdők helyén ma már csak sivár pusztaság honol, és a Karbunkulus-torony teteje is csupasz. Olykor azonban a Zöld-tó mélyéről titokzatos tüzek villannak föl, a tudósok szerint víz alatti források azok, de ők csupán azért gondolják ezt, mert sohasem hallottak a karbunkulusról, a boldogtalan szerelmesekről, de még az aranyhajú tündérek víz alatti palotájáról sem, így nem tudhatják, hogy a karbunkulus szórja onnan lentről a szikráit.

Egy a sok összeomlott ház közül... 1970. május

HARMATI MINKA

Kállói képeslapok

Kora májusi, nyitott szemű éjszaka. A levegő langyos, de friss, ingerlő illatok párolognak. Fülét hegyezi az este: egy selymes macska éberén járőrözik megszokott útvonalán, egy tücsök pedig fáradhatatlanul pengeti altatódalát.

Az udvar szép és nyugodt, az ágyások virágban pompáznak, mégis rögtön csak ezt a fát tudom nézni. Újra és újra magához vonzza tekintetemet, ahogy visszafogottságában is feltűnően áll a terasz oldalán. Először nem is értem, mi benne a különleges – egyszerű, alacsony kis fa apró, hosszúkás levelekkel, virágok nélkül, valahogy mégis kiemelkedik a többi közül. Csodálkozásomat nem tudom elrejtetni, és megkérem a háziakat, mutassák be nekem a kert fiatal lakóját.

Tőlük tudom meg, hogy sorsa nehezen indult: csemete korában majdnem elpusztult, de aztán a gondos kertészek visszahozták a halál torkából. A kis növendék meghálálta a gondoskodást, és gyors fejlődésnek indult, nyúlt és lombosodott, míg mai formáját el nem érte. Tarkalevelű fűz – de, aki ezt a nevet adta, annak semmi érzéke nem volt a növények lelkéhez. A Japánban honos cserje lombja bár valóban többszínű – a zöld árnyalatai keverednek az egészen világos levelekkel –, tarkának mégsem nevezhető. Nem tarka, nem színes – hanem *ragyogó*. Előttem áll, még sincs teljesen itt: lénye egyik fele a valóság láthatatlan fonákjának fényét veri vissza és sugározza szét. Zöld levelei az élethez kötik, fehér leveleivel viszont elszakad tőle, és egy másik világra nyílik. Mindkét irányba *nyílt*, mintha éppen most lépne át a régi életét és az új létet elválasztó és összekötő küszöböt. Tiszta, kecses, sugárzóan szép menyasszony. Nem tarkafűz. *Menyasszonyfa. Fényfa.*

*

Napfény ült a májusi kertre, és derűsen ringatózik a levelek nyugágyán. A verandán heverő kutyák békésen őrködnek a délutáni nyugalom fölött. A fán csicsörke nyikorog, mintha télen berozsdásodott volna a torka.

Hirtelen nagy szél támad: égig érő, erős marokkal rázza meg a szendergő világot. Kifésüli a frissen mosott, illatos lombokat, közben megszáritja bozontos fejüket. A hintázó fény megbillen és szanaszét gurul, a szél pedig felkapja és a hatalmasra tágult térbe hinti. Nagyanyám gyakorlott mozdulatokkal rendezi a kertet, s keze parancsára katonásan sorakoznak a palánták. A kert újoncai még bizonytalan lábakon állnak, ide-oda dülöngélnek.

Boldogan túrom én is a napszitta, meleg földet. Könnyen enged, és befogadóan nyitja meg ölet, hogy a rábízott friss életet odaadóan táplálja saját testéből: úgy öleli magához őket, mint édesanya éhes gyermekét. *Vízzel oltom szomjukat és betakargatom kényes, fázós derekukat. A szél kegyetlenül tépázza karcsú, hajlékony testüket, de nem féltsem őket: még gyengék, de már a helyükön vannak, és nemsokára erős gyökeret eresztenek, hogy többé egy tapodtat se mozduljanak.*

*

Az éjszaka tisztára mosott, frissen öblített kertet adott át a hajnalnak. A levelek fényesre súrolva lógnak az ágak szárítóján. Az ég ma homlokát ráncolja, súlyos gondolatok barázdálják. Már kora délután, mégis félhomály: vastag szürkehályog fedi a Nap szemét. Lóg az eső orra, majdnem a földig ér. A fény magára zárja a fellegek ajtaját, s begubózik csendes magányába.

Jólesik ez a bezárkózás, az ingerek böjtje. A zajszennyezés csökken, és az események alakja lassan kiürül. A hétköznapiok kényszeres pulzusa is lassul, szívverése csitul, lélegzése megnyugszik. Tisztul a látás, élesedik a hallás, finomodik az érzékelés. A szépség fürdőjében feloldódik az aggodalom, és a világ ezernyi ránca kisimul.

*

Erdei séta eső után. Még az illat is zöld. A természet kifinomult illatszerésként a fás alaphoz friss, üde illatokat választott, s hozzá az akác mézes és a bodza púderes tónusát keverte. Az illatorgiában a borostyánt buja vágyak fűtik: szorosan fonódik egy fiatal fa törzse köré, mely ájultan adja át magát a fojtó ölelésnek.

Az út mentén zöldfülű suhancok állnak sorfalat, míg egy rózsabogár teljes páncélzatban őrködik az ösvényen. A madarak gurgulázva fűjják hangbuborékaikat, s nagylelkűen eresztik szélnek a tünékeny szépséget. A földön hangyák rohannak a megélhetés gondját cipelve. A pók inkább a művészlét mellett döntött, és épp legújabb artistaszámát gyakorolja: bukfcenet vet, miközben egyetlen vékony kötélén ereszkedik le magasban lengő trapézáról.

Ráérősen lépkedek a lombárkádok alatt. Csak a kanyarig látom az utat, de nem zavar: a jelen itt olyan sűrű, hogy a jövő már úgysem férne el.

*

Szürke cirmos cica ugrik át a kerítésen. Bozontos farkától bajusza hegyéig csupa érdeklődés, élénken fedezi fel az udvar minden zugát. A kerten átcikázó rozsdafarkúban riadalom billeg, nem alaptalanul: a macska hirtelen megdermed, és rezzenéstelen tekintettel mered a csivitelő fészek irányába. Figyel. Ugrásra készen vár. Tág pupillájába zárva nem ereszti célpontját, míg el nem érkezik a legalkalmasabb pillanat a cselekvésre. A legaktívabb passzivitás.

De a fészek túl magasban van, így a macska – a rozsdafarkú nagy megkönnyebbülésére – végül felhagy a vadászattal, és inkább mosakodni kezd. Érdes nyelvvel elmélyülten tisztogatja selymes, hosszú szőrét. Közben a napsütötte pallókra hever, és mint egy előkelő római, oldalfekvésben várja vacsoráját. Előtte még szundít egy kicsit, lustán nyújtózik, majd egész lényét átengedi a pihenésnek. Feszít vagy lazít, de mindig mindent *teljesen* csinál.

*

A fűzfa a tó arcához hajol: megcirógatja és halkán fülébe súgja titkait. A sugdolózók bizalmas kettősét a vadkacsák méltatlankodása rebbenti szét. A felhők esti fürdőt vesznek, és az alkonyi fény is fejest ugrik a vízbe. A hűvösödő levegőn a tó megborzong, és lúdbőrös háttal tér lassan nyugovóra. Lent és fent összeér, s az alkonyat színpompás gömbbé zárul.

*

Úton. Kifelé kémlelek, éhesen legeltetem a szemem az ismerős vidéken. Az alföldi fák szaporán szedik cingár lábukat, és futólépésben suhannak el az ablak mellett. Az eseménytelen táj monotonijába állatok visznek színt: a rétek egyhangú zöldjén birkanyáj felhője gomolyog, később ballagó tehének foltjai tarkítják a tájat. Máshol őzek állnak feszülten, akár a védtelenség karcsú szobrai. Egy vadnyúl füle lobog a vetés között, a távolban kócsagok hajladoznak. Bármerre nézek, itt minden lapos – tág tere marad az égnek.

Egy a sok összeomlott ház közül... 1970. május

Szatmár vármegye a XX. század eleji politikai viharokban

Sokan vagyunk, akik érdeklődünk Szatmár történelme iránt, de csak kevesen vállalkoznak arra, hogy időt is szánjanak a kutatására. Ennek legfőbb oka talán az, hogy a XX. század elejétől a történelem viharaiiban a vármegyei iratok szétszóródtak, pusztultak. Egy részük 1950-ben Nyíregyházára került, másik részüket ma Kolozsváron lehet elérni, de nem hagyható ki a kutatásból a szatmárnémeti levéltár és az MNL Országos Levéltára sem. No és persze, attól függően, hogy mennyire széleskörű vizsgálatot kíván folytatni a kutató, találhat adatot szinte minden közgyűjteményben.

Zsoldos Ildikó, egyetemi docens, a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézet igazgatója habilitációs dolgozatának írásakor végigjárta ezt az utat. Szorgalmas kutatóként alaposan tanulmányozta a vonatkozó eredeti forrásokat, és az ezekben rejlő adatokra, valamint a kortársak megjelent munkáira, továbbá a sajtó által közreadottakra támaszkodva rekonstruálta az eddig még igencsak vázlatosan ismert XX. század eleji Szatmár politikai viszonyait. Minthogy bőséges szakirodalom nem állt rendelkezésre, leginkább a Szabolcs megyét érintő kutatásának tapasztalataira támaszkodhatott. (A szabolcsi történéseket feltáró kötetet 2009-ben a Bessenyei Kiadó jelentette meg.) *A kutatás célja, módszere és forrásai* című fejezetben útmutatást ad arra vonat-

kozóan, hogy hol milyen forrás található, az egyes irattípusokban milyen adatokra számíthatunk.

Sok időnek kell eltelni ahhoz, hogy még egyszer valaki nekiveselkedjen egy ilyen sokrétű kutatásnak, így valószínűleg ez a könyv alapozza meg a tudásunkat a Szatmár megyei XX. század eleji politikai viszonyokról. Ezt a felelősséget érezte a szerző is, azért törekedett minden feltehető információ pontos, korrekt, az ol-

vasót-kutatót egyaránt segítő adatolására, lábjegyzetelésére. Ennek ellenére az olvasó egy jó stílusú, olvasmányos könyvet vehet a kezébe. A mellékletekben található táblázatokkal, térképekkel, a korszellemet visszaidéző kortesnótákkal, a jól megválogatott képekkel, sőt a személy- és helynévmutatóval is segíti a szerző ennek a bonyolult történeti időszaknak a megértését.

A régi iratok nyelvezete, stílusa – egy évszázad távlatából is – lehetővé teszi, hogy a kutató a múlt részesévé váljon, de a nagy feladat ennek az ismeretnek nyelvi formába öntése, hogy az olvasó is átélhesse ezt az érzést. Zsoldos Ildikó arra törekedett, hogy az általa leírtakkal ne csak új információkat közöljön, hanem megteremtse a történelmi feelinget, felkelte az érdeklődést, megalapozza a megyéhez, a történelemhez való kötődést. Ebben segítségére volt az általa megismert sok személyes forrás, a tanítási gyakorlata, történész szemlélete is, amely arra ösztönözte, hogy az események központjába az ember kerüljön – ettől válik ugyanis élővé a múlt.

A kötet első fejezetében a vizsgált időszakban Szatmár vármegye helyi politikájának, prominenseinek, a főispánoknak a tevékenységét mutatja be. Az 1904-ben kinevezett Kristóffy József nevét nem igazán őrizte meg a helyi közemlékezet. Talán azért, mert nem volt se megyebeli, se különleges tetteket végrehajtó. Szíve nem Szatmárért dobogott, hanem Csanádért, ahol élt és köztisztségeket viselt, ahol főispán szeretett volna lenni, csak nem sikerült. Szatmárban idegen volt, akitől azt várták, hogy a néha tettelegességgig fajuló pártvitákban, a Szatmárnémeti és Nagykároly között régóta dúló székhelykérdésben folyó huzakodásban, az „összekuszált, zűrzavaros politikai és társadalmi viszonyok”-ban

tegyen rendet. A szemléletesen leírt beiktatási díszünnepséget követően Kristóffy több területen is ért el részeredményeket, de mint a szerző megfogalmazza, másfél éves szatmári érdemei „lenullázódtak a Fejérváry-kormányban történő szerepvállalásával. A közmegvetés jeleként a hatalomváltást követően nevét a koalíciós főispán beiktatásakor gyászleppellel vonták be, majd lekapták a vármegyeháza folyosóján található, a szatmári főispánok emlékéért őrző tábláról, alispánjával egyetemben.”

Utódja az 1905-ben kinevezett, szatmári származású és mindenben a megyéhez kötődő Nagy László 16 évig volt a megye alispánja, de alig szűk egy évig tartott az ő főispánsága is. A megyebeli közép-birtokosok tipikus képviselője: Szatmárra, Pozsonyba, Eperjesre, Pestre járt iskolába, tanult irodalmat, jogot, viselt vármegyei tisztségeket, de műveltsége provinciális maradt (idegen nyelveken csak értett, de nem beszélt – mint ahogy ezt a szemére is vetették). Feleségei révén gyarapodtak szatmári birtokai, itt élt és nem is vágyott a nagyvilágba. Írásai, regényei közül több megjelent, a kultúraápolásban is sikereket ért el. Alispánként azonban már ellentmondásosnak mondható a tevékenysége, mint ahogy főispáni beiktatása és rövid munkálkodása is zűrs-zajos volt. A szerző őt is értékelte, eszerint „a kormányválság lezárulása után a lokális társadalom Nagy Lászlót stigmatizált emberként kezelte.”

Az 1905–1906-os évek helyi történései az országos politika leképeződései voltak. A 2. nagy fejezetben Zsoldos Ildikó részletesen szól a választójogi elképzelésekről. A különböző terveket és Kristóffy 1905 decemberében belügyminiszterként benyújtott javaslatát minden politikai párt és minden politikus másként értelmezte.

Egyben azonban szinte mindenki egyetértett: a nők nem érintettek a kérdésben, az ő feladatuk kimerül a Kirche – Küche – Kinder (templom – konyha – gyermek) modellben. Pedig ekkor már számos nőszervezet működött, 1895-től egyetemre is járhattak – bár ezt sem nézték sokan jó szemmel, a *Szatmár és Vidéke* lap pedig a női emancipációs törekvésekről röviden csak ennyit írt: „mi azonban csak nevetünk rajtuk. Kanalat a kezükbe!”

Szatmárban 8 választókerület volt, amelyeket szakaszokra osztottak, és ezekbe sorolták be a községeket. A választói névjegyzék összeállításánál a korábbi évekből vették alapul, azt igazították ki. A választást központi eljárásrend szerint szervezték meg és bonyolították le, ezt részleteiben, az egyes kerületekre külön is kitérve megismerheti az olvasó a 3. fejezetben. Itt külön alfejezetet szánt a szerző a választással kapcsolatos biztonsági intézkedések ismertetésének.

A 4. fejezet rendkívüli részletességgel mutatja be a választási előkészületeket. Először a szatmári pártviszonyokat kell megismernünk a történet megértéséhez. Az 1904 és 1906 között aktív pártok már korábban megalakultak, sőt kisebb-nagyobb intenzitással működtek is. A szerző nemcsak tevékenységüket, hanem politikailag jelentősebb tagjaikat is bemutatja az olvasónak. Kiemelt figyelmet szentel Luby Gézának, akinek élete a folyóiratok és a közigazgatási iratok mellett a fennmaradt családi iratoknak és levelezésének köszönhetően részletekbe menően feltárul.

A század elején már megjelent az ipari népesség, ami az addigi agrár- és nemzetiségi problémák mellett újakat vetett fel. Sztrájkok, lázongások törtek ki, az érdekvépviseletre és a megoldások keresésére pártok alakultak, és állami intézkedések

történtek. A mátészalkai és csengeri járásban a „diskréció” mellett számos más sérelem borzolta a kedélyeket. A legnagyobb feszültség a nagydobosi, olcsvai, vitkai, szamosszegi, nyírmeggyesi, kántorjánosi, nyírcsászári, hodászi és nyírvasvári körjegyzőséghez tartozó községekben volt. A románok által lakott járásokban az MSZDP agitációja nyomán szerveződtek a munkás- és szegényparaszt mozgalmak. A különböző helyeken fellobbant sztrájkokról hírt adott a sajtó, nyoma maradt a közigazgatási iratokban is. A nemzetiségi kérdés főként az erdődi, a nagybányai, a nagysomkúti és a színérváraljai járásban volt fontos. Bár Kristóffy emlékirata szerint nem volt kezelhetetlen a helyzet, a problémát azonban nem tudták feloldani még úgy sem, hogy kiemelten figyeltek a véleményformálókra. Más források a román nemzeti mozgalmakra, a pártokra, az azokat irányítókra, valamint a magyarosítási törekvések különböző módjaira vonatkozóan rejtenek érdekes információkat – ezeket is megismerhetjük a könyvből.

A fejezet utolsó nagy egysége az 1905-ös jelöltállítás részletezi és elemzi. Szinte kerületenként végigkövethető a lázas előkészület. Érdekességként említhető, hogy a nagybányai kerületben csak a választások előtt alakult meg a Függetlenségi és 48-as Párt, amelynek jelöltje sem volt. A központ pesti ügyvédet ajánlott, akiről hangsúlyozták, hogy helybeli születésű. A rendőrkapitányhoz érkezett panaszok bizonyították a kampány hevességét. A szerző a forrásokból feltáruló adatok és a korabeli sajtóban megjelentek alapján nemcsak leírja, hanem értékeli is a helyzetet. Úgy ítélte meg, hogy a leghevesebb harc a mátészalkai kerületben és Szatmárnémetiben volt, ez utóbbi helyen nemcsak durva kampányt, hanem

pártszakadást is eredményezett a jelöltállítás. (A prominenseket, programjukat és kampányukat részletekbe menően feltárta és ismertette a szerző.)

A heves előkészületek után 1905. január 26-án történt meg az országgyűlési képviselő-választás Szatmárban. Ennek történetéről, győzteseiről több mint 40 oldalon át értekezik a szerző. A források töredékesége miatt vannak olyan kerületek, ahol nem követhető pontosan a részvétel, de a fennmaradt választási jegyzőkönyvek a történekről, a visszalépőkről, a vesztesekről és a megválasztottakról, valamint az azt követő, általában rezesbandás ünneplésről beszámolnak. Szatmárnémeti most is a saját középpontjába került, mert a helyi ügyvéd, Kelemen Samu győzött Hieronymi Károly miniszter ellenében. A „miniszterbuktató” képviselőnek, valamint a 7 más kerületben megválasztottnak (2 Károlyi, 2 Luby, Teleki Pál, Bay Lajos, Szentiványi Gyula) széles körű bemutatását is elvégezte Zsoldos Ildikó, kitérve az egyes politikusok származására, életkorára, képzettségére, társadalmi identitására, családi kapcsolataira és lokálpatriotizmusára, valamint jövedelmeikre is – alapos vizsgálat alá véve a legtöbb adót fizetők jegyzékét is. Az egyetemi végzettséggel és tekintélyes magánvagyonnal bírók képviselői munkájukért az 1848. évi V. tc. szerinti honoráriumot és lakbér-támogatást kaptak, így havi jövedelmük kb. 2100 forint volt. Az 1893. évi VI. tc. megemelte a fizetésüket, ettől kezdve 2300 forintot vehettek fel akkor is, ha személyesen nem vettek részt az üléseken. Lakbértámogatásuk 800 forint maradt. (Ez a fizetés egy „középosztálybeli tanár életnívóját” biztosította!) Volt, aki felélte, volt, aki politikai és karitatív célra ajánlotta fel a pénzt.

1906 februárjában Ferenc József feloszlatta az országgyűlést, és új választásokat írtak ki. A május 3-i Szatmár megyei választásoknak és győzteseinek külön alfejezetet szentelt a szerző. Öt kerületben kampánymentes hónapok voltak, hiszen csak a már megválasztottakat jelölték újra. Azonban pl. Nagybánya mellett Mátészalkán is kellett jelöltet állítani. Itt heves, szócsatáktól, nyílt levélváltásoktól, sőt tettlegességtől sem mentes kampány bontakozott ki, szétzilálva a függetlenségiek pártegységét. A krassói vegyes etnikumú „nehéz” kerületben, ahol aktivizálódott a román nemzeti mozgalom, sem volt könnyű dr. Pilissy István, Szabolcs megyei alügyész, valamint Lukács Konstantin józsefházi görögkatolikus román lelkész jelöltállítására. Nagysomkúton Teleki Pál állt szemben a Szolnok-Dobokában birtokos orvossal, aki már a román nemzetiségi mozgalom új értelmiségi vezető rétegéhez tartozott, és automobilon járta be választókerületét. Aranyosmeggyesen a románok ügyvédek indítottak Vécsey László ellenébe, aki úgy vélte, hogy „követni kell a divatot: a nagy közönség szája íze szerint beszélni vagy beszéltetni.”

A két újonnan megválasztott (Pilissy és Vécsey) életrajzával is gazdagodhat helytörténeti ismeretünk, ha végigolvassuk az alfejezetet, amit egy minden bizonnyal sokakat érdeklő rész követ, a választási visszaélések csokra. A joggyakorlat magában hordozta, a valóság pedig csak tovább cizellálta a korrupciót, szavazatvásárlást, vesztegetést, a pszichológiai hadviselés részeként a kortesnótákat, lejárató újságcikkeket, rosszindulatú pletykákat, de 1843-tól ismert volt az „országglási modor”, a bunkókrácia is. Zsoldos Ildikó a korszakban a kortesek és jelöltek, valamint a hatóság részéről dokumentált visszaéléseket is

megvizsgálta, és pl. olyan iratokat és nyugtákat is talált a Vécsey család Kolozsváron lévő rendezetlen iratai között, amelyek rácsafolnak az eddigi történeti álláspontra, miszerint írott forrásokkal nem bizonyíthatók a visszaélések és a korrupció. Érdeemes volt alaposan elolvasnia más családok hagyatéka mellett a közigazgatási, bírósági iratokat és a sajtót is, mert aki tudja, hogy mire kell figyelni, az néhány utalásból is ki tudja szűrni az információt. A választási hercehurcában a főszerepet a pénz játszotta. Előfordult azonban gyakran erőszak is, volt ahol a csendőröknek figyelmeztető lövést kellett leadni, sőt két helyen emberhalál is követelt a politika.

Hogy ennek a két választásnak a hátterében álló, „nemzeti ellenállás”-ként emlegetett politikai helyzet hogyan alakult ki az országban, és milyen megnyilvánulásai voltak Szatmárban azt a 6. fejezetből részletesebben megtudhatjuk. A szerző rávilágít arra is, hogy az események, döntések mögött állók milyen személyes vagy családi kapcsolat hálójába szorulva formálták nézeteiket, alakították ki vagy éppen átelveiket. A kormánypárti és ellenzéki erők különböző módon feszültek egymásnak. Az egyes esetek ismertetése szerint a módszerek változatosak voltak: ellenzéki alap létrehozása, elbocsátások, szócsaták, rölapok, falragaszok, sőt még tettlegességet is rögzítettek a rendőri jelentések. 1906 tavaszától az országos politikába beállt irányváltás hozott itt is a „bogáncs kigyomlálása” mellett megbékélést a megyebeli dr. Falussy Árpád főispáni beiktatásával és a tisztikar kicserélődésével, de kisebb-nagyobb afférok azért tarkították a politikai életet.

Szatmár politikai életében már a XVI. századtól fontos szerepet játszottak a Károlyiak. Bár a XIX. század végétől már nem

Nagykároly és környéke az állandó családi központ, de az ősi birtok idekötötte a család több tagját is. István gondolkodásmódját, életvitelét a hagyomány, az anyjával külföldön töltött gyermekkor, tanulmányai és az is meghatározta, hogy Rudolf trónörökös mulatótársa lehetett. A vadászatok, a dorbézolás, a politika útvesztőiben való eligazodni vágyás, majd az apaszerep, a sajtófigyelmet keltő életet élő, párbajozgató fiával, Györggyel kieleződött ellentéte mind hozzájárultak értékítélete, politikai szerepvállalása és egészsége alakulásához. Az apa és fia közti véleménykülönbség az 1904-ben tartott közgyűlésen vált nyilvánossá, amikor György Tisza István híveként foglalt állást, míg apja a Tisza-kormány elleni bizalmatlansági indítvány mellett mondott gyűjtő hangú beszédet. A párválasztás mellett a pártválasztás is hozzájárult kapcsolatuk romlásához. István még nagybetegen is vállalta a képviselő-jelöltséget, nehogy fiát válasszák meg, aki végül a krassói kerület sajtó által gyakran bírált képviselője lett. 1906-ban tengerparti kormányzónak nevezte ki az uralkodó, de a kormányváltás miatt hivatalba se léphetett.

A Károlyiak közéleti szerepvállalása azonban nem korlátozódott a férfiak országgyűlési képviselőségére, hiszen a család nőtagjai is rendkívül tevékenyek voltak. A XVII. századtól irányították a hatalmas birtokrészek életét, gazdálkodását, az 1840-es évek második felében legendássá vált Károlyi György feleségének, Zichy Karolinának a szalonja, a forradalom és szabadságharc alatti szerepvállalása, majd emigrálása is figyelemre méltó. Károlyi Istvánt pedig felesége és lánya, Melinda különböző módon támogatta a politikai munkájában. Melindát a szerző Justh Zsigmond érdekes feljegyzései segítségével

mutatja be. A hölgyek – más arisztokrata asszonyokhoz hasonlóan – bekapcsolódtak a különböző, a karitativitása mellett politikai célokat is szolgáló egyesületekbe, így az ellenzékét erősítő és a magyar ipart pártoló tulipánmozgalomba és a helyi jótékony nőegyletekbe. Munkájukról, elismeréseikről is olvashatunk a családi fejezetben, amelyet Károlyi István temetésének leírása zár.

A Károlyi-hölgyek karitatív és egyesületi munkájához hasonló tevékenységre számtalan példa hozható, ami mutatja, hogy a Szatmár megyei nemzeti ellenállási mozgalom történetének feltárása során sem szabad megfeledkezni a nőkről. Zsoldos Ildikó a kötet utolsó tanulmányában a tulipánmozgalom szatmári történetéről értekezik, visszaszanyúlva a gyökerekig. Nagyon tanulságos a szatmárnémeti nőegylet 1906. április 3-i gyűlésének leírása, amelyen ott volt a város színe-java, és nem csak a nők! Ezen a hazai ipart pártoló rendezvényen alakult meg a Szatmári Magyar Tulipánkert. Persze az is érdekes, hogy a szatmári előkelő asszonyok – főleg a szatmárnémetiek, nagykárolyiak, nagybányaiak – lelkesen támogatták a mozgalmat, ruháikat azonban továbbra is Bécsből és Párizsból rendelték.

A kötetzáró epilógus összefoglalja és rendszerezi a korábban leírtakat, és átfogóan világítja meg a tényeket, az okokat és következményeket, kitekintve egy rövid pillanatra az 1914-ben eldőrdülő puskalövésig, amely megváltoztatta a világot.

A tanulmányokat elolvastva is érdemes még lapozgatni a könyvben, hiszen a hatalmas mennyiségű felhasznált forrás jegyzékét követően a korszakot átfogó hazai és külföldi irodalomra is rálátásunk nyílna. A román és angol nyelvű rövid összefoglaló pedig remélhetőleg a Szatmár megyei mai határon túli részein élők figyelmét is

rairányítja közös történelmünk e fontos és még feldolgozatlan időszakára.

Mi olvasók pedig reménykedhetünk, hogy a szerző, aki feltárt és feldolgozott szinten minden a korszakra vonatkozó forrást, legközelebbi tanulmányaiban megírja majd a századfordulós megye mentalitás-, kultúr- és gazdaságtörténetét is, hogy újabb lépést tehesünk egy új szemléletű, forrásokkal adottságú, korrekt megyemongráfia-folytatás felé.

Lehet benne bízni, hogy sokan felfigyeljenek e könyvre a boltok polcain is, hiszen figyelemfelhívó borítójának az egyszerűségében rejlik a nagyszerűsége, mert minden információt tartalmazva is dekoratív, figyelemfelkeltő. A szokatlanul hosszú cím precízen és tudományosan fogalmazza meg a XX. század eleji megye politikai életének mintaszerű feldolgozását. Aki ez alapján a témája miatt választja a kötetet szabadidős olvasmánynak vagy tudományos kutatása adatbázisának, esetleg dolgozata mintájának, nem fog csalódnani. A 817 lábjegyzet külön is említést érdemel, hiszen nem csak a forráshelyek pontos jelölésére szolgál, hanem kiegészítő információkat tartalmazva segíti az olvasót a megértésben, eligazodásban.

A 300 oldalas kötetet az Erdélyi Múzeum Egyesület adta ki Kolozsváron az Erdélyi Tudományos Füzetek 288. darabjaként. Első bemutatóján, 2019. május 28-án Kolozsváron két MTA külső tag, Sipos Gábor és Egyed Ákos méltatta a munkát és a szerzőt. Kívánom, hogy Szatmár határon inneni oldalán is mind többen ismerjék meg és fogassák örömmel Zsoldos Ildikó munkáját!

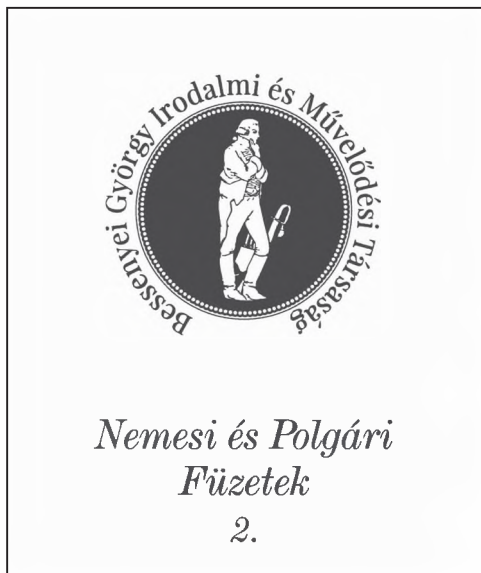
ZSOLDOS ILDIKÓ: Hatalmi törekvések és politikai platformok Szatmárban az 1905–1906-os kormányzati krízis idején. Kolozsvár, 2018. EME, 310 p. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 288.)

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA

Tanulmányok a Besseney családról a *Nemesi és Polgári Füzetekben*

A hagyományosan évente almanachhal jelentkező Besseneyi György Irodalmi és Művelődési Társaság 2018-ban a *Nemesi és Polgári Füzetek* második kötetével is gyarapította névadójának emlékét őrző és ápoló irodalmat. A genealógiai, történelmi és numizmatikai nézőpontú tanulmányok, írások számos újabb ismerettel, adalékkal gazdagítják a bölcsész, költő, filozófus testőríró életútja és utóélete iránt érdeklődőket. A négy tanulmány közül a legterjedelmesebbet Komiszár Dénes írta és szerkesztette, aki nem kevesebbre vállalkozott, mint a nagybesseneyi (és azari) Besseney család történetének az eddig ismertnél részletesebb és teljesebb bemutatására. Ennek, a képmellékletekkel együtt szűk 180 oldalas családtörténeti munkának az elkészítését elsőrendűen az alapos levéltári kutatásokkal és a leszármazott családtagok segítségével felszínre hozott adatok, tények átfogó feldolgozása motiválta.

A magyar felvilágosodás vezéralakja családjának történetéről eddig Széll Farkas 1890-ben megjelent könyvéből tájékozódhattunk (*A nagybesseneyi Besseney-család története*). A kötet forráskritikai elemzése során kiderült, hogy a Besseney család ún. I., Heves-Szabolcsi vonalához tartozó szerző leszármazottként elhallgatta egy másik, a II. Zempléni vonal létezését. Hogy mi volt az oka a családfa ilyen megcsönkítésének, csak találgatni lehet. Annyi bizonyos, hogy a Besseneyi szobor 1899-es nyíregyházi avatásán Széll Farkas képviselte a családot, míg a két világháború között a zempléni vonal nemzetségfője, Besseney Zénó járt el aktívan a családi ügyekben, adta hozzájárulását

többek között Besseneyi György 1940-es nyíregyházi újratemetéséhez. Széll Farkas munkájának pontosítására, az utóbbi bő évszázad során előkerült dokumentumok feldolgozására vállalkozott tehát Komiszár Dénes, másrészt arra, hogy kiegészítse a családtörténetet az 1890 után született leszármazottak genealógiai adataival, valamint az elfelejtett/letagadott zempléni vonal történetével. A szerző figyelmét nem kerülték el a Besseney család birtokában maradt levelek, fotóalbumok, tárgyi emlékek, amelyek két leszármazottnak, Besseney Balázsnak és Bálintnak köszönhetően digitalizáltan a nyíregyházi közgyűjteményekben elérhetőek.

Őseként Usubuu, vagy más néven Öcsőb vezért tiszteli a Besseneyi-nemzetség, aki Anonymus szerint a honfoglaláskor Árpád megbízásából Mén Maróthoz ment, hogy a Szamos vizétől a nyíri határszélig, valamint a Meszesi-kapuig terjedő vidék átengedését

követelje a magyaroknak. Az 1930-as években készült és az ismertett kiadványban színesben megjelentetett családfán megörökítették a sírban nyugvó Öcsöb alakját. A homályba vesző kezdetektől indulva Komiszár Dénes – Széll Farkas munkájára támaszkodva, azt pontosítva, kiegészítve – először bemutatja a nemzetség történetét a XV. század közepéig, majd nyomon kíséri a két vonal kialakulását. Ezt követően a Heves-Szabolcsi vonal története bomlik ki az ország, illetve a nemzetség birtokaival érintett vármegyék történelmébe ágyazva. A középkor évszázadaiban koronaőr, alnádor, alispán, szolga- és táblabíró került ki a családból. Egyikük, Besseney Mihály 1464-ben pallosjogot kapott Mátyás királytól. Az évszázadok folyamán más, az ország ügyeibe nagy beleszólással bíró nemes családokkal kerültek rokonságba Öcsöb leszármazottai, mint például a Báthoryakkal, a Drágfiakkal és a Telekiekkel. A mohácsi vész után a sorsfordító eseményekből sem vonták ki magukat a Besseneyek. Erre példa Besseney V. Mihály, aki részt vett a Wesselényi-féle összeesküvésben, aminek következtében bujdosóvá vált. A Heves-Szabolcsi vonalat tovább követve jutunk el Besseney Zsigmond vármegyei táblabíróhoz, kinek szép száll fiai közül hárman szolgáltak Bécsben Mária Terézia magyar testőrségében. Közülük az egyik György volt, aki a császári udvarban tapasztalta meg pallérozatlanságát. Ebből a felismerésből erőt merítve nemes szorgalommal, kitartással a tudományokban és idegen nyelvekben elmélyült jártasságot szerzett. A Zempléni vonal történetét a XV. századi megalapítástól a napjainkban élő leszármazottak bemutatásáig vezeti a szerző. A nagy ívű családtörténetet a Besseneyi Györgyről alkotott kép aktuálpolitikától sem mentes változatainak

felvázolása és a nemzetség kiemelkedő felmenőinek méltatása zárja. A szerző érdemeit elismerve megemlíjtük, hogy a genealógiában járatlanabb olvasók számára jobb lett volna a családtörténeti ágakat, oldalágakat tipográfiai kiemelésekkel áttekinthetőbbé tenni. Másrészt szerencsésebb lett volna az alfejezet végére illeszteni a két „lélekemelő ünnepélyről”, a paszabi egyház tornyának felújításáról és a templomban 1908 augusztusában tartott orgonaünnepélyről szóló tudósításokat, amelyek úgy nem törték volna meg a leszármazás-történetet.

A magyarság felemelkedésért cselekvő, tudatosan Európára figyelő Besseneyi György szellemiségéről, vívódásairól és magányossá válásának okairól írt emelkedett stílusú tanulmányt Takács Péter. A XVIII. századi szellemi restségben és tepedségben riadót fújó György egyike volt Besseneyi Zsigmond nyolc szépszáll fiának, és egyike annak a három daliának, akiket a Bercelben lakó nemesi családból Szabolcs vármegye közgyűlése méltónak talált arra, hogy Mária Terézia királynő testőrségébe kerüljön. Így Boldizsár és Sándor mellett György is magára öltötte a díszegyenruhát, miközben fájón megtapasztalta, hogy az otthon természetesnek tartott életmód és öltözködés a bécsiek szemében mulatságosan elavultnak számított. A szűk két évtizeddel később kényszerűen hazafelé kanyargó út legalább ilyen fájdalmasan lélek-törő volt Besseneyi György számára. A földi paradicsomnak számító Bécsből kiűzetett, az 1779-ben katolikus hitre áttért, így a református Bercelben hitehagyott árulónak tekintett nyugdíjas gárdahadnagyot idegenkedés, meg nem értés, családi gyűlölködés, perpatvar vette körül. Nem tudott visszailleszkedni a kicsinyesen belterjes nemesi udvarházak világába. Hogy miért vált indu-

latos, robbanékony és haragtartó emberré, annak okait, összetevőit is megismerhetjük a tanulmányból. Mint ahogyan annak részleteit is, milyen hullámokat vetett kortársai körében felekezet elhagyása. Bécsből való kiűzetésének traumáját sem a Fekete-Kőrös menti Feketetótiba, sem a Berettyó partján elterülő, Bakonszeghez tartozó Pusztakovácsiba költözve sem heverte ki. A mindennapok feszítő gondjait csak a papírra vetett gondolatok tudták némileg enyhíteni.

A történész-levéltáros Szálkai Tamás Bessenyei bihari éveiről fennmaradt levéltári töredékeket és nyíregyházi újratemetésének körülményeit foglalta össze tanulmányában. A szerző többek között azokat a Bessenyei családra vonatkozó utalásokat és iratokat gyűjtötte ki, tekintette át, amelyek Bihar vármegye hányatott sorsú archívumában és Debrecen város törvényszéki iratai között megőrződtek. A közgyűlési iratok, a megyei tisztviselők irathagyatékai, illetve a korábbi levéltárosok cédulagyűjteményei is segíthetik a kutatókat a jövőben néhány részletkérdés megválaszolásában. Az 1940-es exhumálást megelőzte az 1883-as kihantolás, amikor a Berettyó áradásai miatt veszélyeztetett sírhelyről Bessenyei hamvait védett helyen újratemették. Szálkai Tamás hangsúlyozza, hogy az újabb áttemetés sürgetője dr. Dajka András budapesti lakos volt, aki először az 1930-as évek végén Csonka-Bihar megye előjáróhoz fordult és Berettyóújfalut jelölte meg a hamvak színhelyeként, de végül a bihari remete újratemetésének ügyét a Bessenyei Kör karolta fel. A tanulmányból az olvasó megismerheti az 1940-es exhumálás és újratemetés részleteit. Szálkai Tamás írása zárásaként felveti egy digitalizált Bessenyei-adatbázis létrehozásának ötletét, amelyik remélhetően az érintett közgyűjtemények összefogásával a közeljövőben megvalósul.

Jakó János hiánypótló írása zárja a *Nemesi és Polgári Füzetek* közelmúltban megjelent kötetét. A szerző nem kevesebbre vállalkozott, mint a Bessenyeit ábrázoló érmék összegyűjtésére és leírására. Az már kérdéses, hogy az alkotások valóban Bessenyei arcvonásait örököltik meg, ugyanis a magyar felvilágosodás vezéralakjáról hiteles kép, ábrázolás nem maradt fenn. Az etalonnak számító mű Kallós Ede szobrászművész nyíregyházi Bessenyei-szobra, amelyhez az alkotó a Szatmár megyei születésű Czirjék Mihály testőríró olajportróját használta fel. Az érmeken látható Bessenyei portrék tehát valójában Czirjék Mihály arcvonásait öröközik. Jakó János 24 érmét és egy, ugyancsak Bessenyei portréval díszített dékáni láncot mutat be olvasóinak. A testőríró szabolcsi kötődéséből fakadóan természetes, hogy az alkotók művészi pályája – kevés kivétellel – ugyancsak Északkelet-Magyarországhoz kapcsolódik, és a megrendelők többsége Bessenyei nevét viselő intézmény, szervezet. Az első Bessenyeit ábrázoló numizmatikai alkotást Spányi Géza, a nyíregyházi kórház bőrgyógyász főorvosa készítette 1938-ban a Bessenyei Kör fennállásának 40 éves jubileumára. Irodalomtörténeti szempontból pedig azok a numizmatikai alkotások érdemelnek külön figyelmet, melyek idézeteikkel éltetik tovább a filozófus-költő, író eszmeiségét. Ahogyan híven eleget tesz ennek a küldetésének a *Nemesi és Polgári Füzeteket* gondozó Bessenyei Kör, amelynek újabb kiadványát haszonnal forgathatják a régi korok hagyatéka iránt érdeklődők.

KÜHRNER ÉVA (szerk.): *Nemesi és Polgári Füzetek*. 2. Nyíregyháza, 2018. Bessenyei György Irodalmi és Művelődési Társaság, 221 p.

RESZLER GÁBOR

A francia-magyar irodalmi kapcsolatokról

Karádi Zsolt *Franciák és magyarok* című kötete a szerző elmúlt két évtizedben íródott tanulmányaiból nyújt válogatást, amely jól illeszkedik a magyar-francia kulturális kapcsolatok történetét feldolgozó korábbi kiadványok sorába (pl. *Eszmei és irodalmi találkozások, Magyarok és franciák*¹). A dolgozatok elsősorban az összehasonlító irodalomtudomány és a fordításstiszta területéhez kapcsolódnak.

A könyv első, legterjedelmesebb fejezetének François Gachot-ról szóló munkái egy francia szemével láttatják a magyar kultúrát. A második egységben közölt írások a magyar versfordítások tükrében mutatják be a modern francia költészet két legjelentősebb, legnagyobb hatású alkotóját, Charles Baudelaire-t és Arthur Rimbaud-t. A gyűjtemény harmadik harmadában Baudelaire *Les Paradis artificiels* című művéről, Francis Jammes költészetéről, valamint Marguerite Duras és Yann Andréa kapcsolatáról olvashatunk francia nyelven.

A Nyugat franciája címet viselő első rész öt hosszabb-rövidebb értekezésében Karádi Zsolt (akárcsak François Gachot) „missziót teljesít”. Elmélyült kutatásainak köszönhetően a korábbi évtizedekben szinte elfelejtett Gachot „roppant gazdag életműve” újra bekerült az irodalmi köztudatba. Gachot, aki 1924 és 1949 között tartózkodott Magyarországon és

„1986-ban bekövetkezett haláláig a magyar kultúra, a magyar irodalom feltétlen híve, tolmácsolója” volt, több ízben szorgalmazta a francia-magyar kulturális kapcsolatok kiszélesítését. Ezen a téren ma is sok még a tennivaló.

A rendkívül gazdagon dokumentált szövegek bemutatják Gachot és a magyar kultúra viszonyát, a francia irodalmár rendhagyó pályájának az alakulását, a „Nyugat, a Revue de Hongrie, az Europe, a Nouvelle Revue de Hongrie, a Mesure s a Nouvelle Revue Française hasábjain kifejtett irodalomnépszerűsítő, illetve fordítói tevékenységét”. A *Mercure de France* igen rangos francia irodalmi folyóiratban megjelent Gachot-cikkeknek Karádi külön tanulmányt szentel. Esszéiben

¹ KÖPECZI BÉLA – SÓTÉR ISTVÁN (szerk.): *Eszmei és irodalmi találkozások. Tanulmányok a magyar-francia irodalmi kapcsolatok történetéből*. Budapest, 1970. Akadémiai Kiadó.; KÖPECZI BÉLA: *Magyarok és franciák*. XVI. Lajostól a francia forradalomig. Budapest, 1985. Szépirodalmi Kiadó.

François Gachot hangsúlyozza az általa bemutatott magyar költők, írók (többek között Ady, Babits, Kosztolányi, Illyés, Krúdy) francia kötődéseit, a francia irodalom magyarországi hatását. Ahogy Karádi Zsolt fogalmaz, Gachot „jó értelemben volt elfogult a magyar irodalom alkotásaival szemben, ezért kijelentései többnyire túlzók; kritikus megjegyzést nemigen engedett meg magának” (37. o.). Karádi fontosnak tartja, hogy „hőse” képzőművészeti tárgyú írásait is bemutassa, jelezve a téma szerteágazó és további kutatásokat igénylő voltát. Egyetérthetünk Gachot-val abban, hogy egy olyan „országban, amely a középkortól kezdve a XX. századig ezer szállal kötődött a franciákhoz, az 1930-as években a zene és a képzőművészet lenne képes azok számára is közvetíteni az eszményeket, akik nem birtokolják a nyelvet” (66–67. o.). A „Nyugat franciájáról” szóló munkák sorát Karádi Krúdy Zsuzsa és François Gachot levelezésének ismertetésével zárja, miközben a téma további feldolgozásának egyik lehetséges irányát is kijelöli.

A második fejezet négy tanulmánya a modern francia költészet kontextusában tárgyal fordításpoétikai kérdéseket. A francia irodalomnak, ezen belül is a modern francia irodalomnak Magyarországon rendkívül gazdag műfordítás-irodalma van. Tornai Józsefnek a *Les Fleurs du Mal* újrafordításakor, 1991-ben „nemcsak Baudelaire-rel kellett versenyezni, hanem a klasszikus hármasnak – Babits Mihály, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc – a magyar kultúrába beivódott hangjával is” (93. o.). Baudelaire *Correspondances* című híres szonettjét Szabó Lőrinc *Kapcsolatok*, míg Tornai József *Megfelelések* címmel fordít-

ja. Karádi Zsolt a két költő átültetését versszakról versszakra haladva veti össze. Az alapos fordításstilisztikai elemzés révén meggyőzően bizonyítja, hogy Tornai megoldásai „dísztelenebbek, de pontosabban” (104. o.), a baudelaire-i vers filozófiai háttérét jobban visszaadják.

A szellem győzelmében Karádi szintén Tornai József kötetét, *A Rossz virágait* vizsgálja, figyelembe véve az 1991-es első és a 2007-es második kiadás közötti különbségeket. Baudelaire *Une charogne* c. versét állítja elemzése középpontjába, a „forrásszöveg és a célszöveg szóról szóra való összevetésével” (124. o.). Lexikai, morfológiai, szintaktikai észrevételek mellett metrikai megjegyzéseket is tesz. Fontos jelezni, hogy az a nagy múltú visszatekintő magyar versfordítási gyakorlat, mely a kötött formát kötött formával tolmácsolja, külföldön korántsem általános. Franciaországban a kötött verselésű költeményeket általában (ritmikus) prózában, vagy szabad verssorokban adják vissza, emellett elfogadott, bár ritka megoldásnak számít a formahű fordítás.

Tornai József, akárcsak a *Nyugat* nemzedéke, a francia alexandrinust középmetszetes, jambizált tizenkét, illetve „nőrímesen” tizenhárom szótagos sorral adja vissza. Itt jegyezzük meg, hogy a gazdag rímként (*rime riche*) felsorolt példák közül az első két rímpár (âme / infâme, lubrique / cynique) elégséges rímnek tekintendő, a szóvégi nem ejtett „e” hang egyezését ugyanis nem kell számításba venni (114. o.). (Ugyanez a probléma a *Michel és Christine* metrikai leírásakor is jelentkezik.)

Bár a franciák a modern költészetet Baudelaire-től számítják, a költő modernsége a *Les Fleurs du mal*-ban metrikai téren

nem jelenik meg. Ahogy Karádi jogosan megjegyzi, Baudelaire valóban „nem volt versani újító” (114. o.), de ez nem jelenti azt, hogy a versforma és a ritmus kérdései ne foglalkoztatták volna. (Érdekes lenne megvizsgálni Baudelaire formai kísérletezésének kimagasló és nagyhatású művét, a *Fájó Párizs, Kis költemények prózában* c. kötetet, illetve magyar fordításait is.)

A következő dolgozat, *A szívem jéghegy, vörös korong* Dsida Jenő tevékenységével foglalkozik, Baudelaire *Chant d'automne*-jának magyarra történt átültetésén keresztül. A *Tündéri vakmerőség* Nagy László Rimbaud-tolmácsolásaihoz kíván adalékokkal szolgálni. A *Michel és Christine* elemzése, s az eredetivel való összevetése során Karádi Zsolt kitér Nagy László fordítói elveire és Rimbaud hatására is.

A harmadik fejezetben (...*Quelqu'un est venu*) közölt, kiváló franciasággal megírt értelmezésekben Baudelaire mellett Francis Jammes-ról és Marguerite Duras-ról is olvashatunk, mutatva a szerző imponálóan sokrétű tájékozottságát.

A könyv figyelemre méltóan gondozott szöveget ad kezünkbe. A kevés apróbb hiba, elírás közül megemlítenék néhányat. Gachot nyilvánvalóan nem Paul Lafargue író és politikus, hanem Jules Laforgue költő – a *Panaszok* (*Complaintes*) kötet és az első francia szabadversek szerzője – hatását említette Kosztolányi esetében (30, 32. o.). Ugyancsak zavaró az elírás Max Jacob (41. o.), Jules Romains (48. o.) vagy Jules Supervielle (51. o.) francia költők nevében. A Francis Jammes-idézet pontatlanságát („Si vous vivez loin de Dieu”, 175. o.), illetve a magyar nyelvű szövegrészekben szereplő francia kifejezések elgépeléseit – musique

tsigane (17. o.), vanité profane (133. o.), rime suffisante (115, 153. o.), les sanglots longs (135. o.) – bizonyára csak a franciául tudó olvasók veszik észre. Jellemző a munkára az elmélyültség és a filológiaiilag minél pontosabb tájékoztatás igénye. A lábjegyzetek fontos mozzanatokkal egészítik ki a tárgyalt témát.

Egyetértünk Karádi Zsolttal, amikor azt írja, hogy „Baudelaire (meg Rimbaud, Apollinaire, Proust és Duras) miatt érdemes megtanulni franciául...” (109. o.). A francia-magyar irodalmi kapcsolatok alakulásának kutatása minden bizonnyal nem zárult le a szerző számára ezzel a könyvvel.

KARÁDI ZSOLT: *Franciák és magyarok. Tanulmányok a francia és magyar irodalomról*. Nyíregyháza, 2018. Örökségünk Könyvkiadó, 203 p.

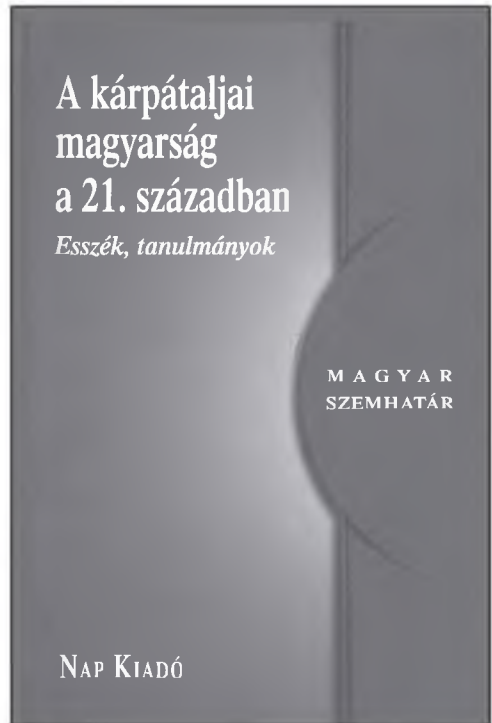
SZILÁGYI ILDIKÓ

„...megmaradni magyarnak itt, Kárpátalján”

„Ungnak és Tiszának
 Örök a járása.
 Mint konok szívünknek
 Szilaj lobogása.
 Szilaj sodorása
 Ungnak és Tiszának,
 őrzői vagyunk még
 Ezeréves lángnak.”
 (Tárczy Andor: Ungnak és Tiszának)

A budapesti Nap Kiadó által indított új vállalkozás a *Magyar szemhatár*. Szerkesztője, Pusztay János elgondolása szerint a „sorozat köteteiben az érintettek beszélnek helyzetükről, arról, hogyan gondolkodnak önmagukról, hogyan ítélik meg helyzetüket és jövőjüket, s teszik ezt – szándékunk szerint – pártsemlegesen. (...) Terveink szerint minden határon túli magyar közösségről készül kötet, majd a diaszpóra magyarságáról is.” Évente egy-egy kötettel kívánják kiteljesíteni a bemutatást, felhívva az anyaország olvasóinak figyelmét az elszakított nemzetrészek életére, kevéske örömeire s még több gondjára, arra a szándékra, amit az írásunk címéül választott gondolat – megmaradni magyarnak! – kötet egyik írásából kiragadott létprogramot, jövőt élehetővé, megvalósíthatóvá acélozza, amiképp azt a kárpátaljaiak esetében Tárczy Andor megrendítő költeményének záró sorai vizionálják.

A cím és a jeligeként választott sorok elárulják, hogy a sorozat első kötete a létben, megmaradásában, jövőjében leginkább veszélyeztetett nemzetrész, a kárpátaljai magyarok sorsát tárja elénk. Az a cím és azok a sorok egyaránt utalnak arra, hogy a kötet szerzői közössége egy tájhaza életébe kíván-

nak betekintést nyújtani, ám minduntalan visszatérnek, utalnak arra, hogy ők is részei a Duna-medencében létrejött magyar hazának/nemzetnek, őrzői az ezeréves lángnak, mely fényével bevilágítja, melegével élteni az Illyés Gyula által megfogalmazott költői kép – „haza, a magasban” – eszmei tartalmát.

E sorok írójának a kötet iránti fokozott figyelme évtizedekkel ezelőtti élményre alapozódik. 1975-ben nyílt alkalom arra, hogy szatmárnémeti újságíróként – maga is kisebbségi magyarként –, a *Kárpáti Igaz Szó* meghívására, ellátogathatott, majd ismételten visszatérhetett Kárpátaljára, megismerhette annak történelmi nevezetességeit, bejárhatta szépséges természeti tájait, s az akkori idők ideológiai/politikai korlátai között is, betekinthezett annak életébe, napilapi riportokban szólhatott róluk, a *Korunk* 1980/4. számában – *Sorok Kárpátontúl magyar irodalmáról* címmel – tudósíthatott az ottani irodalmi életről, a későbbiekben is írhatott az ott megjelent kiadványokról, antológiákról.

A Pusztyai János jegyezte *Előszó* előrevetíti a kötetben végigvonuló legfőbb sorskérdés – a gazdasági fejletlenségből, a vegyes házasságok és az iskolarendszer korlátaiból fakadó legfőbb veszély: a szétszórás, a nyelvi asszimiláció kérdését, amely „az eredeti (anyanyelvű) egynyelvűségtől a kétnyelvűségen át az új, az államnyelvi egynyelvűséghez vezet”. Ellenszereként „a kulturális minőség védelmét, illetve az anyaországban tapasztaltnál erősebb nemzeti tudatot” említi. Ez túlmutat Kárpátalja határain, általános jelenségként tételezhető. Mi lehet a megoldás? „A kisebbségi magyarság érdekében az asszimilációt gátló disszimilációs politikát kell folytatni, elősegíteni a helyben maradást, támogatást nyújtani a demográfiai helyzet kedvezőbbre fordítása érdekében”. E szavak igazságtartalma megkérdőjelezhetetlen. De honnan jöhet, honnan várható segítség? A belső, szerves fejlődés, növekedés folyamataként vagy külső – európai és anyaországi – védernyő létrejöttétől? A

kötet tanulmányainak, esszéinek olvastakor József Attila sorai jutnak eszembe: „Ím itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat. / Sebed a világ – ég, hevül / s te lelkedet érzed, a lázat.” (*Eszmélet*) A kötet lapjairól a belső gondokról, szenvedésről kapunk autentikus kórképet. Sok sebből vérzik, szenved e világ, s benne leginkább a lélek sérül, a veszélyekkel szembeni immunitás gyengül.

A kisebbségben élők sorsát meghatározó tényezők közt a többségi politika és a gazdaság bír meghatározó jelleggel.

A világpolitika – esetünkben a sorsunkat végzetesen befolyásoló béketárgyalások érzéketlen, igazságtalan döntései –, valamint a kisebbséget magába tagoló, közhatalmat gyakorló állam nemzetiségi politikája. Az utóbbi száz év igazolja: mindkettő mostohán bánt a magyarsággal. Az előbbi szétszaggatta az ezeréves múlttal bíró nemzetet, az utóbbiak (csehszlovákok, románok, szovjetek, ukránok) pedig a lehető leggyorsabb asszimiláció sorsára szánták őket. Sokat mondó, a kárpátaljai magyarság hányatott sorsát példázó adat, miszerint „a XX. században 17 féle impériumváltást, belső berendezkedést, fordulópontot, katonai megszállást” ért/élt meg. Legbeszédesebb következmény: az 1910-es népszámlálás szerint e vidéken 267 091 magyar élt, lélekszámuk, mára, mintegy százezerrel apadt.

E hányatott, bizonytalan élettérben a gazdaság mint legfőbb létforrás, nem tudta megteremteni azt az alapot, amelyre tartósan lehetett volna jelent s jövőt építeni. A térség mindvégig perifériális helyzete, folyton változó erőterei, országhatárok szabta korlátai meggátolták abban, hogy a rész és az egész – a többség és kisebbség – viszo-

nya harmonikus, valóban gyümölcsöt termő, gyümölcsöt érlelő tényezővé, hathatós megtartó erővé váljon.

Rezes József, Zubánics László, Bacsó Róbert, Balogh Csaba gazdagon adatolt tanulmányai feltárják előttünk mindazokat a politikai, gazdasági összetevőket, amelyek gátolták/gátolják a kibontakozási körülményeket, korlátokat, azokat az okokat, amelyek a mai helyzetet előidézték. Mindannyian kihangsúlyozzák az anyaország sokrétű segítségét, amelyek pályázatok, alapítványok, anyagi támogatások révén az utóbbi évtizedekben minden tekintetben reményt ébresztenek – gazdasági és politikai, közösségi és személyes vonatkozásban egyaránt. De ahhoz, hogy erőfeszítéseik valóban lendületet adjanak a gazdasági kibontakozásnak, ahhoz, hogy a politikai légkör valóban a fejlődés keretévé váljon, mindenképp szükség lenne arra, hogy az ukrán törvények valóban megteremtsék a fejlődés feltételeit, biztosítsák azt a gazdasági, spirituális miliőt, amelyben a többség a nemzetiségekre valóban nemzetalkotó állampolgárokként tekint; ellentétben a mostani, mesterségesen felszított, ellenséges közhangulattal szemben, amely ezeket, tízezreket készlet szülőföldje elhagyására.

Kárpátalja természeti adottságai közt meghatározó vonás a folyók – Tisza, Latorca, Ung, Borzsa... – sokasága. A vizek járása, évszakonkénti változásai, a gyakori árvizek indokolják az odafigyelést, a határokon átívelő összefogást, egybehangolt cselekvést; a védművek építését és karban tartását, az operatív előrejelzést, a saját és nemzetközileg összehangolt anyagi ráfordítást, kárelhárítást, helyreállítást. Erről tájékoztat, fest nem sok optimizmust sugalló képet Revallo Nikoletta.

A régió egészségügyi ellátásáról, annak fontos szegmenséről – a szülészeti helyzetéről – szól Bocskor Szedlákovics Zita tényfeltáró írása. Elszomorító kép, amely bizalmatlanságot ébreszt, negatívan hat vissza a gyermekvállalás alakulására.

A kárpátaljai magyarság közérzetének, a megmaradást szolgáló/segítő összetevői nem csupán a gazdasági élet függvénye. Adott az ezeréves történelemből fakadó nemzettudat, az a spirituális tér, melyben a szülőföldhöz való kötődés, az anyanyelvhez való ragaszkodás, az oktatás, az egyházak, a sajtó, a művészetek, a család- és gyermekszeretet... egyaránt fontos szerepet hordoz. Megannyi erővonal, heroikus küzdelem színtere, immár száz esztendeje. Az erdélyi, sorstárs költő, Reményik Sándor soraival ők is elmondhatják: „Testvéreim, bizony nem élünk jól mi, / Nem apáinknak tetsző életet. / De aki másképp tehetné helyünkben, / Az vesse ránk az első követ! / Minden percünk kínzó kiegyezés: / Ahogy lehet...” (*Ahogy lehet*) Tették ezt „démoni dühvel és örült örömmel”, elszántan védve karszti sorsukat.

A sorozat- és kötet szerkesztő figyelmének köszönhetően ezek az összetevők is hangot és teret kapnak e kötetben.

Dunda György a magyar sajtó múltját, jelenét és jövőjét térképezi fel. A napi- és hetilapok bár évtizedeken át a propaganda eszközeként/szócsöveként jelentek meg, ám magyarul szóltak, s amint rés támadt a falon, egyre inkább magukra találtak. Különösképpen érvényes ez a megállapítás a kilencvenes években s azután megjelent – *Hatodik Síp, Pánsíp, Együtt...* – irodalmi-művészeti kiadványokra, az egyházi lapokra.

Kovács Péter a magyar nyelvű iskolai oktatás helyzetére vet fényt. A hozzá való

ragaszkodás mellett szól az azt veszélyeztető tényezőkre is: az oktatási törvények kisebbségellenes paragrafusaira, a tankönyvellátás anomáliáira, a tanulólétszám vesztes apadására, továbbá arra a teret hódító torz nézetre is, miszerint „a gyermekem csak akkor fog majd boldogulni az életben, ha államnyelven tanul”. Spenik Sándor a felsőoktatás állapotát, helyzetét elemzi, annak lehetőségeit, távlatait és korláta- it, két intézmény – az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Beregszászon magyar állami támogatással létrehozott II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola – vonatkozásában. Fölvívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy „a Kárpátalján érettségiző, felsőoktatású képzésre jelentkező diákok 75%-a tanulmányait Magyarországon kívánja folytatni”, amely azzal a következménnyel járhat, hogy azok a diákok valószínűleg nem térnek vissza szülőföldjükre. E témakörhöz sorolható Bence Norbert egyetemi hallgató írása, aki a diákélet lehetőségeit és távlatait vetíti elénk, megfogalmazza a legfőbb célt: „a kárpátaljai magyar végzősök itthon folytassák tovább tanulmányaikat és itthon maradjanak meg igazi kárpátaljai magyarnak”. Mindezek fölött ott lebeg az új s újabb ukrán nyelvtörvényeknek az anyanyelvi oktatást és anyanyelv-használatát korlátozni szándékszó réme.

Pogány István római katolikus, Nagy István református lelkész az egyházak nyújtotta, a hitre épített és alapozott nemzetmegtartó törekvéseiről számol be: a hitélet, a karitatív tevékenység, a felekezeti oktatás... viszonylatában, hirdelve a krisztusi parancs lényegét: „Szeretni, szeretni, szeretni – SZERETETTEL. Ez a megmaradás, a nemzetépítés egyetlen záloga.” Ugyanakkor figyelmeztetnek egy igen ká-

ros, önmagán – és a kárpátaljai tájhazán is – túlmutató jelenségre: a család hanyatlására, s „ennek felbomlása a nemzet hanyatlását, szétmorzsolódását is hozza maga után.”

Zékány Krisztina a szellemi élet legfontosabb műhelyét, a Kárpátalján kibontakozó magyar irodalmi törekvéseket, jelenségeket tette elemzése tárgyává. Mi sem természetesebb, minthogy az irodalmi fejezet élére, jelikeként, a kárpátaljai magyar irodalom ikonikus alakja, Kovács Vilmos sorai kerülnek: „Ez hát a hon... Ez irdatlan / hegyek közé szorult katlan. / S az út... Kígyó vedlett bőre. / Hány népet vitt temetőbe. / S hozott engem, ezer éve, / Árpád török szava, vére / bélyegével homlokomon... (Verecke) Tér és idő keresztútján, kálváriás stációin haladva élte e magyar töredéknép zaklatott életét. Kárpát-medencei perifériális helyzete rányomta bélyegét az irodalmi élet alakulására. Előbb a főváros, a csehszlovák éra alatt Kassa vonzáskörében, majd az „önállóvá” válás, „a harmadik államfordulat” hozta el jókora késéssel, a hatvanas évektől, számára a saját arculat lassú, viszontagságos körvonalazódását, mindvégig a szellemőrök éber ellenőrzése és felügyelete alatt. Két ellenpólus – később, „a rendszer kiszolgálójaként jellemzett” Balla László és „a szellemi ellenállást képviselő” Kovács Vilmos – köré, jelesen az általuk fémjelzett Forrás Irodalmi Stúdió, illetve a József Attila Stúdió műhelyéhez, holdudvarához kötődően, azok vonzáskörében nőtt/vált valóban nagykorúvá, amely – a *Holnap is élünk* című regény megjelenését követően – már össznemzeti vonatkozásban is figyelemre méltó értéket teremtett. A „hegyek közé szorult katlan” szóképet a rendszer jellemzőjeként is értelmezhetjük: a szellem béklyóba verését.

Mely úton járhatott az e korban megszólaló író/költő? Járhatott a Balla László által fémjelzett ösvényen: „Az én nemzedékem életében / minden út Damaszkuszba vezetett, / s voltam, / ma Saulus, holnap Paulus, / majd ismét Saulus s megint Paulus, / vagy Saulus-Paulus egy időben.” (*A damaszkuszi úton*) Tudathasadásos állapot. Élete alkonyán viszont felismeri/beismeri: „Ma már értem: / bukás volt minden vélt diadal s érdem.” (*Null-szaldó*) Járhatott Kovács Vilmos útján, aki a rendszer valódi arcát feltáró, címében mégis reményt keltő regényével utat nyitott az „új hullám” áramlatában kibontakozó tehetségeknek, annak az írói szándéknak, amely „ki tudja mondani az emberi és nemzetiségi problémákat, írásaiban folyamatosan megjelenik az egyén és a társadalom konfliktusából adódó érzelmi feszültség, az ebből szabadulni próbáló egyén lázongása”. Mi lett az ő sorsuk a szovjethatalom alatt? Elhallgatás/elhallgatás, kényszerű emigráció.

1989 után kiszabadul a szellem a palackból. A Balla D. Károly által szerkesztett *Hatodik Síp* megjelenése (1989), a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának megalakulása (1992), a *Pánsíp* (1993), később pedig az *Együtt* (2002) című folyóiratok megszületése, a Kovács Vilmos Irodalmi Társaság létrejötte (2014) katalizátorként hatott a helyi irodalmi életre, az írói pályák kibontakozására. Ezek együtt jelentik, teremtik meg azokat az értékeket, amelyek a szülőföld szeretetének ápolását, az anyanyelv védelmét, az egyéni feladatvállalást, a kárpátaljai sors kiteljesítését kódolják műveikbe. A sorozatos nyelvtörvények ismeretében eszünkbe idézhetjük Vári Fábíán László 1984-ben írott költeményének sorait: „Hazámtól távol, / Hoz-

zad sírközelben / Tőled kérdezem, / mi végre hát? / S ha nem mondtad elégszer, / hiába mondtad, / hogy ezerszer jaj / a nyelvvelhagyottnak, / mert biccen a szó már / a száj szögletén. (...) Makacs szánkra fegyelmet / izzó jogarral égess, / csak őrizz meg bennünket, édes, /édes anyanyelv!” (*Illyés Gyula fejfája előtt*) Írók, költők, a nemzetért felelősséget érző publicisták magvetése mégsem hiábavaló, hisz – Vörösmartyt idézve – az elszakítotttság száz éve után Kárpátaljára is érvényesen elmondhatjuk: „Mégfogya bár, de törve nem / Él nemzet e hazán.” Társítsuk hozzá a tanulmányíró pedagógus diákja versének strófaíndító sorait: „Máshol jó a levegő, de itt ízlik a legjobban. (...) Máshol szabad vagyok, de itt sincsenek láncok. (...) Máshol is megélek, de itt születtem.” (Ponz Máté: *Otthon*)

A tartalmas, gondolatébresztő írásokból kialakuló képből hiányolom a kárpátaljai magyar képzőművészeti életéről szóló ismertetőt. Hisz Erdélyi Béla, Boksay József, Koczka András, Soltész Zoltán, Kaszai Antal, Balla Pál, Horváth Anna... neve és alkotása abból a világból nyerte ihlető forrásait. Alkotásaik igen nagy mértékben járultak hozzá a kárpátaljai szellemi élet, a szülőföld iránti szeretet elmélyítéséhez, e nemzetrészt helyi kötődése erősítéséhez.

PUSZTAY JÁNOS – ZÉKÁNY KRISZTINA (szerk.): A kárpátaljai magyarság a 21. században. Esszék, tanulmányok. Budapest, 2018. Nap Kiadó, 308 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Szerzőink:

BARKÓ SZABOLCS – középiskolai tanár, Nyíregyháza

CSABAI LÁSZLÓ – író, Nyíregyháza

FÉJA GÉZA (1900–1978) – író

GRÓH GÁSPÁR – kritikus, irodalomtörténész, főszerkesztő, Budapest

HAMAR PÉTER – irodalom- és filmtörténész, Fehérgyarmat

HARMATI MINKA – író, Győr/München

KOVÁTS JUDIT – író, Nyíregyháza

KUJBUSNÉ MECSEI ÉVA – történész, Nyíregyháza

MAGYAR JÓZSEF (1953–2008) – költő, esszéista

MÁRIÁS JÓZSEF – ny. újságíró, Nyíregyháza

MARIK SÁNDOR – újságíró, Budapest

RESZLER GÁBOR – történész, Nyíregyháza

SZILÁGYI ILDIKÓ – egyetemi adjunktus, Nyíregyháza/Debrecen

SZLÁVIK LAJOS – vízépítő mérnök, professor emeritus, Solymár

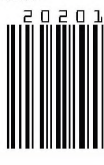
TAKÁCS PÉTER – történész, az MTA doktora, Nyíregyháza

500 Ft

SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI SZEMLE 55. ÉVF. 2020. • I. SZÁM

ISSN 1216-092X

9 771216 092004